

УДК 159.9
DOI: [https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1\(19\)](https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1(19))

Наведено результати теоретичних, прикладних і науково-експериментальних досліджень з актуальних питань психології.

Для науковців, викладачів, практичних психологів, студентів.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	Данилюк Іван, д-р психол. наук, проф., чл.-кор. НАПН України (Україна)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Александров Денис, д-р психол. наук, проф. (Україна); Коваленко Алла, д-р психол. наук, проф. (Україна); Крупельницька Людмила, д-р психол. наук, доц. (Україна); Мілютіна Катерина, д-р психол. наук, проф. (Україна); Міляєва Валерія, д-р психол. наук, проф. (Україна); Пащенко Світлана, канд. пед. наук, доц. (Україна); Предко Денис, канд. філос. наук, асист. (відп. ред.) (Україна); Радзевичене Людмила, д-р соц. наук, проф. (Литва); Стазі Леандро Луїджі Ді, д-р психол. наук, проф. (Іспанія); Траверсе Тетяна, д-р психол. наук, проф. (заст. голов. ред.) (Україна); Трофімов Андрій, канд. психол. наук, доц. (Україна); Шабус Мануель, д-р психол. наук, проф. (Австрія); Яблонська Тетяна, д-р психол. наук, проф. (Україна); Ягієв Ілля, канд. психол. наук, доц. (Україна)
Адреса редколегії	факультет психології просп. Академіка Глушкова, 2 а, м. Київ, 03680 ☎ (38044) 521 35 09, 522 16 48, 526 05 31 e-mail: psychology.bulletin@knu.ua web: https://psy.knu.ua/
Затверджено	вченою радою факультету психології 30.05.24 (протокол № 16)
Зареєстровано	Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення Рішення № 1089 від 28.03.24 Ідентифікатор друкованого медіа: R30-03795
Атестовано	Міністерством освіти і науки України (категорія Б) Наказ № 886 від 02.07.20
Індексування	Index Copernicus, OAJI, OUCI, Research Bib
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет" 6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

BULLETIN

TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 2518-1378 (Print), ISSN 2708-6038 (Online)

PSYCHOLOGY

1(19)/2024

Established in 2014 roky

UDC 159.9

DOI: [https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1\(19\)](https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1(19))

The Bulletin highlights the results of theoretical, scientific, applied and scientific-experimental researches on the current issues of Psychology.

For scientists, researchers, lecturers, applied psychologists and students.

EDITOR-IN-CHIEF	Danyliuk Ivan, DSc (Psychol.), Prof., Corresponding member in the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Ukraine)
EDITORIAL BOARD	Aleksandrov Denys, DSc (Psychol.), Prof. (Ukraine); Kovalenko Alla, DSc (Psychol.), Prof. (Ukraine); Krupelnyska Liudmyla, DSc (Psychol.), Assoc. Prof. (Ukraine); Miliiaeva Valerija, DSc (Psychol.), Prof. (Ukraine); Miliutina Kateryna, DSc (Psychol.), Prof. (Ukraine); Paschenko Svitlana, PhD (Ped.), Assoc. Prof. (Ukraine); Predko Denys, PhD (Philos.), Assist. (Technical editor) (Ukraine); Radzeviciene Liudmila, PhD (Social), Prof. (Lithuania); Schabus Manuel, PhD (Psychol.), Prof. (Austria); Stasi Leandro Luigi Di, PhD (Psychol.), Assoc. Prof. (Spain); Traverse Tetyana, DSc (Psychol.), Prof. (Deputy Editor-in-Chief) (Ukraine); Trofimov Andrii, PhD (Psychol.), Assoc. Prof. (Ukraine); Yablonska Tetyana, DSc (Psychol.), Prof. (Ukraine); Yahiiaiev Illia, PhD (Psychol.), Assoc. Prof. (Ukraine)
Address	Faculty of Psychology 2a, Hlushkov ave., Kyiv, 03680 ☎ (38044) 521 35 09, 522 16 48, 526 05 31 e-mail: psychology.bulletin@knu.ua web: https://psy.knu.ua/
Approved by	the Academic Council of the Faculty of Psychology 30.05.24 (protocol № 16)
Registered by	the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine Decision № 1089 of 28.03.24 Identifier of printed media: R30-03795
Certified by	the Ministry of Education and Science of Ukraine (category B) Order № 886 dated 07.02.20
Indexing	Index Copernicus, OAJI, OUCI, Research Bib
Founder and publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University" Certificate of entry into the State Register ДК № 1103 dated 31.10.02
Address	PPC "Kyiv University" 14, Taras Shevchenka Blvd., Kyiv, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

ЗМІСТ

ГАВАЗА Леся	
Концептуальна модель дистинктивної поведінки особистості.....	5
ГУЛЯК Уляна, ЛІСНЕВСЬКИЙ Владлен	
Ціннісний компонент у структурі мотиваційної сфери особистості військовослужбовця.....	11
ІВАНОВА Олена	
Систематизація та обґрунтування рекреаційних механізмів сміху в системі особистості.....	17
КІКБАЄВ Даніяр	
Деякі етнокультурні психологічні особливості казахів Республіки Казахстан.....	26
КЛИМЕНКО Ірина, ПИЛИПЕНКО Олександра	
Політико-психологічні особливості осіб – прихильників різних сценаріїв підвищення рівня довіри до влади в умовах війни	33
ЛИТОВЧЕНКО Ніна	
Професійна успішність як складник психологічного благополуччя особистості.....	39
ОСАДЧУК Руслан	
Особливості тривожності серед українських військовослужбовців	44
РОМАНОВСЬКА Дарина, ЛИТВИН Сергій, МАЛИШЕВА Каріне	
Українськомовна адаптація "Шкали нейроцепції психологічної безпеки" (NPSS)	48
СКУЙБИД Марія, ГРИЦУК Елісо	
Психосемантичні особливості уявлень української, французької та африканської молоді про імперіалізм	55
ТЕРЛЕЦЬКА Лариса, ВАСИЛЕНКО Юлія	
Взаємозв'язок між психічним здоров'ям та особистісним розвитком у студентської молоді	61
ЦИКАЛЕНКО Ольга, ВЛАСОВА Олена	
Асертивність як чинник соціально-психологічної адаптації жінок-мігранток	66
ЮРЧИНСЬКА Ганна, МАСЕЛЬСЬКА Людмила	
Чинники психологічного благополуччя українських жінок – вимушених мігранток.....	73
ЯРЕМЧИШИН Марко	
Політичне лідерство через призму психологічної відповідальності політика	78

CONTENTS

GAVAZA Lesya	
A conceptual model of the distinctive behavior of a personality	5
HULIAK Uliana, LISNEVSKYI Vladlen	
Value component in the structure of the motivational sphere of a serviceman's personality	11
IVANOVA Olena	
Systematization and justification of recreational mechanisms of laughter in the system of personality	17
KIKBAEV Daniar	
Some ethnocultural psychological features of the Kazakhs of the republic of Kazakhstan	26
KLYMENKO Iryna, PYLYPENKO Oleksandra	
Political and psychological characteristics of individuals supporting various scenarios for increasing trust in government during wartime	33
LYTOVCHENKO Nina	
Professional success as a component of psychological well-being	39
OSADCHUK Ruslan	
Peculiarities of anxiety among ukrainian military personnel	44
ROMANOVSKA Daryna, LYTVYN Serhii, MALYSHEVA Karine	
Ukrainian adaptation of the "Neuroception of psychological safety scale" (NPSS)	48
SKUIBYD Mariia, HRYSHCHUK Eliso	
Psychosemantic peculiarities of Ukrainian, French and African youth's perceptions of imperialism	55
TERLETSKA Larisa, VASYLENKO Yulia	
Relationship between mental health and personal development in the student youth	61
TSYKALENKO Olga, VLASOVA Olena	
Assertiveness as a social and psychological factor of adaptation of migrant women	66
YURCHYNSKA Hanna, MASELSKA Liudmyla	
Factors of psychological well-being of Ukrainian women forced migrants	73
YAREMCHYSHYN Marko	
Political leadership through the prism of a politician's psychological responsibility	78

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ДИСТИНКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Вступ. *Визначено, що сучасне суспільство відзначається різноманітністю індивідуальних особливостей, що проявляються у поведінці особистості. Розкрито, що дистинктивність є видом поведінки, яка характеризується нестереотипністю вчинків, схильністю особистості до проявів індивідуальності та прагненням бути соціально помітним, маючи на меті створити враження, та здобути увагу навколишніх. Запропоновано концептуальну модель дистинктивної поведінки особистості.*

Методи. *Використано діаграми Ейлера – Венна з метою графічного зображення взаємозв'язку дистинктивної поведінки та норм у певній предметній області.*

Результати. *Запропоновано дві функціональних залежності для соціальних та особистісних чинників впливу на дистинктивну поведінку. Запроваджено поняття "норм", визначених під "кутом зору" предметної галузі, у якій сформувалась конкретна норма. Сформульовано дві функціональних залежності для соціальних та особистісних чинників впливу на дистинктивну поведінку. Введено поняття норм, визначених під "кутом зору" предметної галузі R. На рівні соціальної системи гіпотетично поділено форми прояву дистинктивності. Здійснено розгляд теорії оптимальної дистинктивності. Запропоновано класифікацію поведінкових ознак дистинктивності індивіда як елемента соціальної системи, які було розділено на три групи, та виокремлено основні складники кожної групи.*

Висновки. *У процесі теоретичного аналізу наукової літератури було визначено, що дистинктивна поведінка може бути описана як вид поведінки особистості, в основі якої лежить прагнення виявити самобутність, долаючи при цьому соціальні норми, які склалися у певній референтній групі в поточний період.*

Ключові слова: *дистинктивність, модель дистинктивної поведінки, поведінкові прояви дистинктивної поведінки, самобутність, індивідуальність, відмінність.*

Вступ

У будь-якому суспільстві можна відзначити ситуації, коли поведінка людей виходить за межі встановлених соціальних норм. Соціальні норми – це правила поведінки, які вироблені суспільством чи групою людей у процесі їхньої життєдіяльності. Вони виступають як певний стандарт чи орієнтир для членів суспільства, вказуючи на те, як вони мають поводитися у різних ситуаціях. По суті, феномен дистинктивної поведінки є викликом для соціальних норм і сприймається як відхилення від прийнятих стандартів. Проте важливо зазначити, що сприйняття дистинктивності може змінюватися залежно від контексту та культурного оточення. Те, що може викликати неприйняття в одній культурі або серед певної референтної групи, може здобути визнання в іншому середовищі.

Мета: розроблення та розкриття концептуальної моделі дистинктивної поведінки особистості.

Завдання: виокремити форми прояву дистинктивної поведінки; класифікувати поведінкові ознаки дистинктивної поведінки; розробити концептуальну модель.

Методи

Було використано теоретичні методи дослідження, зокрема аналіз наукової літератури та моделювання соціально-психологічних явищ.

Виклад основного матеріалу. У ході теоретичного аналізу наукової літератури було з'ясовано, що термін "дистинктивна поведінка" може бути описаний як вид поведінки особистості (Havaza, 2023), в основі якої лежить прагнення проявити неповторну індивідуальність, виділитися та привертати до себе увагу, незважаючи на соціальні норми та несхвалення суспільством. Дистинктивна поведінка відображає своєрідні риси суб'єкта, які формуються під впливом генетичних, соціальних та індивідуально-психологічних чинників. Відповідно до теорії атрибуції Гарольда Келлі дистинктивність – це унікальність, специфічність, відмінність (Nalchajyan, 2006). Теорія унікальності, запропонована Снайдером і Фромкіном, висвітлює дистинктивну поведінку людей як необхідність бачити

себе унікальними та відмінними від інших у міжособистісній сфері (Snyder, & Fromkin, 1980). Згідно з концепцією оптимальної дистинктивності М. В. Brewer (Brewer, 1991) людина має дві основні потреби, що конкурують між собою, – потребу в приналежності та потребу в унікальності. Ця теорія вказує на те, що особи прагнуть знайти "золоту середину" між цими двома бажаннями, досягаючи оптимального рівня дистинктивності, де вони можуть відчувати свою приналежність до групи, але також зберігати відчуття власної унікальності.

У наведеній концептуальній моделі дистинктивної поведінки виникнення та розвиток цього поведінкового типу детермінується факторами, які умовно можна розподілити на дві категорії: соціальні та особистісні.

Під соціальними чинниками впливу на дистинктивну поведінку маємо на увазі комплекс дій, що виникають унаслідок відносин індивіда з соціальним середовищем, включаючи культурні, етнічні, економічні та інші аспекти суспільства.

Опишемо їх такою залежністю:

$$S = \{e; d; v; m; l; f; r; z; i\}, \quad (1)$$

де e – соціально-економічна ситуація; d – державна політика; v – соціальні цінності (система сформованих цінностей: життєві – істина, свобода, совість, благородство; універсальні – життя, здоров'я, сім'я, освіта, право; демократичні – свобода слова, свобода думки, свобода віросповідання; міжособистісні – порядність, гідність, чесність; громадські: соціальне становище, законслухняність; m – морально етичні цінності (ментальний стан, традиції, переконання; l – навчально-виховний процес; f – рівень та стиль життя сім'ї; r – психологічна атмосфера в родині; z – вплив засобів масової інформації (телебачення, радіо, кіно, інтернету та віртуальних середовищ тощо); i – соціальні інститути, до яких входить людина (політичні, економічні, освітні, релігійні, сімейні).

Особистісними чинниками впливу на дистинктивну поведінку є внутрішні характеристики індивіда, які

визначають індивідуальні властивості особистості, котрі, у свою чергу, також здійснюють вплив на поведінку людини.

Опишемо їх залежність

$$P = \{g; x; y; s; e; n; i; k; v; h; o\}, \quad (2)$$

де: g – тип темпераменту; x – характер; y – вікові особливості; s – неадекватний рівень самооцінки (завищена, занижена); e – властивості емоційно-вольової сфери; n – особливості мотиваційної сфери; i – усвідомлювані/неусвідомлювані мотиви; k – консерватизм, радикалізм; v – індивідуалізм; h – конформність; o – нормативність поведінки (низька, висока);

Як було зазначено вище, загальновизнаного визначення норми на сьогодні немає, бо норма поведінки є поняттям міждисциплінарним, і це завдає додаткових труднощів у розумінні цього терміна. Кожна галузь (наприклад, соціологія, етика, педагогіка, психологія) має вироблені власні поняття про норму поведінки, які найчастіше перебувають "під кутом зору" своєї предметної галузі. Для формалізації введемо поняття масиву норм $N_{\{R\}}$, де R – це предметна галузь, "під кутом зору" якої сформована конкретна норма.

$N_{\{R\}}$ – норма, визначена під кутом зору" предметної галузі R .

$$R \in Et, Pd, Sp, Lr, \dots, \quad (3)$$

де: Et – етичні норми; Pd – педагогічні норми; Sp – соціально-психологічні норми; Lr – правові норми і т. ін.

Для зручності математичного описання визначимо соціальне явище "дистинктивної поведінки" як нетипові дії окремих осіб або груп людей у певний період та за певних обставин, які характеризують їхню поведінку як аномальну з погляду невідповідності до загальновизнаних моральних канонів або фактично сформованих правил поведінки в межах деякої системи. Під системою розуміємо множину компонентів чи елементів у взаємодії, які утворюють єдине ціле, а під елементами системи маємо на увазі відособлену частину системи, що має специфічні властивості. Приміром, система – це референтна група, а елементи системи – індивіди, які входять до цієї референтної групи. При цьому елементи системи (індивіди) можуть слугувати причиною виникнення дистинктивності не тільки на індивідуальному рівні, а на рівні поведінки системи загалом. Тобто люди, яким властива дистинктивність, своєю діяльністю створюють особисту нормативну основу і, якщо знаходять прихильників в конкретній сфері, то отримують позицію лідера чи авторитету, трансформуючи поведінку людей на всесистемному рівні.

Тому, розглядаючи дистинктивну поведінку D з формою прояву F і застосовуючи логічну операцію віднімання ($\setminus$), її можна описати таким виразом:

$$D_{\{F\}} = N_{\{R\}} \setminus B(S, P), \quad (4)$$

де знак " $\setminus$ " – логічне віднімання.

З цього виразу випливає, що дистинктивність – це саме та поведінка людини, яка виходить за межі схвалюваної та не відповідає встановленим нормам для певної предметної області R . Для наочності проілюструємо вираз (4), використовуючи діаграми Ейлера (Rodgers, Flower, & Stapleton, 2012) (рис. 1).

Форми прояву F , класифіковані на рівні соціальної системи, гіпотетично поділяються на: соціально несхвалювальну поведінку (негативні девіації), соціально нейтральну поведінку, соціально схвалювальну поведінку (позитивні девіації), яка, у свою чергу, може бути конструктивною, аутодеструктивною або зовнішньодеструктивною.

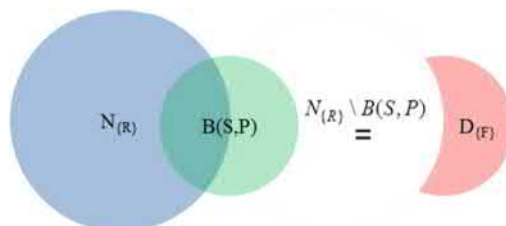

Рис. 1. Візуалізація дистинктивної поведінки за допомогою діаграм Ейлера

Соціально несхвалювальна поведінка (негативні девіації):

- конструктивна: графіті агресивного характеру, чорний гумор, жовта преса, винахідництво з корисливою метою;
- аутодеструктивна: нарцисична поведінка; соціальний паразитизм; демонстративний суїцид;
- зовнішньодеструктивна: брехливість, злочинство, вандалізм.

Соціально нейтральна поведінка:

- конструктивна: прихильність до творчих субкультур, створення бізнесу, політичних партій, громадських організацій і рухів; туризм;
- аутодеструктивна: прихильність до сучасних субкультур (емо, готи, сатаністи, байкери), татуаж, пірсинг; шрамування; жага до гострих відчуттів, екстремальні види захоплення; інтернет-залежність, гаджетозалежність;
- зовнішньодеструктивна: непокірність, бунтарство.

Соціально схвалювальна поведінка (позитивні девіації):

- конструктивна: винахідництво і творчі інновації у художній, спортивній, науковій, технічній та комп'ютерній галузях;
- аутодеструктивна: професійна діяльність із вираженням ризиком для здоров'я та життя (каскадер, пілот аеробатик (акробатичний пілотаж));
- зовнішньодеструктивна: комунікативні особливості спілкування особистості, які сприймаються як "дивакуватість".

І таких проявів дистинктивності може бути невичерпна кількість (n), тому можемо записати такий вираз:

$$F \in Neg, Neu, Pos; F \in \{1, n\} \in \quad (5)$$

Ураховуючи багатомірність норм і форм прояву дистинктивної поведінки, переформулюємо модель (5) у такий вигляд.

$$\left\{ \begin{matrix} N_{Et} \\ N_{Pd} \\ \vdots \\ N_{Sp} \end{matrix} \right\} \setminus B(S, P) = \left\{ \begin{matrix} D_1 \\ D_2 \\ \vdots \\ D_n \end{matrix} \right\}, \quad (6)$$

де $B(S, P)$ – поведінкові риси, сформовані соціальними і особистісними факторами S і P відповідно.

Також у цій моделі простежується паралель із теорією оптимальної дистинктивності (Brewer, 1991). Вона досліджує динаміку соціальної ідентичності в контексті двох конфліктних потреб особистості: потреби у приналежності та потреби в унікальності, що є ключовими постулатами теорії.

Потреба у приналежності: людина має вроджене прагнення бути частиною соціальної групи, відчувати себе включеною і прийнятою. Ця потреба зумовлена як еволюційними, так і соціокультурними чинниками.

Потреба в унікальності: паралельно з потребою у приналежності людина прагне підкреслити свою індивідуальність, відрізняючись від інших членів групи.

Теорія оптимальної дистинктивності вказує на те, що особи прагнуть знайти "золоту середину" між цими двома потребами, досягаючи оптимального рівня дистинктивності, де вони можуть відчувати свою приналежність до групи (асиміляцію), але також зберігати відчуття власної унікальності (диференціацію).

І якщо потребу у приналежності до певної групи виразити за допомогою відповідності визначеним нормам N у цій групі, а потребу в унікальності – у прояві дистинктивної поведінки D , то, базуючись на виразі (4) та твердженнях стосовно нього, отримаємо такий вираз:

$$\frac{N \setminus B}{N \cap B} = X, \quad (7)$$

де знак " $\cap$ " – логічний перетин, а знак " $\setminus$ " – логічне віднімання.

Тут чисельник описує ніщо інше, як ДП ($D_{\{F\}}$), а знаменник – поведінку ($B_{\{N\}}$), яка відповідає встановленим нормам референтної групи (рис. 2).

X – показник оптимальної дистинктивності, який характеризує "золоту середину" між потребою у приналежності і потребою в унікальності, і, у свою чергу, також залежить від індивідуальних особливостей і соціального середовища.

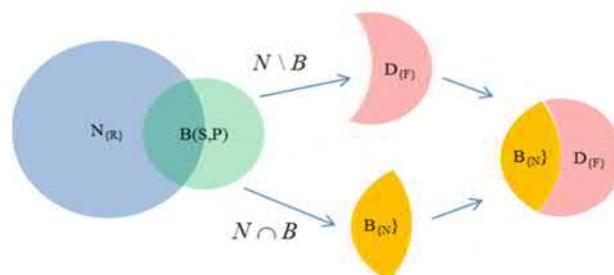

Рис. 2. Розкриття сутності теорії оптимальної дистинктивності

Для деталізації моделі дистинктивної поведінки класифікуємо поведінкові ознаки дистинктивності індивіда як елемента соціальної системи на три групи: зовнішні, внутрішні та інтегровані, та виокремимо основні складники кожної групи.

Таблиця 1

Поведінкові прояви дистинктивної поведінки		
Зовнішні	Інтегровані	Внутрішні
Візуальні атрибути	Соціальна дезадаптація: економічна, соціокультурна, професійна, психологічна	Самосвідомість
Ексцентричні хобі та захоплення	Самопрезентація: самореклама, самосхвалення, самопросування	Я-концепція
Екстремальні види спорту	Самореалізація: саморозвиток, самопізнання; самовдосконалення	Самоствердження: конструктивне, панівне, компенсаторне, захисне
Сленг	Відсутність прив'язаності до культурних стереотипів	Когнітивні процеси
Зовнішня мотивація: матеріальні стимули, соціальне визнання	Незалежність від соціального тиску	Внутрішня мотивація: мета, амбіції, ініціативність, соціальна взаємодія

З урахуванням сказаного вище переписемо вираз (6) у такому вигляді:

$$\left\{ \begin{matrix} N_{Et} \\ N_{Pd} \\ \vdots \\ N_{Sp} \end{matrix} \right\} - B(S, P) = \left\{ \begin{matrix} \{D_1\} \\ \{D_2\} \\ \{D_3\} \end{matrix} \right\}, \quad (8)$$

де кожна група відповідно до табл. 1 має складники, які описуються такими виразами:

$$D_1 = \left\{ \begin{matrix} D_{1.1} \\ D_{1.2} \\ D_{1.3} \\ D_{1.4} \\ D_{1.5} \end{matrix} \right\}; \quad D_2 = \left\{ \begin{matrix} D_{2.1} \\ D_{2.2} \\ D_{2.3} \\ D_{2.4} \\ D_{2.5} \end{matrix} \right\}; \quad D_3 = \left\{ \begin{matrix} D_{3.1} \\ D_{3.2} \\ D_{3.3} \\ D_{3.4} \\ D_{3.5} \end{matrix} \right\}, \quad (9)$$

Розглянемо більш детально.

До зовнішніх поведінкових виявів (D_1) належать очевидні дії та вчинки особи, які виокремлюють її із загальної маси та можуть бути спостережені та зафіксовані очевидцями або учасниками спостереження.

До зовнішніх аспектів поведінки належать:

1. Візуальні атрибути осіб ($D_{1.1}$): оригінальний та нестандартний стиль одягу, ексклюзивні та авторські аксесуари, зачіски, макіяж, тату, пірсинг, шрамування,

наявність елементів певних субкультур, до яких, можливо, входить індивід, та інші.

2. Хобі та захоплення ($D_{1.2}$): інтелектуально-естетичні (неординарна творчість, музика, авангардне мистецтво, історія), тілесно-мануальні (майстрування, шиття), накопичувальні (колекціонування нестандартних предметів), інформаційно-комунікативні (отримання нової інформації).

3. Спорт ($D_{1.3}$): водні, наземні, повітряні та гірські види екстремального спорту.

4. Сленг ($D_{1.4}$). Використання специфічного сленгу може слугувати маркером приналежності до певної соціальної, культурної або професійної групи. Сленг може відображати інтереси людини та захоплення. Індивіди з дистинктивністю іноді експериментують із мовними формами, створюючи власний лексикон, використовуючи нестандартну граматику, та можуть включати у свій словниковий запас вислови та фрази з інших мов або культур.

5. Зовнішня мотивація ($D_{1.5}$) – це спонукання людини до активності зовнішніми обставинами або стимулами. Вона включає вплив зовнішніх факторів або винагород, які стимулюють людей до певної поведінки або досягнення певних результатів. Ці зовнішні фактори можуть включати матеріальні винагороди, такі як гроші, а також нематеріальні винагороди, такі як визнання, похвала або соціальний статус. Особи з дистинктивністю використовують зовнішню мотивацію, оскільки керуються

бажанням відрізнитися, маючи на меті стати об'єктом уваги для задоволення власних зовнішніх мотивів.

Зовнішні поведінкові властивості є важливими складниками дистинктивності, оскільки вони є найбільш очевидними, тобто це перша ознака, за якою ми можемо ідентифікувати дистинктивну поведінку людини. До зовнішніх поведінкових характеристик належать ті елементи, які ми можемо візуально спостерігати: зовнішній вигляд, стиль одягу або, скажімо, демонстрація дистинктивності в соціум шляхом використання різноманітних технічних ресурсів з метою вираження власних неординарних хобі та екстремальних видів фізичної активності. Цей приклад є найбільш очевидним, оскільки ми живемо в епоху цифрової реальності і можемо спостерігати, як такий стиль поведінки проявляється, а в деяких випадках домінує, на найпопулярніших платформах відеохостингу. Але важливо зауважити, що зовнішні параметри лише частково відображають сутність особистості, зазвичай у зовнішніх проявах завжди є підґрунтя внутрішніх та інтегрованих поведінкових характеристик.

Внутрішні поведінкові прояви (D_2) являють собою внутрішні аспекти поведінки, такі як ментальні процеси, мотивація, які є менш помітними для спостерігачів, ніж зовнішні вияви.

До внутрішніх поведінкових ознак зарахуємо:

- самосвідомість ($D_{2.1}$), що дає змогу проаналізувати власні думки, переконання, мотиви та потреби. Структура самосвідомості людини складна, вона може виражатися у певних аспектах діяльності людини, які безпосередньо відображаються у дистинктивній поведінці людини. Це діяльність: пізнавальна (самоаналіз, самооцінка, самопереконавання); емоційна (самоповага, самолюбство, самосхвалення); вольова (саморегуляція, самовимогливість);

- Я-концепцію ($D_{2.2}$), що є виявленням самосвідомості. Вона являє собою динамічну систему уявлень людини про себе, на основі якої вона вибудовує взаємовідносини з іншими людьми (Зінченко, 2015, с. 131–135). Формування "Я-концепції" відбувається під впливом досвіду кожного індивіда. "Я-концепція" слугує фундаментом того, як особистість взаємодіє зі світом, і відіграє ключову роль у формуванні дистинктивної поведінки людини. У контексті дистинктивної поведінки особистості "Я-концепція" виявляється у самооцінці, почутті поваги до себе та рівні домагань;

- самоствердження ($D_{2.3}$) людини з дистинктивною поведінкою, тобто прагнення до суспільного визнання, поваги, досягнення та підтримання певного соціального статусу. Особи з дистинктивною поведінкою часто використовують різні тактики самоствердження, щоб підкреслити власну індивідуальність, наприклад: конструктивне самоствердження (позитивна поведінка, спрямована на самореалізацію), присутній елемент демонстрації; панівне самоствердження – дії за рахунок інших, виражена ворожість та прагнення пригноблювати інших; компенсаторне самоствердження, яке характеризується тим, що з реальної чи суб'єктивної неможливості досягнення цілей у бажаній сфері інтерес свідомо переноситься у більш доступне русло; захисне самоствердження – заради марнославства, підвищення самооцінки. Причиною тому є незадоволені амбіції людини;

- когнітивні процеси ($D_{2.4}$) – це ментальні операції, які ми використовуємо для сприйняття інформації, її

збереження у пам'яті, опрацювання, аналізу, інтерпретації та використання для прийняття рішень та розв'язання проблем. Вони включають різноманітні процеси, такі як увага, сприйняття, мислення, пам'ять, мовлення, рішення тощо. Кожен із цих процесів взаємодіє між собою, створюючи єдину систему функціонування та формуючи індивідуальний стиль дистинктивної поведінки кожної людини;

- внутрішню мотивацію ($D_{2.5}$), тобто прагнення виконати певну діяльність заради самого процесу діяльності, відчуття задоволення та радості від цієї активності (Ryan, & Deci, 2000). Вираження внутрішньої мотивації у дистинктивній поведінці підживлюється власною цікавістю або прагненням до самовдосконалення, заохочувальними факторами яких можуть бути індивідуальні внутрішні мотиви, такі як амбіції, ініціативність.

Внутрішні поведінкові прояви – це сукупність індивідуально-психологічних внутрішніх процесів, причин та механізмів, які формують особливості поведінки цього типу. Причини внутрішніх поведінкових характеристик завжди індивідуальні і можуть бути спричинені різними факторами, включаючи генетичні, психічні, емоційні, фізіологічні, соціокультурні аспекти тощо.

Поняття інтегрованих поведінкових проявів (D_3) відображає поєднання внутрішніх та зовнішніх аспектів особистості. Це поняття вказує на те, що дистинктивну поведінку людини формується не лише під впливом її внутрішніх станів, таких як емоції, думки, цінності, переконання та мотивація, але і взаємодіє із зовнішніми факторами та умовами, які оточують її в зовнішньому середовищі.

Під інтегрованими поведінковими проявами розглянемо:

1. Стітку або тимчасову соціальну дезадаптацію ($D_{3.1}$) (психосоціальну, соціальну, економічну, соціокультурну, професійну, психологічну, ситуаційно-рольову). Особи з дистинктивною поведінкою можуть іноді опинитися у статусі соціально дезадаптованих із різних причин, найпоширенішими з яких є відхилення від чинних правил, офіційно чи неофіційно встановлених норм та установок соціуму. Ознаки соціальної дезадаптації в особи з дистинктивністю включають як внутрішні (низька самооцінка, почуття відчуженості або ізоляції), так і зовнішні (відсутність адекватної соціальної взаємодії, нездатність дотримуватися соціальних норм і правил) поведінкові вияви.

2. Самопрезентацію та її тактики ($D_{3.2}$): саморекламу, самосхвалення, самопросування. Самопрезентація людини з дистинктивною поведінкою допомагає виражати певні індивідуальні особливості та включає в себе внутрішні чинники (цінності, мотивацію, особистісні переконання) та зовнішні аспекти особистості для створення певного враження або іміджу (зовнішній образ, міміка, жести, соціальна активність, демонстрація своїх знань та вмінь, створення власної техніки, яка є способом управління враженням про себе).

3. Самореалізацію ($D_{3.3}$) особистості з дистинктивністю, яка поєднує у собі як внутрішні (саморозвиток, самопізнання; самовдосконалення), так і зовнішні поведінкові характеристики (вияв власної самотності перед іншими через зовнішні ознаки).

4. Відсутність прив'язаності до культурних стереотипів ($D_{3.4}$). Особи з дистинктивністю зазвичай певною мірою відхиляються від традиційних стереотипів та норм

суспільства, що може бути виражено в інтегрованих поведінкових проявах. До прикладу: особистісні риси, емоційні реакції, мислення, сленг, інтереси та хобі, зовнішній вигляд. Індивіди з таким типом поведінки можуть мати різне ставлення до культурних шаблонів – від критичного до стану прийняття залежно від індивідуальних характеристик людини.

5. Незалежність від соціального тиску ($D_{3.5}$). Особи з цим поведінковим типом у певних межах не піддаються соціальному тиску, однією з причин є слідування своїм власним переконанням.

Інтегровані поведінкові ознаки свідчать про те що зовнішні та внутрішні поведінкові прояви знаходяться у складній системі взаємодії. Така взаємодія є проблематичною і непередбачуваною через велику кількість можливих факторів, коли один чинник може посилювати чи пригнічувати вплив іншого, що безпосередньо відображається у дистинктивній поведінці індивіда.

Аналіз зовнішніх, внутрішніх та інтегрованих поведінкових проявів свідчить про те що вони є ключовими аспектами прояву дистинктивної поведінки, які дають нам змогу пізнавати психологічну сторону осіб з даним поведінковим вектором. Такий підхід дозволяє нам аналізувати і інтерпретувати вчинки, дії та реакції людей в певних ситуаціях, розуміти які фактори впливають на їхню поведінку. Кожна особистість є складною багатофункціональною системою, відповідно, внутрішні, зовнішні та інтегровані поведінкові прояви дистинктивної діяльності індивіда, є взаємозалежними та взаємопов'язаними, формуючи комплексний образ поведінки кожної людини виключно індивідуально.

Результати

1. Сформульовано дві функціональних залежності для соціальних S та особистісних P чинників впливу на дистинктивну поведінку.

2. Введено поняття норм $N_{\{R\}}$, визначених під "кутом зору" предметної галузі R .

3. Використання діаграм Ейлера – Венна забезпечило інтерактивне візуалізоване представлення результатів, висвітливши дистинктивність саме тією поведінкою людини, яка виходить за межі визнаного та не відповідає встановленим нормам для певної предметної області.

4. На рівні соціальної системи гіпотетично поділено форми прояву F на: соціально-несхвалювальну поведінку (негативні девіації), соціально нейтральну поведінку, соціально схвалювальну поведінку (позитивні девіації).

5. Здійснено розгляд теорії оптимальної дистинктивності, висвітлено основні принципи цієї концепції, проведено паралелі між зазначеною теорією та встановленими нормами в певній референтній групі.

6. Запропоновано класифікацію поведінкових ознак дистинктивності індивіда як елемента соціальної системи, їх розділено на три групи: зовнішні, внутрішні та інтегровані, виокремлено основні складники кожної групи.

Дискусія і висновки

У ході теоретичного аналізу наукової літератури було з'ясовано, що феномен дистинктивної поведінки можна описати як вид поведінки особистості, в основі якої лежить прагнення проявити неповторну індивідуальність, оригінальність, незвичайність, відмінність від інших, намагаючись стати "об'єктом уваги", долаючи при цьому соціальні норми, які склалися у певній референтній групі в поточний період. Сприйняття цього типу поведінки може варіюватися, залежно від контексту та культурного оточення те, що викликає неприйняття в одній культурі або серед певної референтної групи, може бути схваленим в іншому оточенні.

Подяки, джерела фінансування. Виражаю особливу вдячність своєму науковому керівнику, доктору психологічних наук, професору Ложкіну Георгію Володимировичу. Ваш великий досвід у науці, конструктивна критика та цінні поради значною мірою сприяли вдосконаленню цієї дослідницької публікації.

Список використаних джерел

- Зінченко, С. В. (2015). Роль "Я-концепцій" в особистісному самовизначенні дорослих. У *Європейський Союз – Україна: Освіта дорослих* (с. 131–135). ПП Лисенко М. М. https://lib.iitta.gov.ua/10988/1/Роль_Я-концепцій.pdf
- Brewer, M. B. (1991). The Social Self: On Being the Same and Different at the Same Time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(5), 475–482. <https://doi.org/10.1177/0146167291175001>
- Havaza, L. V. (2023). DISTINCTIVE BEHAVIOR AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON. *Habitus*, (45), 110–114. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45.18>
- Nalchajyan, A. (2006). *Attribution, Dissonance and Social Cognition*. Cogito-Centre.
- Rodgers, P., Flower, J., & Stapleton, G. (2012). Introducing 3D venn and euler diagrams. In P. Chapman & L. Micallef (Eds.), *Proceedings of the 3rd International Workshop on Euler Diagrams* (pp. 92–106). CEUR-WS, 854. <https://kar.kent.ac.uk/30797/1/introducing3D.pdf>
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 54–67. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1020>
- Snyder, C. R., & Fromkin, H. L. (1980). *Uniqueness*. Springer US. <https://doi.org/10.1007/978-1-4684-3659-4>

References

- Brewer, M. B. (1991). The Social Self: On Being the Same and Different at the Same Time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(5), 475–482. <https://doi.org/10.1177/0146167291175001>
- Havaza, L. V. (2023). Distinctive behavior as a psychological phenomenon. *Habitus*, (45), 110–114. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45.18>
- Nalchajyan, A. (2006). *Attribution, Dissonance and Social Cognition*. Cogito-Center.
- Rodgers, P., Flower, J., & Stapleton, G. (2012). Introducing 3D venn and euler diagrams. In P. Chapman & L. Micallef (Eds.), *Proceedings of the 3rd International Workshop on Euler Diagrams* (pp. 92–106). CEUR-WS, 854. <https://kar.kent.ac.uk/30797/1/introducing3D.pdf>
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 54–67. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1020>
- Snyder, C. R., & Fromkin, H. L. (1980). *Uniqueness*. Springer US. <https://doi.org/10.1007/978-1-4684-3659-4>
- Zinchenko, S. V. (2015). The role of "I-concepts" in the personal self-determination of adults. In *The European Union - Ukraine: Adult Education* (p. 131–135). PE Lysenko M. M. [in Ukrainian]. https://lib.iitta.gov.ua/10988/1/Rol_Ya-kontseptsiy.pdf
- Отримано редакцією журналу / Received: 02.12.23**
Прорецензовано / Revised: 01.03.24
Схвалено до друку / Accepted: 15.05.24

Lesya GAVAZA, PhD Student
ORCID ID: 0009-0009-2386-0090
e-mail: gavaza.lesya@gmail.com
National Technical University of Ukraine
"Kyiv Polytechnic Institute" Igor Sikorsky, Kyiv, Ukraine

A CONCEPTUAL MODEL OF THE DISTINCTIVE BEHAVIOR OF A PERSONALITY.

Background. Modern society is characterized by a variety of individual characteristics manifested in a person's behavior. Distinctiveness is a type of behavior described by non-stereotypical actions, a person's tendency to manifest individuality, and the desire to be socially visible, aiming to create an impression and gain the attention of others. **Objective.** To develop and disclose a conceptual model of the distinctive behavior of personality.

Methods. Euler-Venn diagrams were used to graphically represent the relationship between distinctive behavior and norms in a particular subject area.

Results. Two functional dependencies for social and personal factors influencing distinctive behavior are proposed. The concept of "norms", defined from the "angle of view" of the subject area in which a particular norm was formed, is introduced. Two functional dependencies for social and personal factors influencing distinctive behavior are formulated. The concept of norms defined from the "angle of view" of the subject area *R* is introduced. At the social system level, the forms of distinctiveness manifestation are hypothetically divided. The theory of optimal distinctiveness is considered. The proposed classification of behavioral signs of individual distinctiveness as an element of the social system is divided into three groups, and the main components of each group are highlighted.

Conclusions. Through theoretical analysis of the scientific literature, it was determined that distinctive behavior can be described as a type of personality behavior based on the desire to express identity while overcoming the social norms that have developed in a certain reference group in the current period.

Keywords: *distinctiveness, model of distinctive behavior, behavioral manifestations of distinctive behavior, identity, individuality, difference.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

Уляна ГУЛЯК, ад'юнкт, підполковник

ORCID ID: 0000-0002-0625-7814

e-mail: ulyaniyka23@gmail.com

Національний університет оборони України, Київ, Україна

Владлен ЛІСНЕВСЬКИЙ, магістр

ORCID ID: 0009-0004-5488-1111

e-mail: Vladlen2000@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЦІННІСНИЙ КОМПОНЕНТ У СТРУКТУРІ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

Вступ. Сформульовано, що, незважаючи на те, що дослідження мотиваційної сфери особистості вже впродовж тривалого проміжку часу залишається актуальним, на сьогодні констатуємо дефіцит досліджень мотиваційно-ціннісної сфери особистості в контексті бойової діяльності. Проаналізовано сучасні теорії і дослідження мотиваційної сфери особистості, її структури, психологічних особливостей функціонування з метою окреслити ціннісний компонент у структурі мотиваційної сфери особистості військовослужбовця, дати її визначення, прояснити, як цінності впливають на мотивацію військовослужбовця до бойової діяльності.

Методи. Використано теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел із теми дослідження, системний аналіз, синтез, узагальнення наукових підходів, класифікація та конкретизація системи цінностей, що визначають бойову мотивацію військовослужбовця.

Результати. Виявлено ключову роль цінностей у формуванні мотивації військовослужбовця до бойових дій, виконання повсякденних бойових завдань та бажанні повертатися на поле бою. Мотиваційно-ціннісна сфера є унікальною для кожної особистості та складною структурою, що надихає людину, спонукає і дає сили долати життєві труднощі. Задля визначення мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності військовослужбовця проаналізовано характерні ознаки такої діяльності. Сформульовано ключові визначення, що відображають взаємозв'язок цінностей і мотивації та їх вплив на активність особистості військовослужбовця в умовах бойових дій.

Висновки. Мотиваційно-ціннісна сфера надає можливість особистості військовослужбовця зіставляти власні потреби та мотиви із засвоєними та усвідомленими цінностями і суспільними нормами, регулює активність. У структурі особистості військовослужбовця мотиваційно-ціннісна сфера характеризує внутрішню готовність до бойової діяльності, а також визначає спрямованість поведінкової активності.

Ключові слова: мотивація; цінності; мотиви, сенс, мотиваційно-ціннісна сфера; бойова діяльність; військовослужбовці.

Вступ

Актуальність дослідження. Незважаючи на те, що передові технології та оптимізовані процеси відіграють значну роль у бойовій діяльності, людський фактор залишається вирішальним у цій сфері. Саме люди можуть перетворити можливості на успіх або поразку. Легендарного командира ізраїльської артилерійської бригади і розробника нових типів танків генерала Ізраеля Талія якось запитали про те, який танк є найкращим у світі: ізраїльський "Меркава", американський "Абрамс", німецький "Леопард" чи британський "Центуріон". Талі відповів: "Найкращий танк – це той, у якого найкращий екіпаж".

У цьому контексті хочемо наголосити, що справді, незважаючи на технологічні досягнення, бойові дії залишаються небезпечним і приголомшливим досвідом для багатьох людей, а особливо військових, що виконують завдання за призначенням, і саме сила тіла й духу допомагає їм долати страх, зумовлений умовами бойової діяльності. Саме тому важливо з'ясувати, що підштовхує військових добровільно повертатися на поле бою знову, якщо війна насправді така жахлива, і як їм вдається впоратися з усіма викликами бойової діяльності.

Людські мотиви зумовлені людськими потребами та цінностями. Залежно від того, наскільки бажаним чи небажаним є стимул, люди або рухаються до певних видів діяльності, або уникають їх. Урахування мотивації допомагає пояснити та передбачити поведінку людини.

Дослідження мотиваційної сфери особистості, її структури, психологічних особливостей функціонування уже впродовж тривалого проміжку часу залишається актуальним для багатьох дослідників. Значний інтерес науковців до ціннісного компонента в мотиваційній сфері особистості зумовлений тим, що він визначає ставлення

особистості до світу, особливості та структуру її свідомості, життєві орієнтири, регулює та спрямовує поведінку.

Таким чином, мотиваційну сферу особистості неможливо уявити без усвідомлення і аналізу цінностей, що утворюють сенс життя і діяльності кожної людини і, власне, визначають її мотиваційну сферу. Індивід усвідомлює світ через призму цінностей, тобто цінності детермінують процес пізнання людиною дійсності. Цінності виступають для нього як деякі критерії оцінки соціальної дійсності, зокрема, інших людей і самого себе. Від системи цінностей залежать бажання індивіда діяти в тому чи іншому напрямку, його наполегливість і готовність долати труднощі. Цінності є своєрідним компасом для орієнтування в житті й досягнення мрій. Отже, вони допомагають визначати цілі, будувати взаємини і проявляють найскладніші рішення, які доводиться ухвалювати в професійній діяльності. Цінності є засадничими для людей і становлять культурно-моральний фундамент для організації. Будь-яка організація має вищу мету і чіткий набір цінностей. Організація, яка розуміє власну роль і мету, яка дбає про працівників, обов'язково спирається на цінності.

Проте більшість людей самі не усвідомлюють своїх цінностей, бо ніколи не замислювалися над тим, що для них важливо. Усвідомивши свої цінності, особистість може зрозуміти, що її мотивує і що забезпечує підтримання професійної мотивації на високому рівні.

Водночас серед учених існують певні розбіжності у поглядах щодо розуміння взаємоузгодженості цінностей і мотивації у професійній діяльності особистості. На сьогодні констатуємо дефіцит досліджень мотиваційно-ціннісної сфери особистості в контексті бойової діяльності. З метою подолання наявних суперечностей

© Гуляк Уляна, Лісневський Владлен, 2024

вважаємо за необхідне розкрити зміст ціннісного компонента в загальній структурі мотивації особистості, вказати на сутнісні взаємозв'язки та водночас розмежувати вказані поняття та, за результатами проведеного аналізу, дати визначення мотиваційно-ціннісної сфери особистості військовослужбовця.

Мета та завдання – окреслити ціннісний компонент у структурі мотиваційної сфери особистості військовослужбовця, дати її визначення, прояснити, як цінності впливають на мотивацію військовослужбовця до бойової діяльності.

Методи

Для виконання поставлених у роботі завдань було використано теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел із теми дослідження, системний аналіз, синтез, узагальнення наукових підходів, класифікація та конкретизація системи цінностей, що визначають бойову мотивацію військовослужбовців.

Результати

У дослідженні мотиваційних процесів важливе місце посідають питання, пов'язані з вивченням сфери ціннісних уявлень особистості. Цінності – це певні критерії оцінювання дійсності, зокрема інших людей і самого себе. Від системи цінностей залежить бажання особистості діяти в певному напрямі, її наполегливість і готовність долати труднощі.

Незважаючи на те, що емпіричні дослідження, які пов'язують цінності та мотивацію, обмежені, багато вчених переконані, що такий зв'язок безперечно існує. М. Рокіч (1973, с. 14) зобразив цінності як такі, що мають невід'ємний мотиваційний компонент, і навіть описав їх як "над-цілі". Ш. Шварц (2006) аналогічно описує цінності як фундаментально мотиваційні; обидва теоретики стверджують, що цінності є сполучною ланкою між більш загальною мотиваційною конструкцією потреб і більш специфічною мотиваційною конструкцією цілей. Цінності породжують цілі, які спонукають до дії.

Найближчою до цієї ідеї є модель самоузгодженості мотивації (Sheldon, & Elliot, 1999), яка припускає, що люди з більшою ймовірністю будуть наполегливіше досягати мети, що відповідає їхнім цінностям. При цьому вимірюється внутрішня мотивація, оскільки вважається, що ми внутрішньо мотивовані цілями, які відповідають нашим цінностям.

К. Шелдон і А. Елліот (1999, с. 485) зазначають, що люди, які досягають цілей з причин, що узгоджуються з ними самими, "найімовірніше, відчують себе більш ефективними та компетентними". Це означає, що автономні мотиви можуть підвищувати ефективність, що, у свою чергу, може спонукати до постійних зусиль, які зумовлюють покращення результатів і більше задоволення. Автономні мотиви передбачають постановку цілей, тому що вони дають задоволення (внутрішні мотиви) або через фундаментальне переконання у тому, що мета є важливою для досягнення (ідентифіковані мотиви). Цілі, що обумовлюються цими причинами, вважаються самоузгодженими, оскільки вони впливають безпосередньо з інтегрованого "Я" (Sheldon, & Elliot, 1999), що складається з найважливіших базових цінностей та інтересів людини (Lee et al., 2003).

Учені все частіше відзначають, що мотиви людей обумовлюються відчуттям цінності та сенсу діяльності, що виходять за межі самої мети (Greguras, & Diefendorff, 2010). Коли людині дозволяється досягати мети, яка визначається автономними мотивами, у неї формується відчуття, що особистість і організація поділяють схожі цінності. Однак, коли цілі, пов'язані з роботою,

визначаються контрольованими мотивами, це свідчить про те, що організація цінує інші результати, ніж окрема особистість.

Взаємоузгодженість цінностей та мотивації підтверджує науковий доробок і багатьох інших учених. Зокрема, А. Адлер вказує на унікальність та складну структуру системи цінності особистості (Adler, 1956); І. Бех серед духовних цінностей особистості виокремлював вищі. Він їх називає усвідомленими узагальненими самовартісними смисловими утвореннями особистості (Бех, 2012); Е. Фромм у контексті дослідження структури особистості позначає мотиваційно-ціннісні детермінанти як екзистенційні потреби (Fromm, 2010); на значущості автономії у процесі становлення морального "Я" і формуванні власної індивідуальної системи моральних цінностей наголошує Е. Еріксон (Erikson, 1993); у дослідженнях В. Франкла мотиваційно-ціннісна сфера – це власна ціннісна система. Її відсутність у людини зумовлює "екзистенційний вакуум", що проявляється як стан нудьги і є причиною "екзистенційних неврозів" (Frankl, 2016); на виняткову важливість системи цінностей у структурі особистісних потреб як найбільш значущих детермінант указують дослідження М. Рокіча (Rokeach, 1968; 1973); З. Карпенко та І. Гоян серед форм репрезентації особистості визначають цінності як стійку мотиваційну структуру, яка є внутрішнім джерелом поведінкової регуляції (Карпенко, 2000).

Наразі у психологічних дослідженнях спостерігаються деякі розбіжності в поглядах щодо психологічних особливостей формування та функціонування, а також структури мотиваційно-ціннісної сфери особистості. Водночас аналіз наукових праць указує на те, що мотиваційно-ціннісна сфера є унікальною для кожної особистості та складною структурою, що надихає людину, спонукає і дає сили долати життєві труднощі. Структура та психологічні особливості мотиваційно-ціннісної сфери визначають спрямованість особистості, її світоглядні позиції, а також детермінацію поведінки особистості в контексті її професійної діяльності.

Для більшості дослідників мотиваційно-ціннісна сфера є особистісним психологічним конструктом, який має складну багаторівневу ієрархічну структуру. Отже, неможливо уявити та відобразити окремо взяті цінності як незалежне утворення, не враховуючи її місце в ієрархії, пріоритетність щодо інших цінностей, суб'єктивну важливість.

Розглянемо погляди різних учених на процес формування і функціонування мотиваційно-ціннісної сфери особистості, її структуру та психологічні особливості розвитку в соціальному середовищі.

Ураховуючи значення соціального впливу на формування мотиваційно-ціннісної сфери особистості, можемо припустити, що її розвиток має певну етапність відповідно до різних вікових періодів та поступового накопичення соціального досвіду. Процес формування цінностей у людини починається у ранньому дитинстві, передусім батьками. У міру зростання дитини коло осіб, що впливають на її ціннісну систему, все більше розширюється. При цьому ступінь засвоєння і характер ціннісних норм залежать від сили соціальної орієнтації людини, її залежності від думок і суджень довколишніх людей, а також від здатності до самостійного мислення і аналізу. Другим важливим джерелом формування цінностей є національна культура, традиції, особливості поведінки, що склалися під впливом історичних факторів.

Стадії опанування людиною моральних норм виокремив Л. Колберг (Kohlberg, 1984). Учений вважає, що

розвиток ціннісної сфери особистості як у дитячому, так і в дорослому віці відбувається спонтанно, під впливом навколишнього середовища та у взаємодії з ним. Однак, виокремлюючи етапи розвитку цінностей і прийняття моральних норм, автор зауважує на якісних змінах, які набувають цінності в певні періоди життя людини. З часом вони стають більш усвідомленими, обґрунтованими, підкріпленими особистими переконаннями та принципами. На найвищому рівні сформованості мотиваційно-ціннісної сфери особистість зорієнтована на власну систему цінностей, яка була створена і приймається усвідомлено (Kohlberg, 1992). Однак учений вважає, що така система цінностей буде життєздатною у разі відповідності загальнолюдським цінностям. Складність формування вищих рівнів цінностей пов'язана з їх неузгодженістю з цінностями нижчого (інструментального) рівня як у межах окремої особистості, так і в масштабах цілого суспільства. Тому для цілісного і системного розвитку мотиваційно-ціннісної сфери для особистості є необхідними і важливими такі якості, як самостійність, самовизначеність, відповідальність за власне життя, компетентність (Kohlberg, 1976).

За масцем та значущістю у структурі мотивації особистості, відповідно до Д. Леонтьєва, вищі цінності належать до категорії стійких мотиваційних утворень, джерел мотивації (Максименко, 2019). А. Маслоу дотримувався схожих поглядів і вважав, що вищі цінності особистості мають мотивувальний вплив на життєдіяльність людини загалом, не обмежуючись якимось окремим видом діяльності чи ситуацією, адже вони мають високий ступінь стабільності. Будь-які зміни в системі цінностей мотиваційно-ціннісної сфери суб'єктивно сприймаються як кризові явища в житті людини (Maslow, 1971). Погляди вчених схожі в тому, що мотиваційно-ціннісна сфера особистості є цілісною, багаторівневою, ієрархічною системою когнітивних утворень (ідей, понять, уявлень, суджень), які пов'язані з відповідними емоційно-вольовими компонентами.

Відомі класики психології діяльності (С. Рубінштейн, Д. Узнадзе, Д. Леонтьєв, М. Боришевський, М. Слюсаревський) у своїх працях акцентували увагу на середовищному, соціальному та культурному впливі на формування мотиваційно-ціннісної сфери особистості, визначаючи соціально-культурні цінності та індивідуальні як похідні від них.

Зокрема, С. Рубінштейн стверджував, що цінності є одним зі способів відображення дійсності у свідомості особистості. Він вважав, що цінності визначають характер спрямованості особистості і, як наслідок, породжують, спрямовують і регулюють активність щодо предметів та явищ об'єктивної дійсності (Максименко, 2019). Учений довів, що цінності – не первинні, вони похідні від співвідношення людини і світу, виражаючи те, що у світі (включаючи й те, що створює людина в процесі історії) є значущим для людини. В основі поняття "цінність" лежить ступінь значущості того чи іншого явища або предмета для суб'єкта, який сприймає його. Значущість, у свою чергу, визначається здатністю задовольняти певні потреби або якусь одну потребу, причому ця значущість має в цінності моральний характер, оскільки виражає таке ставлення людини до предметної реальності, що ґрунтується на уявленнях про добро і зло. Цінності набирають особистісного змісту, реалізуються і чинять мотиваційний вплив на усвідомлення та поведінку лише тоді, коли вони глибоко усвідомлюються і сприймаються особистістю.

Про те, що цінності мають провідну роль у процесі свідомої регуляції поведінки особистості, писав й

Д. Узнадзе. Він стверджував, що індивідуальні цінності утворюються шляхом відбору актуальних установок після об'єктивації та усвідомлення суб'єктом своєї поведінки відносно соціальних норм та цінностей (Максименко, & Осьодло, 2010).

На думку дослідників духовності особистості, мотиваційно-ціннісна сфера особистості охоплює її найбільш актуальні морально-релевантні потреби, інтереси, погляди, ставлення до себе та інших людей, навколишньої дійсності, які стали суб'єктивно найбільш значущими регуляторами активності (Боришевський та ін., 2011).

Мотиваційно-ціннісна сфера особистості набуває ролі проміжної ланки між системою особистісних цінностей та конкретними життєвими цілями, що дає можливість будувати та реалізовувати життєвий план відповідно до засвоєних цінностей. М. Слюсаревський вважає, що саме так людина включає цінності у власну життєву стратегію. Мотиваційно-ціннісна сфера вважається однією зі структур психологічного простору особистості, що "забезпечує можливість адекватних власній природі виявів" (Донченко та ін., 2008).

Дослідження мотиваційно-ціннісної сфери віднайшло своє широке відображення у працях закордонних учених. Визначальну роль цінностей у структурі особистості відзначав відомий дослідник у сфері описової психології Е. Спренгер, який зазначав, що цінності є основою людської природи. Він також вважав, що ціннісна сфера особистості є продуктом загальної сфери цінностей усього людства. Для особистості її ціннісна сфера є духовним началом, яке належить до загальнолюдського духу та визначає розуміння світу (Spranger, 1969).

Цю ідею поклав в основу своєї концепції ціннісних орієнтацій Г. Оллпорт, виокремивши шість типів цінностей (теоретичні, економічні, естетичні, соціальні, політичні, релігійні), які притаманні кожній особистості в різних співвідношеннях. Домінування одних цінностей над іншими й визначає філософію життя людини (Nicholson, 2003, p. 29).

Вивченню ціннісної сфери особистості присвячені й праці А. Маслоу, який визначав, що цінності належать до внутрішніх характеристик природи людини. Формування ціннісної сфери особистості, на думку автора, є як генетично та біологічно, так і культурно обумовленим.

Через призму пошуку сенсу життя, проблему цінностей у розумінні універсальї сенсу, що ґрунтуються на узагальненому досвіді людства, досліджував В. Франкл. Автор на основі можливості надати життю людини сенсу пропонує свою класифікацію цінностей: творчість (праця); переживання (любов, співчуття); ставлення (усвідомлене ставлення до обставин, які неможливо змінити) (Frankl, 2016).

Обґрунтовуючи значення цінностей у контексті соціальної проблематики, М. Вебер указував на характеристику історичності як основну межу цінностей, оскільки цінності є тільки вираженням загальних установок для свого часу. Під цінностями вчений розумів "узагальнені цілі і засоби їх досягнення, що забезпечують інтеграцію суспільства і допомагають індивідам здійснювати соціально схвалений вибір своєї поведінки в життєво значущих ситуаціях" (Weber, 2018).

У своєму дослідженні П. Арон, розвиваючи ідеї М. Вебера, зазначає, що "людське життя пов'язане з необхідністю постійно робити вибір, ця необхідність зумовлює систему цінностей. Джерелом цінностей не є ні емоційна свідомість, ані щось надемпіричне, трансцендентне. Вони – це довільно проєктовані людиною явища, наслідок ухвал, які відрізняються за своєю властивістю

від тих дій, за допомогою яких свідомість досягає реальності і встановлює істину" (Aron, 2004).

Через призму функціонування соціальної системи цінності розглядає Е. Дюркгайм, визначаючи їх як насамперед ідеали, "колективні уявлення", які є головними рушіями поведінки людини і за якими стоять реальні та дієві колективні сили. На великих ціннісних ідеалах формуються та ґрунтуються цивілізації (Durkheim, 2011).

У контексті нашого дослідження важливою є думка П. Блау, що явища і процеси на соціальному рівні різняться від тих, що функціонують на рівні буття індивіда. Це ж справедливо щодо системи цінностей, яка набуває різного значення під час переходу від індивідуального рівня до соціального, у ході чого відбувається ускладнення механізмів регулювання складними структурованими та ієрархічними соціальними системами (Blau, 1977).

Розвитку ціннісних теорій сприяв внесок М. Рокича, який визначав особистісну цінність як "стійке переконання, що певний спосіб поведінки або певний кінцевий результат, або ж мета існування є більш особистісно та соціально бажаною, ніж протилежна мета існування або кінцевий результат" (Rokeach, 1968, с. 167). Свідомо чи несвідомо засвоєна цінність стає для особистості критерієм, що спрямовує активність на формування чи підтримання ставлення до об'єктів або ситуацій, для обґрунтування власних вчинків або поведінки навколишніх, оцінювання та порівняння себе та інших. М. Рокич стверджував, що саме цінності виступають психологічними детермінантами, які регулюють поведінку людей (Rokeach, 1968).

Зазначені ідеї дали поштовх для розвитку теорії базових індивідуальних цінностей Ш. Шварца. Ціннісна система особистості розглядається як мотиваційний конструкт, що підлягає безпосередньому впливу середовища, менталітету та культури суспільства, до якого належить особистість. У концепції Ш. Шварца категорія цінностей описана за допомогою таких характеристик, які: є переконаннями, що нерозривно пов'язані із емоційною сферою; спрямовують активність на досягнення бажаних цілей; необмежені обставинами, трансцендентні; є еталонами у визначенні особливостей поведінки, оцінювання та тлумачення подій, вчинків; упорядковані одна щодо одної за їхньою значущістю для особистості (Schwartz, 2006).

Ці характеристики стосуються усіх цінностей. Відмінною ознакою для кожної цінності є її мотиваційне підґрунтя. Відповідно до характеру мотивації Шварц виокремлює десять типів цінностей: "Самостійність", "Стимуляція", "Гедонізм", "Досягнення", "Влада", "Безпека", "Конформність", "Традиція", "Добро", "Універсалізм" (Schwartz, 2006).

Окреслені цінності формують структуру – мотиваційний континуум, який має колоподібну форму та відображає наявні внутрішні зв'язки між цінностями: цінності, що конфліктують, перебувають на протилежних напрямках відносно центру; конгруентні цінності розташовані поруч. Протилежні цінності мають компенсаторну властивість щодо пов'язаної з ними мотивації (Schwartz, 2011).

Проаналізовані дослідження дозволяють стверджувати, що мотиваційно-ціннісна сфера особистості як інтегральне психологічне утворення репрезентується через явища ціннісно-сислової сфери, особистісні цінності, цілі життєдіяльності, особистісну, соціальну, професійну значущість. Усі емпіричні дослідження мотиваційно-ціннісної сфери спрямовані на діагностування психологічних процесів, які детермінують

формування, розвиток, функціонування, зміст системи цінностей та становлення їх ієрархії у житті особистості.

Таким чином, можемо констатувати, що мотиваційно-ціннісна сфера особистості є складним соціально-психологічним утворенням, яке формує суб'єктивне ставлення людини до об'єктивної дійсності, себе самої та оточення, спонукає до активності та взаємодії з навколишнім середовищем, визначає поведінкову спрямованість, характер життєвих виборів. Це вказує на тісний діалектичний зв'язок мотивації – особистісних цінностей – організаційних цінностей – умов та середовища діяльності людини.

Задля визначення мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності військовослужбовців належить проаналізувати характерні ознаки такої діяльності. Визначальною серед умов бойової діяльності вочевидь є високий рівень ризику та безпосередня загроза життю і здоров'ю військовослужбовця. Бойова робота також пов'язана зі стрімкими змінами в обстановці, швидкою динамікою робочих процесів, високим рівнем невизначеності, непомірними фізичними та моральними навантаженнями. Названі та низка інших специфічних чинників бойової діяльності обумовлюють систему організаційних цінностей, що дозволяють зберігати колективну ефективність та індивідуальну працездатність.

Серед найважливіших цінностей військової організації виокремлюють такі: місія, або найвища мета, що пов'язана із забезпеченням суспільного блага – безпеки; успішна бойова діяльність неможлива без налагодженої командної роботи, відтак товариські, братерські стосунки є важливою умовою й набувають ознак цінностей; бойова діяльність можлива лише за умови дотримання чіткої ієрархії та підпорядкування спільним цілям, що визначає лідерство та професіоналізм як організаційні цінності; складні умови побуту та фізичні навантаження вимагають таких якостей, як жертвовність, воля, служіння; моральні випробування та етичні дилеми встановлюють моральну та психічну стійкість визначальними цінностями.

Оскільки високий рівень бойової мотивації обумовлюється відповідністю мотиваційно-ціннісної сфери особистості організаційним цінностям, що забезпечує формування внутрішньої мотивації, то до основних особистісних цінностей військовослужбовця можемо зарахувати: особисту безпеку; безпеку рідних та близьких; безпеку побратимів та командирів; товариські, дружні стосунки з побратимами; служіння іншим; розвиток держави (культурний, суспільний, економічний, правовий), перспективу для майбутніх поколінь; реалізацію власного покликання; роботу в колі однодумців; самостійність (автономність); професійний розвиток; військову кар'єру; практичний досвід; приналежність до успіху; помсту ворогам. Окреслене коло ідеалів, цінностей і переконань, які відповідають високим особистим стандартам, слугують мотиваційно-ціннісними детермінантами високих досягнень у бою, що виходять за межі службового обов'язку. Саме внутрішньо вмотивовані військовослужбовці створюють якісну перевагу в бою, знаходять шлях і досягають перемоги.

Проведений теоретичний аналіз наукових досліджень мотиваційно-ціннісної сфери особистості дозволяє сформулювати деякі визначення, що відображають взаємозв'язок цінностей і мотивації та їх вплив на активність особистості військовослужбовця в умовах бойових дій. Таким чином, *особистісна цінність* – це стійке психічне утворення, набуто у процесі засвоєння, відтворення та підтримання соціального досвіду, яке формує переконання особистості стосовно індивідуально або соціально

значущих явищ, предметів об'єктивної дійсності, життєвих цілей та способів дій. Відтак *мотиваційно-ціннісна сфера особистості військовослужбовця* – утворена на основі особистісних цінностей динамічна система, яка є формою їх включення у механізми поведінки особистості військовослужбовця на основі свідомого оцінного вибору цілей та способів діяльності в результаті сформованих стійких переконань та ставлень до них.

Дискусія і висновки

За результатами аналізу наукових підходів до вивчення мотиваційно-ціннісної сфери особистості можемо стверджувати, що вона визначає початок, спрямованість, характер і зміст поведінкової активності, зокрема, особистості військовослужбовця, відображає загальне ставлення до світу, до життя, до себе та оточення, надає особистісного сенсу діям, учинкам, поведінці. Мотиваційно-ціннісна сфера надає можливість особистості військовослужбовця зіставляти власні потреби та мотиви із засвоєними та усвідомленими цінностями і суспільними нормами, регулює активність. Водночас вона не тільки визначає способи й умови досягнення цілей, а й стає джерелом цілей. Також мотиваційно-ціннісна сфера відображає суб'єктивне ставлення особистості військовослужбовця до соціальної дійсності, що й проявляється як мотивація бойової діяльності, поведінка в різних ситуаціях і сферах життя. У структурі особистості військовослужбовця мотиваційно-ціннісна сфера характеризує внутрішню готовність до бойової діяльності, а також визначає спрямованість поведінкової активності.

Перспективи подальших досліджень полягають в обґрунтуванні мотиваційно-ціннісного профілю військовослужбовця та емпіричній перевірці залежності мотивації бойової діяльності від сформованої системи мотиваційно-ціннісних детермінант.

Внесок авторів: Уляна Гуляк – методологія; підготування теоретичних засад дослідження; аналіз джерел; формулювання ключових визначень; написання – оригінальна чернетка; Владлен Лісневський – концептуалізація; написання – перегляд і редагування.

Список використаних джерел

- Арон, Р. (2004). *Етапи розвитку соціологічної думки* (Г. Філіпчук, Пер.). Юніверс.
- Бех, І. (2012). Духовні цінності як надбання особистості. *Рідна школа*, 1–2, 9–12.
- Боришевський, М. Й., Шевченко, О. В., Пилипенко, Л. І., & Пенькова, О. І. (2011). *Психологічні закономірності розвитку духовності особистості* (М. Й. Боришевський, Ред.). Педагогічна думка. https://lib.iitta.gov.ua/5077/1/11-12_.pdf
- Вебер, М. (2018). *Протестантська етика і дух капіталізму*. Наш формат.
- Галян, І., & Галян, О. (2018). Психологія смисложиттєвих переживань сучасної студентської молоді. *Психологічний часопис*, 8, 38–57.
- Донченко, О., Слюсаревський, М., Татенко, В., Титаренко, Т. М., & Хазратова, Н. В. (2008). *Основи соціальної психології* (М. М. Слюсаревський, Ред.). Міленіум. <https://ksp.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/68/2021/05/Соціальна-психологія-5.pdf>
- Карпенко, З. С. (2000). Ціннісні виміри індивідуальної свідомості. У З. С. Карпенко, & І. М. Гоян (Упоряд.), *Методологічні і теоретичні проблеми психології*, 128.
- Максименко, С. (2019). *Загальна психологія* (3-тє вид.). Центр навчальної літератури.
- Максименко, С., & Осодло, В. (2010). Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта. *Проблеми сучасної психології*, 8, 3–19.
- Франкл, В. (2016). *Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі*. Клуб сімейного дозвілля.
- Adler, A. (1956). *The individual psychology of Alfred Adler* (H. L. Ansbacher, & R. Ansbacher, Eds.). Harper Torchbooks.
- Blau, P. (1977). *Inequality and Heterogeneity: A Primitive Theory of Social Structure*. Free Press.
- Durkheim, E. (2011). *Moral Education* (E. K. Wilson, & H. Schnurer, Transl.). Dover Publications.
- Erikson, E. (1993). *Childhood and Society*. Norton.

Fromm, E. (2010). *The Heart of Man: Its Genius for Good and Evil*. American Mental Health Foundation Books.

Greguras, G. & Diefendorff, J. (2010). Why does proactive personality predict employee life satisfaction and work behaviors? A field investigation of the mediating role of the self-concordance model. *Personnel Psychology*, 63, 539–560.

Kohlberg, L. (1976). Moral stages and moralizations: The cognitive-developmental approach. In T. Licksona (Ed.), *Moral development and behavior: Theori, research and social issued*. Holt, Rinehart and Winston, 97–129.

Kohlberg, L. (1984). *The Psychology of Moral Development: Essays on Moral Development*. Harper & Row.

Lee, F., Sheldon, K., & Turban, D. (2003). Personality and the goal-striving process: The influence of achievement goal patterns, goal level, and mental focus on performance and enjoyment. *Journal of Applied Psychology*, 88, 256–265.

Maslow, A. (1971) *Toward a psychology of being*. NJ: Princeton, 216.

Maslow, A. (1971). *The Father Reaches of Human Nature*. Arkana/Penguin Books.

Nicholson, I. A. M. (2003). *Inventing personality: Gordon Allport and the science of selfhood*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10514-000>

Rokeach, M. (1968). Beliefs, Attitudes and Values: A Theory of Organization and Change. *Review of Religious Research*, 13(2).

Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. Free Press.

Schwartz, S. H. (2006). Les valeurs de base de la personne: Théorie, mesures et applications [Basic human values: Theory, measurement, and applications]. *Revue française de sociologie*, 42, 249–288

Schwartz, S. H. (2006). Les valeurs de base de la personne: Théorie, mesures et applications [Basic Human Values: Theory, Measurement, and Applications]. *Revue Française de Sociologie*, 42, 249–288. <https://doi.org/10.3917/rfs.474.0929>

Schwartz, S. (2011) Studying Values: Personal Adventure, Future Directions. *Journal of Cross-cultural Psychology*, 42, 307–319.

Sheldon, K., & Elliot, A. (1999). Goal striving, need satisfaction, and longitudinal well-being: The self-concordance model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 482–497.

Spranger, E. (1969). *Gesammelte Schriften*. In H. W. Baehr (Ed.), *Collected writings* (Vol. 5, pp. 139–240). Quelle & Meyer.

References

- Aron, R. (2004) *Stages of development of sociological thought*. (G. Filipchuk, Transl.). Universe, 688 [in Ukrainian].
- Bekh, I. (2012) *Spiritual values as a personality asset*. *Ridna Shkola*, 1-2, 9–12 [in Ukrainian].
- Boryshevsky, M. Y., Shevchenko, O. V., Pylypenko, L. I., & Penkova, O. I. (2011). *Psychological regularities of the development of the spirituality of the individual* (M. Y. Boryshevskyi, Ed.). *Pedagogical thought* [in Ukrainian]. https://lib.iitta.gov.ua/5077/1/11-12_.pdf
- Weber, M. (2018) *Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism*. Nash Format, 216 [in Ukrainian].
- Galyan, I., & Galyan, O. (2018) Psychology of the meaningful life experiences of modern student youth. *Psychological journal*, 8, 38–57 [in Ukrainian].
- Donchenko, O., Slyusarevsky, M., Tatenko, V., Tytarenko, T. M., & Khazratova, N. V. (2008) Fundamentals of Social Psychology. (M. Slyusarevsky, Ed.). Millennium, 495 [in Ukrainian]. <https://ksp.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/68/2021/05/Соціальна-психологія-5.pdf>
- Karpenko, Z. (2000). Value Dimensions of Individual Consciousness. In Z. Karpenko, & I. Goyan (Compiler), *Methodological and Theoretical Problems of Psychology*, 128 [in Ukrainian].
- Maksymenko, S. (2019) *General psychology* (3th ed.). Centre for Educational Literature [in Ukrainian].
- Maksymenko, S., & Osodlo, V. (2010) Structure and personal determinants of professional self-realisation of the subject. *Problems of modern psychology*, 8, 3–19 [in Ukrainian].
- Frankl, V. (2016). *Man's Search For Meaning. Psychologist in a concentration camp*. Family leisure club. [in Ukrainian].
- Adler, A. (1956). *The individual psychology of Alfred Adler* (H. L. Ansbacher, & R. Ansbacher, Eds.). Harper Torchbooks.
- Blau, P. (1977). *Inequality and Heterogeneity: A Primitive Theory of Social Structure*. Free Press.
- Durkheim, E. (2011). *Moral Education*, translated by E. K. Wilson and H. Schnurer. Mineola, NY: Dover Publications. ISBN 9780486424989, 102.
- Erikson, E. (1993). *Childhood and Society*. Norton.
- Fromm, E. (2010). *The Heart of Man: Its Genius for Good and Evil*. American Mental Health Foundation Books.
- Greguras, G. & Diefendorff, J. (2010). Why does proactive personality predict employee life satisfaction and work behaviors? A field investigation of the mediating role of the self-concordance model. *Personnel Psychology*, 63, 539–560.
- Kohlberg, L. (1976). Moral stages and moralizations: The cognitive-developmental approach. In T. Licksona (Ed.), *Moral development and behavior: Theori, research and social issued*. Holt, Rinehart and Winston, 97–129.
- Kohlberg, L. (1984). *The Psychology of Moral Development: Essays on Moral Development*. Harper & Row.

Lee, F., Sheldon, K., & Turban, D. (2003). Personality and the goal-striving process: The influence of achievement goal patterns, goal level, and mental focus on performance and enjoyment. *Journal of Applied Psychology*, 88, 256–265.

Maslow, A. (1971) *Toward a psychology of being*. NJ: Princeton, 216.

Maslow, A. (1971). *The Father Reaches of Human Nature*. Arkana/Penguin Books.

Nicholson, I. A. M. (2003). *Inventing personality: Gordon Allport and the science of selfhood*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10514-000>

Rokeach, M. (1968). Beliefs, Attitudes and Values: A Theory of Organization and Change. *Review of Religious Research*, 13(2).

Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. Free Press.

Schwartz, S. H. (2006). Les valeurs de base de la personne: Théorie, mesures et applications [Basic human values: Theory, measurement, and applications]. *Revue française de sociologie*, 42, 249–288

Schwartz, S. H. (2006). Les valeurs de base de la personne: Théorie, mesures et applications [Basic Human Values: Theory, Measurement, and Applications]. *Revue Française de Sociologie*, 42, 249–288. <https://doi.org/10.3917/rfs.474.0929>

Schwartz, S. (2011) Studying Values: Personal Adventure, Future Directions. *Journal of Cross-cultural Psychology*. 42, 307–319.

Sheldon, K., & Elliot, A. (1999). Goal striving, need satisfaction, and longitudinal well-being: The self-concordance model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 482–497.

Spranger, E. (1969). *Gesammelte Schriften*. In H. W. Baehr (Ed.), *Collected writings* (Vol. 5, pp. 139–240). Quelle & Meyer.

Отримано редакцією журналу / Received: 16.01.24

Прорецензовано / Revised: 25.03.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.05.24

Uliana HULIAK, PhD Student, Lieutenant Colonel
ORCID ID: 0000-0002-0625-7814
e-mail: ulyaniyka23@gmail.com
National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Vladlen LISNEVSKYI, Master of Arts
ORCID ID: 0009-0004-5488-1111
e-mail: Vladlen2000@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

VALUE COMPONENT IN THE STRUCTURE OF THE MOTIVATIONAL SPHERE OF A SERVICEMAN'S PERSONALITY

Background. The article presents an analysis of modern theories and studies of the motivational sphere of personality, its structure, psychological features of functioning, and, in particular, in the context of combat activity, with the aim of outlining the value component in the structure of the motivational sphere of a serviceman's personality, defining it, and clarifying how values influence the motivation of a serviceman to combat activity.

Methods. To solve the tasks set in this paper, theoretical research methods were used: analysis of scientific sources on the research topic, system analysis, synthesis, generalisation of scientific approaches, classification and specification of the system of values that determine the combat motivation of military personnel.

Results. The results indicate the key role of values in shaping the motivation of servicemen to fight, perform daily combat tasks and the desire to return to the battlefield. The analysis of scientific works shows that the motivational and value sphere is unique for each individual and a complex structure that inspires a person, encourages and gives strength to overcome life's difficulties. The analysed studies have also made it possible to state that the motivational and value sphere of personality as an integral psychological formation is currently represented through the phenomena of the value-sense sphere, personal values, goals of life, personal, social, and professional significance. In order to determine the motivational and value determinants of military personnel's combat activity, the characteristic features of such activity are analysed. The key definitions reflecting the relationship between values and motivation and their influence on the activity of the serviceman's personality in combat conditions are formulated.

Conclusions. The motivational and value sphere enables the serviceman's personality to compare his own needs and motives with the values and social norms he has learned and understood, and regulates his activity. At the same time, it not only determines the ways and conditions for achieving goals, but also becomes a source of goals. In addition, the motivational and value sphere reflects the subjective attitude of a serviceman's personality to social reality, which manifests itself as a motivation for combat activity, behaviour in different situations and spheres of life. In the structure of a serviceman's personality, the motivational and value sphere characterises the internal readiness for combat activity and determines the direction of behavioural activity.

Keywords: motivation; values; motives, meaning, motivational and value sphere; combat activity; military personnel.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА ОБҐРУНТУВАННЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ СМІХУ В СИСТЕМІ ОСОБИСТОСТІ

Вступ. Представлено теоретико-методологічний аналіз підходів щодо рекреаційних механізмів сміху. Сміх розглянуто як індивідуальну психофізіологічну реакцію на певну непередбачувану ситуацію, що формується на основі емоційно забарвлених особистісних смислів та ціннісних уявлень, виражених у різних проявах радості.

Методи. З огляду на багаторівневість феномену механізми його впливу на особистість проаналізовано в контексті філософського, теологічного, культурологічного, педагогічного, психофізіологічного та психологічного (соціального) підходів. Використано теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел із теми дослідження, системний аналіз, синтез, узагальнення наукових підходів, класифікацію та конкретизацію механізмів сміху в системі особистості.

Результати. У контексті відновлювальних механізмів сміху досліджено його зв'язок із безпосередньою грою та радістю, що виникає у процесі та супроводжується вивільненням, полегшенням, задоволенням, розслабленням, допомагає вийти за межі буденності. Розкрито, що сміх також є одним зі шляхів звільнення від страхів та душевного напруження. Також доведено, що сміх слугує певним збудником мозкової активності, активізує уяву та фантазію, тобто сприяє творчості. Обґрунтовано, що сміх є необхідним елементом звільнення від напруження, має відновлювальну та регенераційну дію для фізичного та психоемоційного стану, діє на фізіологічному та гормональному рівнях, активізує лобову, моторну частки, стовбур та кору головного мозку, гіпокамп, таламус та лімбічну систему. Аргументовано, що під час сміху реалізується спастичний ефект, він впливає на регуляцію дихання, об'єднує тілесне та розумове начало.

Висновки. Визначено, що сміх як важливий особистісний ресурс взаємодії з іншими людьми відіграє особливу роль у профілактиці та корекції небажаних стресових станів особистості. Виявлено, що це дуже допомагає людині адаптуватися до різних несподіваних ситуацій, адже сміх об'єднує людей, допомагає звільнитися від впливу страхів, тривоги і сумнівів і дозволяє проявити справжню якість, закладені від народження, такі як любов, ясність сприйняття, співчуття, радість, ентузіазм, вдячність і мудрість. Сміх може допомогти прийняти правильні рішення та проявити доброту у своїх діях.

Ключові слова: сміх, стрес, механізми сміху, посмішка, радість, вивільнення, відновлення.

Вступ

Постановка проблеми. Зважаючи на події останнього десятиліття, що відбуваються в країні та світі загалом, можна стверджувати, що для сучасної людини є характерним постійне перебування на межі стресу та стресового перевантаження. Фактори, що сприяють психологічному виснаженню та дезорганізації, стрімко збільшуються, тоді як способи десенсибілізації та органічного відновлення особистості на фізичному та психічному рівнях уже показують себе менш ефективними, ніж були раніше. Надмірна кількість інформаційних потоків відбирають не лише час, а й можливість концентрації на власних потребах, відчуттях та емоціях, бажаннях та цілях. Постійне зростання тривожності, побоювання та страх за власне життя, що викликані умовами воєнного стану в країні та наслідками пандемії, невпинно порушує питання блокування особистих емоцій, відчуттів у тілі, коли людина забуває про свої тілесні відчуття, перемикаючи увагу на мисленнєвий потік та відволікаючись від своїх фізіологічних потреб та природних інстинктів, які є основою життєдіяльності. Особливо це стосується військовослужбовців, які наразі не мають можливості забезпечити подекуди мінімальні умови для свого фізичного та психоемоційного благополуччя через умови їхньої праці. Водночас безперервне стресове навантаження продовжує свою руйнівну дію на організм та психіку. Звідси виникає нагальна потреба в дослідженні та аналізі психофізіологічних можливостей людського організму, які могли б забезпечити самовідновлення особистості та надавали б органічну (природну) здатність до емоційного вивільнення та стабілізації.

Мета статті – представити результати теоретико-методологічного обґрунтування та систематизації механізмів сміху у психофізіологічній та психосоціальній призмі.

Методи

Для виконання поставлених у дослідженні завдань було використано теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел із теми дослідження, системний аналіз, синтез, узагальнення наукових підходів, класифікацію та конкретизацію механізмів сміху в системі особистості. З огляду на багаторівневість феномену механізми його впливу на особистість проаналізовано в контексті філософського, теологічного, культурологічного, педагогічного, психофізіологічного та психологічного (соціального) підходів.

Теоретичний аналіз. Під поняттям "сміх" ми розуміємо індивідуальну психофізіологічну реакцію на певну непередбачувану ситуацію, що формується на основі емоційно забарвлених особистісних смислів та ціннісних уявлень, виражених у різних проявах радості. Сміх розглядається як багатогранний феномен, що протікає відбувається як соціальне, культурне та особистісне явище. З позиції культури – це емоція, яка пройшла численне "шліфування" нормами соціуму, з позиції фізіології він є коливаннями, що здійснюються через дихальну систему, з позиції психічного – емоцією радості, через вираження якої відбувається розрядка від напруження.

Як показує аналіз, феномен сміху має багатоваріантну інтерпретацію, що також стосується розуміння основ, що закладені у процесі сміху, та механізмів, якими він керується. У ході глибинного вивчення теми виокремлюємо кілька підходів, через які добре розкриваються механізми проявлення сміху в людини: філософський, теологічний, культурологічний, педагогічний та лінгвістичний, психофізіологічний, психологічний (соціальний).

У межах філософського підходу сміх розглядали Арістотель, Ф. Ніцше, А. Бергсон, Г. Маркузе, Дж. Морреаль та інші. Зводячи до універсалій, якими зазвичай керуються у колах мислителів, філософи неодноразово намагалися відокремити сміх як окрему категорію чи

доеднати до більш загальних категорій як складник, але не як повноцінну структуру. Про сміх міркували крізь призму буття та смерті, тобто вважали його чимось універсальним, що стає початком світогляду, символічною вказівкою на переродження і зцілення (за Гіппократом, Арістотелем та Лукіаном). Проте питанню гумористичного не приділялася увага як для окремого предмета вивчення.

У XX ст. про сміх написано однойменну книгу, визначаючи його окремим об'єктом у теоретичних дослідженнях. Саме після праці А. Бергсона розпочинається стрімке дослідження гумору, пропонуються концепції, які описують різні боки явища (Bergson, 1938).

Платон чималу кількість разів звертав увагу на сміх як дещо ірраціональне, що дискредитує суспільство та його устрій. У правильній, або ж ідеальній, державі, як описує її Платон, немає місця для смішного – "шалений сміх викликає шалені реакції".

Період Ренесансу формує в думках суспільства не просто символічне протиставлення сміху небезпеці, а розвиває ідею внутрішнього протистояння страхам. Р. Декарт впевнено вказував на радість як головну причину для сміху. Типом гри вважав сміх І. Кант через те, що може принести справжнє задоволення, емоційну реакцію, коли очікування та напруження від них в одну мить перетворювалися на ніщо. Дещо глибше розглянуто смішне в працях Гегеля: визначаються розбіжності між смішним та комічним, де перше – поняття більш просте, адже виникає й від звичайних речей, а ось комічне має вищі вимоги.

Ф. Ніцше у праці "Так говорив Заратустра" звертається до "вищих людей" (Nietzsche, 1976), Боголюдини із закликом навчитися сміхові, що очищає. Зазначивши, що це, звичайно, потребує мужності, філософ критикує бажання смерті та возвеличення, з яким представлена мученицька смерть. Міркуючи над поведінкою Ісуса, він вказує: "Чому не залишився він у пустелі і далеко від добрих і праведних! Бути може, він навчився б жити і навчився б любити землю – і водночас сміятися". Для того щоб мати можливість полюбити буття, потрібно навчитися сміятися, адже саме таким є шлях до одужання.

Проблема встановлення природи сміху висвітлювалася у роботах Арістотеля, Декарта та Канта, які виокремлювали тільки фізіологічну, або тілесну, основу: реагуючи на ілюзії, душа людини робить численні спроби справитися з ними, від чого утворюються коливання – збільшення і зменшення інтенсивності напруження, яке надходить в організм, тоді ж одні частини у внутрішніх органів то розслабляються, бо входять в стан напруження, це передається до діафрагми.

Таким чином, у філософському підході сміх розглядається як дещо просте, доступне кожному, що пов'язане з радістю та грою, як те, що зароджується під час гри та приносить людині радість і полегшення, задоволення.

Феномен сміху з позиції теології розглянуто у працях радянських учених, зокрема О. В. Голозубова (2009). У постулатах християнства сміх, з одного боку, також підлягає цензурі та засуджується, а з іншого – прославляється як стан саме релігійного світосприйняття. Сміх часто протиставляється плачу: описується як те, що неминує після плачу. Не дивно, адже навіть з огляду на фізіологію людини міміка після плачу нерідко замінюється легкою посмішкою – це символ пройденого очищення. Хоча саме сльози посідають в релігії найвище місце: божественні створіння як утілення ідеального та безсмертного ніколи не сміються, тоді як людина

є грішною та смертною, а коли починає усвідомлювати безвихідність свого становища, сміється – намагається хоча б якимось чином протистояти смерті та перемогти власний страх щодо неї.

Не співвідносячи смішне з грішним чи тим, що забороняється, завжди підтримували сміх над собою чи висміювання добра над злом, честі над безчестям, логічного над ірраціональним. І навіть, навпаки, прославляються мученики, котрі насміхалися з тортур над ними, цим самим перетворюючи на щось цілком незначуще свої страхи та способи залякати. Такий випадок показує, що теологія оцінює сміх як своєрідну установку на заборону власної немічності, слабкості, яка спрацьовує, і людина в той момент випускає напруження в нервах, що виникає під час нестерпного перенавантаження ним.

Посмішка і, власне, радість, на противагу сміхові, що може вважатися проявом злого, грубого й брутального, завжди вказують на дружельність, утихомирення, м'якість та певну ослабленість, прихильність чи повагу, готовність до розуміння інших та донесення своїх думок. Назвавши сміх злом, християнство приймає радість та посмішку. Наприклад, в "Акафісті Пресвятої Богородиці" в Ікосах постійно повторюється "Радуйся". У релігійних творах нерідко повторюється заклик "радій!", пісні, у яких оспівуються божественні створіння, "радуйся" є часто повторюваним закликом (хоча мотиви пісень здебільшого печального, оплакувального характеру).

Тобто в теологічному підході механізми сміху пояснюються як своєрідний спосіб реалізації душі, яка шукає та прагне свободи, як те, що допомагає звільнитися від страхів та душевного напруження.

Переходячи до розгляду сміху як *культурологічного феномену*, звертаємося до праць радянських філософів та культурологів, які визначили три форми, у яких проявляється сміх: святкову, універсальну, амбівалентну.

Святкова форма є загальною для всього людства всенародною реакцією на різноманітні явища. Це повністю виключає індивідуальність сміху. Свято як первинне втілення культури, за аналізом ученого, хоч і змінюється з плином століть, однак не зникає повністю. Тобто деякі його властивості (ознаки) зберігаються незалежно від історичного часу. Наприклад, дотепер існують закономірності у виборі одягу та їжі на свято, підготуванні привітань у матеріальній та словесній формах, активні заходи під час основного дійства – ігри для дітей і дорослих, частування, жарти, жартівливі вітання, танці й співи. Неможливо пояснити такі закономірності через біологічну чи практичну призму як потребу в періодичному відпочинку чи спосіб виробничої активності, вони відбуваються на інших рівнях – смислового, світоглядного, що стосуються "вищих цілей людського існування".

Хоча варто розмежувати свято офіційне та народне. Для першого завжди потрібні були незмінна структура та ієрархія, санкції й обмеження, що створювали образ серйозності та винятковості (святкування не для всіх, а лише для обраних), коли друге ставало втіленням веселощів, сміху, радості. Беручи за приклад історію культури українського народу, ми одразу ж знаходимо випадки, коли й справді свято в народі та вищому колі сильно диференціювалися: за часів кріпацтва, зокрема, усі вельможі (пани) влаштовували офіційні прийоми з регламентом, де за правилами етикету сміх дозволявся у моменти гумористичних виступів, коли водночас звичайні люди веселилися, сміючись під час танцю, розмов, обрядів. Нинішня культура свята, хоч і значно змінилася

відтоді, та все ж зберіглася у правилах офіційних прийомів та всенародних веселощів. Справді, щодо актуальних питань сьогодення, то вивільнювальний та відновлювальний механізми сміху можемо спостерігати на прикладі військовослужбовців, які, перебуваючи у вирі бойових подій, також жартують, переглядають гумористичні відеоролики в соціальних мережах, танцюють, знаходять приводи для радості та усмішки. Це знімає психоемоційне навантаження, напруження та допомагає знайти щось світле, що лікує душу та тіло.

Універсальна форма сміху виражається у відсутності окремих адресатів – "отримувачів" сміху, адже він направлений на весь світ, а передусім саме на того, хто допущається до нього.

Амбівалентна форма сміху втілена у двозначності феномену – через нього похваляють та сварять, одночасно стверджують заперечуване та заперечують те, що вже було підтверджено, вдаються до краху всього творчого задля того, щоб дати початок чомусь новому.

У роботі М. С. Кагана (1996) наголошується: базисом у комічному слугує саме "розвинута людська свідомість", яка безпосередньо стосується духовних переживань індивіда. Тобто гумор – це естетичний феномен. А саме сміх як окреме та первинне явище варто розглянути як "психофізіологічну реакцію нервової системи", і тоді така реакція належить як людям, так і тваринам.

Культура приймає сміх як один із гарантів свободи та радості життя. До універсалізму середньовічного сміху слід додати його другу чудову рису: нерозривний зв'язок зі свободою. Ця свобода сміятися, як і будь-яка інша, звичайно, була відносною; її територія ставала то ширшою, то вужчою, то ширшою, то вужчою, але так і не була скасована.

Лукіан теж описував тісний зв'язок між смішним та вільною людиною, вважаючи свободу ідеалом, що не піддається сумнівам, як і осягненню (Лукіан, 2022). Неможливість пізнати такий ідеал передусім має причину суспільну. Літератор пише також про деякі недоліки сучасного суспільства, які саме і стоять на шляху до досягнення свободи. Основний із них – нерівність у соціальних колах, виражена в майнових питаннях, статусних і станових різницях. І, на жаль для нинішньої людини, отримати свою незалежність вона може, тільки перейшовши до світу мертвих (або ж потойбічного), де незалежно від попередніх чинів та матеріальних благ, усі є рівними, схожими. Сміх же спрямовує індивідуума до пізнання істини рівності, він очищає її.

Ю. Б. Борев ототожнює сміх з життям та радістю від свого буття. У комічному відтворюються закони життя, воно сіє хаос, який є основою балансу, тобто збалансовує його. Сміх – це відповідь на дещо зле та погане, він утворюється на протидію злему, з його причини та з потреби його викоринити: "Як життя є творення іншої природи – живої, яка досі не існувала, так і сміх є творенням іншого стану – буття вигаданого, світу духовної гармонії, що "організує" хаос зла" (Іванова, 2021).

Сміхом виступає як реакція індивіда на певну ситуацію, у якій міститься безглуздя, ілюзія, невідповідність у обставинах життя. Це може бути відгук мімічний – у змінах виразу обличчя, вербальний – через слова чи вигуки, та поведінковий – через окремі дії та вчинки. Саме тоді сміх очищає наше суспільство від установок та ідей, що застаріли.

Будучи здатністю лише людини, сміх несе в собі духовний та ціннісний фрагмент її світобачення, показує, що

саме вона спроможна набувати свободи. Коли та починає сміятися, цим самим виражає свій вибір – оцінити щось таким чином, щоб це викликало сміх, або ж не викликало його. Але, якщо врахувати твердження про те, що саме сміх і відкриває доступ до незалежності особи, то доходимо висновку, що доступ до цього явища визначається мірою незалежності суспільства та окремого її члена.

Зміст комічного часто має паралель із грою. Й. Гейзінга пише про протистояння серйозному, що відбувається під час гри, тоді як сміх також є зворотним боком серйозного (Гейзінга, 1994). Як і в грі, так і під час сміху людина виходить за межі своєї буденності в іншу, тимчасову для неї сферу активності, яка є спрямованою та проходить безпосередньо в межах цього процесу. Художня література також пронизана ідеями щодо мудрості, що таїться у сміхові. У збірнику "Одеські розповіді" І. Бабеля стикаємося зі словами одного з персонажів: "тільки мудрець роздирає сміхом завісу буття".

Отже, сміх крізь призму культурологічного підходу постає як універсальна категорія, як загальнолюдське вміння сприймати весь світ, убачаючи два його боки – світлий і темний. Сміх, поряд із радістю, є вкрай важливим елементом народного свята, символом єдності. Він ґрунтується на тих поглядах і установах, що несуть цінності для кожного індивіда окремо, та таким чином дозволяє визначити близьких за ідеями людей серед усіх інших. Сміх є способом знайти вирішення питань, досягти душевної гармонії, балансу між добром та злом, відійти від серйозності як дечого складного та через гру вийти за межі буденності, набутти простоти та незалежності, радіти життю, тоді як прояв сміху є своєрідним символом святкування життя.

У лінгвістиці та педагогіці сміх розглядається в роботах Ш. Амонашвілі (2007), Т. Грін, У. Пепіселло (1978), Л. Хойтс-Сміт, А. Партінгтон та інших. Методологічний аналіз зазначає, що це явище є складним та має чимало суміжної термінології. Головним питанням у дослідженнях цього напрямку є проявлення особистісних якостей через гумористичні, смішні ситуації. Зокрема, під аналіз підпадають художні та деякі наукові праці, у яких використовуються іронія, гумористичні елементи, висміювання та інші форми комічного. Спостерігається, що саме через сміх, тобто моменти, сподіяки яким він може виникнути в читача, формується стиль автора, виражається його особливість світосприйняття. Причому важливу роль відіграють країна походження письменника та історичний час, у якому написана робота.

Чималий вплив на комічне здійснює культурне середовище, політичний устрій, інтелектуальний та психологічний (як емоційна зрілість) рівні суспільства. Проте, як зазначають Т. Грін та У. Пепіселло (1978), лінгвістика не зацікавлена у таких факторах творення комічного, а звертається до граматичної основи та аналізу маніпуляцій через вербальні засоби. Поряд із такими вченими, як Т. Шульц та Дж. Робільярд (1980), В. Раскін (1985), С. Аттардо (1997) та Дж. Морреаль (1983, 2008), у соціо- та психолінгвістиці визначають сміх як усього лиш наслідок дечого гумористичного, жартівливого, а не як окремих процес, що не завжди стосується насправді смішних ситуацій і висловлювань. Оскільки аналіз у призмі філологічних наук проходить саме через словотворення, основна увага приділена значенню сміху в текстах – те, як розпочинається гумор та який смисл в ньому закладено, виходить на першочерговий розбір деяких реплік, окремих слів (Хойтс-Сміт, 2006; Партінгтон, 2009). У такому разі вкрай

значущими є соціально-демографічні фактори сміхотворення: вік та стать, окремі фізіологічні параметри та становище в соціумі того, хто виступив в ролі спікера.

Тобто в лінгвістичному підході сміх розглядається як певний процес, що допомагає "поскотати мозки", щоб пробудити уяву та фантазію, що завдяки гумору та гумористичним технікам викликає сміх, викликає радість та активізує творчі процеси.

У сміхові, за словами Ш. Амонашвілі (2007), закладена творча сила. Це дуже важливий елемент усіх виховних процесів для будь-якого віку. Через сміх виражаються істинні почуття, так само як в освіті розвивається творчість. Пропонується цікаве положення про рушійний характер посмішки на обличчі вчителів, що, по-перше, відображає їхній духовний стан, і, по-друге, позитивно впливає на пізнавальні здібності учня. Окрім транслявання педагогами посмішки, не менш важливо вміти викликати сміх та усмішку в дітей. В. О. Сухомлинський зауважує, що навчити користуватися таким інструментом, як сміх – складна та тонка річ, що причетна до закладення фундаментальних відносин та смаків, моральних орієнтирів (Сухомлинський, 1977а, б).

У роботах педагога В. М. Верховинця (1979) наведена влучна аргументація функціонального значення сміху в контексті гри та радощів у виховному процесі: "важко переоцінити значення ігор та забав у справі формування фізично здорового, етично стійкого та інтелектуально розвинутого майбутнього члена суспільства"; "надзвичайно цінна властивість гри: вона веселить, радує, а здорова радість конче необхідна для здорового розвитку душі й тіла. Весела людина легше переживає горе і не так швидко піддається лихим зовнішнім впливам."; "Радість є неперевершеним засобом пробудження дитячого мозку до активної діяльності, і це почуття під час гри слід всіляко підтримувати".

Отже, у системі освіти дії гумору та різноманітних способів, що породжують радість та сміх, сьогодні приділяється чимала увага. Вважається, що посмішка – це обов'язковий компонент доброзичливого ставлення, що налаштовує всіх учасників педагогічного процесу на взаємодію та довіру, посилює творчий потенціал у навчанні та вихованні. Педагогічний підхід розглядає сміх як важливий елемент розрядки, коли навіть штучна посмішка та сміх мають ефект вивільнення та приносять справжню радість, оздоровлюють та відновлюють фізичний та психоемоційний стан. Уважається, що за нинішнього стану освітнього процесу, коли переважна більшість занять проходять онлайн, що відбирає можливість безпосереднього спілкування та взаємодії, та у сталому сидячому положенні, то навіть 30 секунд ініційованого сміху може замінити руханки-розминки, покращити настрій та самопочуття як дітей, так і вчителів, а також сприятиме більш довірливому та близькому контакту.

Основу сміху як психофізіологічного явища вивчали Г. Спенсер, Дж. Селлі, Ж. Поль, Р. Провайн та інші. За однією з інтерпретацій сміх має психофізіологічний початок – це швидкі та інтенсивні видихальні рухи, що відбуваються з відкритим ротом під супровід специфічних уривчастих звуків, які, у свою чергу, з'являються тоді, коли індивід переживає певні відчуття. Переважно це почуття радості та веселощів, коли людина уявляє образ чи бачить перед собою щось комічне, смішне, дивакувате. Проте це можуть бути відчуття, спричинені різними нервовими потрясіннями чи стресом. Тобто сміх є

сукупністю жестикуляційних рухів та деяких звуків, які проходять одночасно.

Обґрунтовані пояснення подаються в працях Г. Спенсера, зокрема у "Фізіології сміху" (Spencer, 1874). Учений описує механізм дії сміху на організм: незалежно від свого характеру, нервово збудження потребує певного руху в м'язах, проте досягає цього руху, тільки якщо буде достатньо високим за своєю інтенсивністю. Якщо в нервах було накопичено напруження потрібної сили, то воно виходить через різні м'язи, навіть через ті, з якими не встановлено прямих контактів. При цьому в рухах, які здійснюються зовні, можна достатньо точно впізнати відчуття людини. Це означає, що нервова система людини прагне до якомога швидшого звільнення від інтенсивної дії багатоманітних збудників, під час чого така розрядка поширюється на всю м'язову систему. Такий процес відбувається як за участі волі, так і без контролю.

Фізіологічні зміни в більшості людей, що сміються, ідентичні. Під час радості м'язи скорочуються, цей механізм одразу відображається на обличчі людини і в розміщенні її тіла. Однак вивільнення проходить не лише в змінах зовнішнього стану індивіда, а й через різні внутрішні органи. Це також нескладно відстежити. Наприклад, радісні емоції або протилежні їм, тобто печаль, здебільшого мають вплив на кровоносну систему та серце. Коли людина отримала позитивну оцінку чи відгук, похвалу, вона перебуває в стані задоволення, що включає її симпатичну систему та активізує роботу серця, а також покращує роботу травної системи.

Дж. Селлі вважає сміх фізіологічним процесом та пояснює його як певний руховий акт, у якому відбувається скорочення діафрагми та вокалізація, тобто робота голосового феномену, зі спазмованим диханням. У такому разі сміх виражається через спазми, а вони вказують, що нервова система людини в цей момент є нестабільною.

Якщо аналізувати специфіку комічного, то не тільки сміх може бути реакцією на нього. С. Ж. Нухов пише, що сміх – це тільки один із можливих відгуків на дещо гумористичне. Наприклад, міміка людини під час деяких жартів залишається незмінною, тобто ж не змінюється на посмішку, сміх. Саме такі відмінності в реакціях вказуватимуть на один із типів темпераменту, мисленнєвої активності, творчих схильностей та естетичних переваг, або ж просто стануть відображенням нинішнього настрою.

Сміх – це складне явище. Система діяльності організму людини побудована таким чином, що кожен відділ головного мозку здійснює певну функцію, що пов'язана не тільки з психічною активністю індивіда, а також із роботою всіх інших органів. Зокрема, активність лобової частини мозку має зв'язок з емоційними реакціями. Проте, якщо досліджувати масштаб впливу сміху, то він підключає одразу кілька відділів мозку. Зважаючи на складність феномену, дослідники виокремили напрям для спеціального та цілеспрямованого дослідження саме сміху – гелотологію.

Важливим відкриттям, що стосуються сміху, є виявлення дзеркальних нейронів у мозку людини на початку 1990х. Так, під час споглядання за діями інших людей, нейрони в мозку індивіда, що відповідають за контроль рухів, активізуються так, ніби він сам починає вступати в цю дію. Це стосується й перегляду відео-роликів з YouTube та інших соціальних мереж: дзеркальні нейрони ніби дублюють патерни активності, які показані на відео, до мозку того, хто його дивиться (Fry, 1977, p. 39–50). Такою інформацією керуються і творці кіно та

телешоу, коли додають закадровий сміх у програму. Він змушує глядача автоматично сміятися, коли той чує його. Аналогічна реакція виникає, коли людина дивиться на маленьку дитину, цуценя чи котеня. Це можна пояснити еволюційною природою індивіда, за якою він запрограмований, щоб убачати в дитинчаті дещо миле, що викликає безумовну посмішку. Хоча не завжди саме милі та зворушливі картини стають причиною активізації дзеркальних нейронів для посмішки. Іноді це можуть бути ті ж анекдоти чи ролики із соціальних мереж з дещо іншим сенсом, котрий шокує, саме тому й смішить. У такому разі шок не завжди пов'язаний з приємністю, а також і з жорстокістю, грубістю, насиллям, страхом, вульгарністю.

Щоб глибше розкрити складність явища сміху, звертаємося до робіт американського дослідника природи сміху П. Деркса (Brain, n.d.). Психолог здійснював вивчення мозкової активності залежно від реакцій респондентів на комедійне та гумористичне, експеримент проведено з використанням електроенцефалографа. Смішна ситуація, як і будь-яка інша, викликає в мозкові якийсь відгук, у цьому випадку у вигляді електричного заряду, який за 0,4 секунди (зауважимо, що з дуже високою швидкістю) проходить крізь кору головного мозку та водночас формується як певна відповідь на поданий до цього смішний випадок (потенційно смішний, оскільки для кожної людини оцінка жарту проходить через ціннісні орієнтири та установки, що і визначає міру дотепності ситуації). Приміром, під час отримання негативного заряду відгук подавався під виглядом сміху, а під час позитивного заряду відгуку не було.

Під час дослідження М. Брайн (Brain, n.d.) виявив, що коли людина сміється, у кількох відділах мозку одночасно проходить певна активність:

- у лівій частині кори, де здійснюється аналізування слів і змісту смішного випадку, жарту;
- у лобовій частині, яка відповідає за емоційну відповідь з розрахунку на соціальний фактор;
- у правій півкулі, де відбувається інтелектуальний розбір кумедної ситуації;
- у потиличній частці, де інформація обробляється та отримує вираження у рухах м'язів, тобто формується фізичний відгук на жарт.

Реакція сміху проходить одразу в багатьох частках мозку, визначальна роль припадає лімбічній системі, гіпокампу, таламусу, що відповідає за проявлення любові, прихильності, дружби та настрою, та мигдалеподібному тілу. У центральній частці гіпоталамусу утворюється гучний сміх, що не контролюється людиною. Дослідження показують, що частки мозку по-різному активуються залежно від того, як людина сміється (мимовільно чи контролювано).

Б. Вільд разом з іншими дослідниками пояснюють – сміх є феноменом, котрий проходить через контроль одразу у двох незалежних системах, робота яких пов'язана. У першу входять підкіркові частки та дорсальна частина стовбура. Саме ці відділи запускають неконтрольований, мимовільний сміх. Інша система, через яку запускається свідомо імітація посмішки, це весь шлях від премоторної ділянки лобової до моторної кори, від пірамідного тракту до вентральної частини стовбура. Поеднує ці дві системи центр у версально-дорсальній частині варолієвого мосту, що координує їхню роботу (Wild et al., 2003).

Дані досліджень дещо збігаються з припущеннями, які подавав у своїх працях Гауерс (XIX ст.). На його

думку, людині потрібно застосовувати вольові зусилля не тоді, коли вона хоче почати сміятися, тобто не для того, щоб викликати сміх, а тоді, коли вона хоче його зупинити, стримати. Про це зауважує О. Козинцев (2008) – якщо сміх є мимовільним, то це означає, що він проходить як процес у підкірковій та глибших частках мозку, тоді як лобова кора несе функцію стримування, гальмування цього сміху. У 2003 р. ця гіпотеза була підтверджена та обґрунтована в публікації Б. Вільд та її колег Ф. Роддена, У. Грода, У. Рюча (Wild et al., 2003).

Фізіологічні процеси мають також гендерну особливість. Дослідження Е. Азіма та партнерів (2005) показують, що деякі частки мозку жінок та чоловіків по-різному реагують на смішне, а саме з різною інтенсивністю. Коли особа жіночої статі сприймає щось гумористичне, її ліва префронтальна частка кори активується значно більше, ніж в осіб чоловічої статі. Подібна різниця фіксується у роботі правого ядра, що пов'язане з відчуттям задоволення від комічного. У першому випадку це може бути пов'язано з перевагою в значущості вербального компонента в смішному, який для жінок сприймається швидше та легше, оскільки подавання інформації в жартах має креативний, хаотичний характер, який чоловікам, які схильні міркувати більш логічно та поступово, дається по-іншому, можливо, складніше. У разі отримання задоволення від комічного, система, за якою людина сприймає щось як достатньо приємне та починає отримувати від цього насолоду, дає відгук тільки на радощі, які стали несподіваними. Жінки в такому разі також більш схильні до сприйняття елементу неочікуваності в гуморі.

Чимало досліджень проведено для підтвердження позитивного впливу сміху на організм, тобто здоров'я та самопочуття людини. Тенденція у виборі гумору та посмішки як лікувального компонента, який діє не менш ефективно, ніж медикаментозне втручання, з давніх часів та до сьогоднішніх днів залишається однією з ключових ідей поміж психологів, медичного персоналу та дослідників із різних галузей вивчення мозку людини, зокрема нейрофізіологів.

Як показують дослідження американських учених, гумор впливає на ті самі центри в мозкові, що і кокаїн. Наприклад, під час перегляду карикатур активізувалися аналогічні частки мозку, які збуджуються під час прийому наркотика. Підвищена активність у цих же ділянках зафіксована під час отримання великої суми грошей або зустрічі красивої людини. Окрім цього, дослідження впливу канабісу на мозок та самопочуття людини вказують на те, що під час сміху працюють мозкові центри, що відповідають за відчуття задоволення, вони ж активізуються під час споживання канабісу (Hoch et al. 2019). Проте щодо сміху, то він є цілком нормальним та природним для людини, закладений у її біологічному та психосоціальному началах, тоді як що кокаїн, що канабіс є результатами хімічної обробки та ненормативно впливають на організм.

Згідно з нещодавно прийнятим законопроектом канабіс буде введено у споживчий обіг для лікування посттравматичних стресових розладів, отриманих унаслідок війни, для окремих категорій військовослужбовців. Ми ж хочемо наголосити на важливості та необхідності сміху як невід'ємної складової частини фізичної та психологічної реабілітації, душевного відновлення. Сміх має потужний вплив на фізичне самопочуття: по-перше, завдяки змінам в опорно-руховому апараті, а також у серцево-судинній системі, нервовій, ендокринній та імунній. Підключаючи до активності не тільки мозкову діяльність,

а й дихальну, кровоносну. Це може покращувати фізичний стан людини.

У. Фрай у публікаціях "Біологія гумору" (Fry, 1994, р. 111–126) та "Респіраторні компоненти сміху" (Fry, 1977, р. 39–50) пропонує твердження про вплив сміху на м'язове напруження особистості: коли вона сильно сміється, це значно послаблює напруження в м'язах, при цьому кисень у крові також збільшується, значить, кров краще циркулює по тілу, тренується серцевий м'яз та посилюється виділення ендорфіну.

Біохімічні та психофізіологічні особливості виписані в теорії біохімічної природи сміху. Включаючи в себе інформацію про біосинтез, теорія виводить основні положення: сміх – це завжди процес, який містить етап активного видихання. Як вказує Д. Боаделла, саме через видих реалізується експресивне вивільнення, коли індивід відпускає емоції, переходить у стан розрядки (Boadella, b.d.).

Така активність є вкрай важливою, адже допомагає висловлювати "заряджені" почуття та розкриває внутрішні грані, коли індивід перебуває в стані напруження, з тілесними блоками. Також відзначено: з видихом людина може звільнити себе від почуття провини та обов'язковості. Сміх об'єднує тілесний та чуттєвий блоки, дихання, саме тому він – відмінний інструмент для створення нових образів власного тіла, більш ефективних, що швидко реагують на мінливі обставини, адаптуються до них, забезпечуючи не тільки гнучкість психічного, але й емоційні перетворення, відчуття радості від свого життя.

Підключаючи не тільки фізичний бік, сміх є причиною багатьох біохімічних актів. У його процесі так звані стресові гормони (кортизол, адреналін) продукуються менше, а гормони щастя (ендорфіни) навпаки, виділяються інтенсивніше. Чим більше других в організмі, тим слабші неприємні відчуття від болю, це стосується і душевного, і фізичного, домінуючим стає відчуття задоволеності, радості. Змінюючи вироблення гормонів, сміх має вплив і на серцевосудинну систему, він оптимізує серцевий ритм та тиск, позитивно змінює роботу імунної системи та органів шляхом збільшення кількості білих клітин крові, що покращує протистояння інфекційним небезпекам.

По всьому світові впродовж останніх років стрімко поширилася практика під назвою "хасья-йога" (йога сміху), під час якої людина викликає інтенсивний сміх у себе. Практики зі Сполучених Штатів Америки зазначають, що за функціоналом такий, ініційований самою людиною сміх не поступається щирому та має такий самий вплив на організм. Індійський практик Р. Ошо вводить подібну практику ініційованого сміху у свою трьохтижневу програму медитації, де йому приділяється 7 днів програми.

Важливо, що неодноразово під час порівнювання результатів впливу самоініційованого та мимовільного сміху показники здебільшого однакові – посилене постачання крові до всіх органів та тканин, стабілізація (нормалізація) артеріального тиску, унаслідок цього особа відчуває себе краще та має хороший настрій.

Водночас цей механізм впливає і на емоційну сферу. Визначено взаємозв'язок між сміхом та емоціями, що має двобічний напрям. Тобто людина сміється не тільки тоді, коли отримує приємні враження, радість, а саме сміх і може стати причиною для цих позитивних почуттів. Дослідники також вказують на знеболювальну (Bruehl, Carlson, & McCubbin, 1993, р. 29–36) та імуностимуляційну дію (Stone et al., 1987, р. 988–993), що

поширюється на організм незалежно від того, яким саме чином були викликані позитивні емоції.

Як стверджують американські медики-дослідники, сміх є чудовим способом гальмування процесу вироблення адреналіну та кортизолу, двох гормонів стресу. таке явище має зворотний бік – одночасно, поки пригальмовується виділення гормонів стресу, пришвидшується продукування значущих нейромедіаторів (дофамін та серотонін) та ендорфіну, гормону щастя. Саме вони слугують вкрай необхідними сполуками, ліками під час роботи з депресією та хронічним виснаженням.

Таким чином, сміх працює на фізіологічному та гормональному рівнях. Це складний процес, що ініціюється в корі головного мозку, проходить у лобовій, моторній частках, стовбурі головного мозку, підключає роботу гіпокампу і таламусу, лімбічної системи. Дія сміху поширюється на емоційну сферу та весь організм через спастичний ефект, що настає, коли людина сміється. Сміх знімає напруження, а також, як показали дослідження, впливає на ті самі частини мозку, що і кокаїн та канабіс, а це може означати, що людина не потребує сторонніх хімічних впливів, щоб відчувати себе розслабленою, відпочити, позбавитися фізіологічного перенавантаження.

Питання щодо місця сміху в психологічному інструментарії залишається актуальним, хоча на нього пропонують відповіді у вигляді гіпотез та теорій учені як минулих століть, так і сучасники, зокрема З. Фройд, Е. Берн, В. Рух, Р. Мартін, А. Кестлер, У. Фрай та інші. Відомо, що сьогодні сміх використовується як елемент виховного та розвивального процесу в освітніх закладах (Чебикін, & Іванова, 2022), а найбільшого поширення сміху як повноцінного інструменту набув метод сміхотерапії, що об'єднав у собі фізичну та емоційну користь від нього.

Психологи виокремлюють важливу характеристику сміху: він має два початки. Перший – це фізичні фактори, вони подразнюють людину на тілесному рівні, що викликає бажання сміятися. Другий – справді комічні, кумедні ситуації. Різниця між ними доволі очевидна, адже сміх, викликаний від дотиків, наприклад, та сміх як результат когнітивного аналізу мають абсолютно різні основи. Відмінність полягає також у доступності сміху для тварин та людини. Ч. Дарвін пише, що перший вид може спостерігатися і в гомосапієнс, і в приматів. При цьому, якщо взяти для прикладу людиноподібних мавп, то те, як вони сміються під час лоскоту, за звуками дуже схоже на людський сміх. Дослідники все ж наполягають на визначенні сміху як властивому тільки людині акті. Пояснюється це причетністю до гумору, який слугує каталізатором сміху та визначається як когнітивна здатність убачати в оточенні та світі загалом дещо смішне. На такий складний аналіз факторів середовища спроможна лише високоорганізована свідомість людини.

У праці "Про вираження емоцій в людини та тварин" Ч. Дарвіна (Darwin, 1981) наведена цікава думка: "смішна думка лоскотить уяву; це так зване лоскотання розуму цікавим чином схоже на лоскотання тіла". Такі слова підводять до висновку, що все ж різниця сміху, створеного внаслідок когнітивної діяльності та певного рефлекторного акту, достатньо очевидна.

І. Кант, В. Рамашандран та А. Шопенгауер висувують теорію несумісності (бісоціації), яка розкриває деякі інтелектуальні закономірності зародження сміху. За висновками вчених, за сміхом стоїть певний складний когнітивний акт, пов'язаний із пошуком сенсів. Розкриваючи більш детально поняття "траєкторії смислів", можна

пояснити його як двохплановість окремої події, наявність у ній двох ліній розвитку. Саме це явище стає причиною для здійснення ментального аналізу.

Зокрема, поки людина спостерігає за сценою, раптовою ситуацією чи її ілюстрацією, вона сприймає цю двозначність в обставинах. Дві лінії розвитку ситуації є несумісними, але вони мають точки дотику, що якраз і сприяє тому, щоб смисли, висвітлені в ній, почали перетинатися. Коли до мозку доходить інформація, він намагається спростити її до якомога простіших категорій (скриптів) (Krikmann, 2006, р. 27–58). Опрацювання триває до моменту зіткнення з перешкодою семантичного характеру. Після цього активується мисленнєвий процес, суть якого – у вирішенні суперечностей, щоб знайти прихований у них смисл. Після того як процес проходить з успіхом, у людини з'являється чітке розуміння цих сенсів, що, у свою чергу, викликає здивування та відчуття задоволення – реакцію у вигляді сміху.

Прихильники теорії переваги Р. Скрутон, А. Дж. Морреаль виводять дещо інші положення щодо природи смішного. На думку дослідників, сміх виражає особистісне почуття переваги над оточенням чи конкретною особою, або ж над власним станом. Тоді йдеться про більш злобне осміяння, з агресивністю та ворожим настроєм, коли висміюються помилки і невдачі інших. А. Крікман (Krikmann, 2006, р. 27–58) вносить конкретні ознаки для такого виду сміху – він обов'язково має гендерний, політичний або етнічний контекст. Р. Скрутон знайти і додати у список пояснює наслідки подібних агресивних забав, вбачаючи в них руйнівну силу для людини. Такий сміх є приниженням одного перед іншими.

На протидію цій позиції висунуто думку О. Г. Козинцева (2008) про колективну приналежність індивіда, коли незалежно від того, хто став автором помилки чи неправильного вчинку, все одно все суспільство немов несе відповідальність за це, тобто так само розплачується за вчинок, як і та людина. Наведемо простий приклад з буденного життя: якщо сьогодні одна людина послизнулася, завтра інша стане учасником такої самої ситуації. У такому разі не може йтися про висміювання когось одного з усієї громади, а тільки про сміх особи над самою собою та результатом еволюційних змін, до якого приходять суспільство.

Інше пояснення психосоціальних механізмів сміху міститься в теорії полегшення (релізу). Саме така аргументація близька дослідникам медичного профілю психоаналізу. За їхнім твердженням, за своєю природою сміх є "спусковим гачком", який відкриває доступ до забороненого, пригніченого та того, що внаслідок соціальних правил увібрало в себе багато напруження. За З. Фройдом, у сміхові варто вбачати своєрідний клапан, що випускає напруження людини. Тоді як гумористичне є способом заміни агресивних поривів індивіда на соціально схвалювану, відповідну до норм поведінку.

Як вказує А. Крікман, завдяки такому механізму особа може зберегти власну ментальну енергію, яку, як передбачалось, необхідно було б використати для того, щоб зупинити та пригальмувати агресивні імпульси. Справді, якщо індивід сміється, він не втрачає особистої фізичної чи психологічної сили, яка акумулюється для інших цілей (Krikmann, 2006, р. 27–58).

Цінну думку висловив Г. Спенсер (1874): сміх утворюється внаслідок накопичення енергії, що поступово вивільняється. Тоді все зайве напруження розповсюджується до м'язів, що відповідають за сміх. Так відбувається через сконцентрованість цього зайвого напруження на окремих системах організму, тому всім

іншим у цей час увага не приділяється. Процес має зворотний бік: під час іннервації м'язів розсіюється не лише енергія (напруження), а й увага, психіка не може концентруватися у цей момент так само ефективно. Саме тому людина не може бути зосереджена, поки вона сміється. Сміх має полегшувальну дію і виникає після того, як людина розуміє, що загроза її моральному чи фізичному благополуччю вже минула.

Також механізм звільнення актуальний у разі підвищеного тиску на людину, коли їй потрібно швидко справитися з особистими переживаннями і страхами. Тоді починається сміх, який ніби відкриває місце, щоб випустити зайву енергію. Як стверджують лінгвісти, ця теорія використовується у роз'ясненнях агресивної та бунтарської мови комічного.

У теорії бісоціації висвітлюється думка щодо визначальної ролі певних несумісностей, котрі людина починає усвідомлювати.

Автор терміна "бісоціація" А. Кестлер (Koestler, 1964) має на увазі під ним певну модель діяльності людини, яка підпадає під вплив системи з правил. Тобто будь-яка дія має свій власний "код", під яким криється чітка послідовність таких правил. Називаючи це явище "матрицями думок", дослідник розкриває його глибше: так звані матриці починають перетинатися між собою, коли особа починає сміятися, а надто – коли це захисний, агресивний або ж самостверджувальний сміх.

А. Кестлер також додає: якщо зрозуміти логіку (природу) цих матриць, тобто правила, за якими слідує кожна з матриць, можна віднайти їхній "код". У результаті цього зв'язок, що утворився між двома такими моделями, буде достатньо очевидним, щоб дійти потрібних висновків. Проаналізувавши емоційний натиск, можна зрозуміти неусвідомлюваний компонент моделі, таким чином кожен вид смішного піддається подібному розбору.

Результати

Згідно з результатами нашого теоретичного дослідження, відновлювальні механізми сміху можна встановлювати з позицій шести наукових підходів:

- у філософському підході сміх розглядається як дещо просте, доступне кожному, що пов'язане з радістю та грою, як те, що зароджується під час гри та приносить людині радість і полегшення, задоволення;
- у теологічному підході механізми сміху пояснюються як своєрідний спосіб реалізації душі, яка шукає та прагне свободи, як те, що допомагає звільнитися від страхів та душевного напруження;
- у культурологічному підході сміх є способом знайти вирішення питань, досягти душевної гармонії, балансу між добром та злом, відійти від серйозності як дечого складного та через гру вийти за межі буденності, набути простоти та незалежності, радіти життю, тоді як прояв сміху є своєрідним символом святкування життя;
- у лінгвістичному підході сміх розглядається як певний процес, що допомагає "лоскотати мозки", щоб пробудити уяву та фантазію, що завдяки гумору та гумористичним технікам викликає сміх, призводить до радості та активізує творчі процеси;
- у педагогічному підході сміх – це важливий елемент розрядки, коли навіть штучна посмішка та сміх мають ефект вивільнення та приносять справжню радість, оздоровлюють та відновлюють фізичний та психоемоційний стан. Уважається, що за нинішнього стану освітнього процесу, коли переважна більшість занять проходить онлайн, що відбирає можливість безпосереднього спілкування та взаємодії, та у сталому сидячому положенні, то навіть 30 секунд ініційованого сміху може

замінити руханки-розминки, покращити настрої та самопочуття як дітей, так і вчителів, а також сприятиме більш довірливому та близькому контакту;

- у психофізіологічному підході сміх розглянуто крізь процеси на фізіологічному та гормональному рівнях. Це складний механізм, що ініціюється у корі головного мозку, проходить у лобовій, моторній частках, стовбурі головного мозку, підключає роботу гіпокампі та таламусу, лімбічної системи. Дія сміху поширюється на емоційну сферу та весь організм через спастичний ефект, що настає, коли людина сміється. Сміх знімає напруження, а також, як показали дослідження, впливає на ті самі частини мозку, що і кокаїн та канабіс, а це може означати, що людина не потребує сторонніх хімічних впливів, щоб відчувати себе розслабленою, відпочити, позбавитися фізіологічного перенавантаження;

- у психологічному підході описані такі механізми сміху, як об'єднання тілесного та розумового за допомогою регуляції дихання, яке є основою життя. Через дихання людина відпускає накопичені емоції та звільняється від тілесних блоків, а також у процесі дихання під час сміху реалізується емоція радості, стани спокою та умиротворення.

Дискусія і висновки

У науковій літературі наводиться більше теорій, котрі описують різні елементи зародження сміху, інтерпретуючи його як певну властивість, як наслідок індивідуальних здібностей людини, як результат взаємодії. Теорії, які ми розкриваємо вище, є достатньо обґрунтованими та відображають близьку для нас позицію. Додатково рекомендуємо розглянути перелік теорій щодо ролі смішного: теорія Арістотеля про негативну якість об'єкта, що висміюється, та її версія Т. Гоббса й К. Уберхорста; теорія деградації О. Бена; теорія контрасту за Ж. Полем, І. Кантом; теорія суперечностей за Г. Гегелем, М. Чернишевським та А. Шопенгауером; теорія відхилень від норм за К. Гроссом та Е. Обуе; та теорія мотивів за А. Бергсоном, З. Фройдом та А. Луначарським.

Отже, психологічний підхід описує такі механізми сміху, як об'єднання тілесного та розумового за допомогою регуляції дихання, яке є основою життя. Через дихання людина відпускає накопичені емоції та звільняється від тілесних блоків, а також у процесі дихання під час сміху реалізується емоція радості, стани спокою та утихомирення.

Таким чином, природу механізмів прояву сміху можна роз'яснити з шести кутів зору, а саме з філософського, теологічного, культурологічного, педагогічного підходів, які розкривають механізми виникнення сміху, його суспільний (соціально-статусний, нормативний, етично-моральний) складник, способи, якими він викликається, описується вербальне самовираження; та з боку психофізіологічного, психологічного (соціального) підходів, які пояснюють внутрішні, фізіологічні (реакція різних органів) та психічні (нервова активність, стан когніцій та емоцій) процеси, що відбуваються під час того, як сміх зароджується та вивільняється у зовнішніх ознаках.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні впливу сміху на саморегуляцію особистості та дослідженні результатів свідомого вибору його механізмів для модифікації та збалансування копінг-стратегій в стресових ситуаціях.

Список використаних джерел

Амонашвілі, Ш. (2007). *Посмішко моя, де ти? Думки в учительській*. Хмельницький: Подільський культурно-просвітительський центр ім. М. К. Реріха.

- Гейзинга, Й. (1994). *Номо Ludens. Досвід визначення ігрового елемента культури*. Основи.
- Голозубов, А. В. (2009). *Теология смеха как феномен западной культуры*. Эксклюзив.
- Іванова, О. С. (2021). Особливості взаємозв'язку проявів стресу з психічними станами. *Габітус: Психологія особистості*, 27, 87–93. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.27.14>
- Козинцев А. Г. (2008). Антропология смеха: на пути к синтезу. *Збірник наукових праць з філософії та філології*, 13, 286.
- Лукіан. (2022). *Правдива історія*. Анріопі.
- Сухомлинський, В. О. (1977b). *Вибрані твори в п'яти томах: Т. 5. Статті*. Радянська школа.
- Сухомлинський, В. О. (1977a). *Вибрані твори в п'яти томах: Т. 3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Лист до сина*. Радянська школа.
- Чебикін, О. Я., Іванова, О. С. (2022). Сміхотерапія та можливості її використання в корекції посттравматичних стресових станів. *Наука і освіта*, 3, 73–84. https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2022/3_2022/13.pdf
- Attardo, S. (1997). The semantic foundations of cognitive theories of humor. *Humor. International Journal of Humor Research*, 10(4), 395–420.
- Azim, E., Mobbs, Jo. B., Menon, V., & Reiss, A. L. (2005). *Sex differences in brain activation elicited by humor*. Proceedings of the National Academy of Sciences of USA.
- Bergson, H. (1938). *Le rire*. Librairie Félix Alcan.
- Boadella, D. (b.d.) *Common Ground and Different Approaches in Psychotherapy Biosynthesis: a Somatic Psychotherapy*. International Institute for Biosynthesis. https://www.biosynthesis-institute.com/article_1.htm
- Fry, W. F. (1994). The biology of humor. W. F. Fry. *Humor: International Journal of Humor Research*, 7(2), 111–126.
- Fry, W. F., & Hader C. (1977). The respiratory components of mirthful laughter. *Journal of Biological Psychology*, 13, 39–50.
- Hoch, E., Niemann, D., von Keller, R., Schneider, M., Preuss, U. W., Hasan, A., & Pogarell, O. (2019). How effective and safe is medical cannabis as a treatment of mental disorders? A systematic review. *Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci*, 269, 87–105. <https://doi.org/10.1007/s00406-019-00984-4>
- Raskin, V. (1985). *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht: D. Reidel P.Co, 284.
- Wild, B., Rodden, F. A., Grodd, W., & Ruch, W. (2003). Neural correlates of laughter and humour. *Brain*, 126, 2121–2138.

References

- Amonashvili, Sh. (2007). *My smile, where are you? Thoughts in the teacher's room*. Khmelnytskyi: Podlisk cultural and educational center named after M. K. Roerich [in Ukrainian].
- Attardo, S. (1997). The semantic foundations of cognitive theories of humor. *Humor. International Journal of Humor Research*, 10(4), 395–420.
- Azim, E., Mobbs, Jo. B., Menon, V., & Reiss, A. L. (2005). *Sex differences in brain activation elicited by humor*. Proceedings of the National Academy of Sciences of USA.
- Bergson, H. (1938). *Le rire*. Librairie Félix Alcan.
- Boadella, D. (b.d.) *Common Ground and Different Approaches in Psychotherapy Biosynthesis: a Somatic Psychotherapy*. International Institute for Biosynthesis. https://www.biosynthesis-institute.com/article_1.htm
- Chebykin, O. Ya., Ivanova, O. S. (2022). Laughter therapy and the possibilities of its use in the correction of post-traumatic stress states. *Science and Education*, 3, 73–84 [in Ukrainian].
- Fry, W. F. (1994). The biology of humor. W. F. Fry. *Humor: International Journal of Humor Research*, 7(2), 111–126.
- Fry, W. F., & Hader C. (1977). The respiratory components of mirthful laughter. *Journal of Biological Psychology*, 13, 39–50.
- Golozubov, A. V. (2009). *Theology of laughter as a phenomenon of Western culture*. Exclusive.
- Heisinga, J. (1994). *Homo ludens. The experience of defining the game element of culture. Foundations* [in Ukrainian].
- Hoch, E., Niemann, D., von Keller, R., Schneider, M., Preuss, U. W., Hasan, A., & Pogarell, O. (2019). How effective and safe is medical cannabis as a treatment of mental disorders? A systematic review. *Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci*, 269, 87–105. <https://doi.org/10.1007/s00406-019-00984-4>
- Ivanova, O. S. (2021). Peculiarities of the relationship between stress manifestations and mental states. *Habitus: Psychology of personality*, 27, 87–93. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.27.14> [in Ukrainian].
- Kozintsev A. G. (2008). Anthropology of laughter: on the way to synthesis. *Collection of scientific papers on philosophy and philology*, 13, 286
- Lucian. (2022). *True story*. A priori [in Ukrainian].
- Raskin, V. (1985). *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht: D. Reidel P.Co, 284.
- Sukhomlynskyi, V. O. (1977a). Selected works in five volumes: T. 3. I give my heart to children. Birth of a citizen. A letter to his son. Soviet school [in Ukrainian].
- Sukhomlynskyi, V. O. (1977b). Selected works in five volumes: T. 5. *Articles*. Soviet school [in Ukrainian].
- Wild, B., Rodden, F. A., Grodd, W., & Ruch, W. (2003). Neural correlates of laughter and humour. *Brain*, 126, 2121–2138.

Отримано редакцією журналу / Received: 28.11.24

Прорецензовано / Revised: 24.02.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.05.24

Olena IVANOVA, PhD
ORCID ID: 0000-0002-5653-3661
e-mail: ivanovaes374@gmail.com
Odesa National Maritime University, Odesa, Ukraine

SYSTEMATIZATION AND JUSTIFICATION OF RECREATIONAL MECHANISMS OF LAUGHTER IN THE SYSTEM OF PERSONALITY

Background. *A theoretical and methodological analysis of approaches to recreational laughter mechanisms is presented. Laughter is regarded as an individual psycho-physiological reaction to a certain unexpected situation that is formed based on emotionally colored personal senses and value ideas, shown in various expressions of joy.*

Methods. *Given the multilevel phenomenon, the mechanisms of its influence on the individual are analyzed in the context of philosophical, theological, cultural, pedagogical, psychophysiological, and psychological (social) approaches. Theoretical research methods were used: analysis of scientific sources on the research topic, system analysis, synthesis, generalization of scientific approaches, classification and specification of laughter mechanisms in the personality system.*

Results. *In the context of the restorative mechanisms of laughter, its connection with direct play and joy arising in the process and accompanied by release, relief, satisfaction, and relaxation, helping to go beyond the ordinary, is considered. It has been revealed that laughter is also one of the ways for the soul to realize and liberate itself through release from fears and mental tension. It has also been proven that laughter serves as a certain stimulator of brain activity, activates imagination and fantasy, that is, promotes creativity. It is substantiated that laughter is a necessary element of stress relief, has a restorative and regenerative effect on the physical and psycho-emotional state, acts on the physiological and hormonal levels, activates the frontal, motor lobes, brain stem and cortex, hippocampus, thalamus and limbic system. It is argued that during laughter a spastic effect is realized, it affects the regulation of breathing, unites the physical and mental principle.*

Conclusions. *It was determined that laughter, as an important personal resource of interaction with other people, plays a special role in the prevention and correction of unwanted stress states of the individual. It has been found that it greatly helps a person to adapt to various unexpected situations, because laughter unites people, helps to free oneself from the influence of fears, anxieties and doubts and allows to manifest the true qualities laid down from birth, such as love, clarity of perception, compassion, joy, enthusiasm, gratitude and wisdom. Laughter can help you make good decisions and show kindness in your actions.*

Keywords: *laughter, stress, mechanisms of laughter, smile, joy, release, recovery.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ДЕЯКІ ЕТНОКУЛЬТУРНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КАЗАХІВ РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН

Наголошено, що об'єктивне розуміння психологічних особливостей особистості неможливе поза етнокультурним контекстом. Водночас зауважено, що культурні процеси постійно змінюються під впливом різних факторів, впливаючи на образ буття і сприйняття дійсності людьми. В огляді розглянуто деякі етнокультурні психологічні особливості казахів Республіки Казахстан у контексті історико-культурних психологічних детермінант і національних стереотипів.

Для досягнення поставлених цілей досліджено питання історичної пам'яті казахського народу, етногенезу, етнічної ідентичності, національної свідомості та національного характеру. Також розглянуто соціальні та культурні явища, що характеризують казахський етнос.

Зокрема, показано, що в менталітеті народу переважають гостинність, повага до старших родичів, красномовство як культ кочівника, толерантність, відкритість. Розкрито, що ці особливості являють собою лише невелику частину казахської культури, яка може варіюватися залежно від регіону, соціального контексту й особливостей кожного представника етносу.

Доведено, що розуміння етнокультурних особливостей казахів, легкість адаптації в казахському середовищі сприяє ефективній міжкультурній взаємодії, комунікації, успішному веденню бізнесу та роботі, взаємоповазі і терпимості. Також підкреслюється необхідність вивчати етнокультурні психологічні особливості казахського етносу після військового вторгнення Росії в Україну, оскільки в умовах нестабільності і глобальних катаклізмів відбуваються динамічні зміни багатьох наведених явищ, зокрема трансформуються критерії та ознаки етнічної ідентичності.

Ключові слова: етнокультурні особливості казахів, психологія казахів, психологія поведінки казахів.

Вступ

Актуальність і мета дослідження. Об'єктивне розуміння психологічних особливостей особистості неможливе поза етнокультурним контекстом. При цьому культура розглядається не тільки як спосіб буття. Існує переконання, що вона формує основи сприйняття, розуміння і взаємодії людей у конкретному соціокультурному середовищі. Культура включає в себе систему цінностей, звичаїв, традицій, норми поведінки, мистецтво, мову і безліч інших аспектів, які визначають спосіб життя і самосвідомість суспільства. Водночас культурні процеси ніколи не стоять на місці. Вони постійно змінюються під впливом різних факторів, таких як технологічні інновації, соціальні рухи, міграція, економічні зміни і багато інших. Ці зміни в культурі, у свою чергу, впливають на спосіб буття людей і на саму дійсність. Зокрема, на думку І. В. Данилюка та співавторів, "будь-яке явище дійсності завжди детерміноване конкретно-історичними умовами". Таким чином, культура і суспільство тісно взаємопов'язані, і їх зміни відображають динаміку й еволюцію соціокультурних систем під впливом конкретних історичних, соціальних і культурних умов. Пояснення зв'язку між особистістю і етносом у конструкції етнокультурного співтовариства і головних процесуальних характеристик можливе шляхом аналізу того, що називають "культурою" (Данилюк, Курапов, & Ягіяєв, 2019).

Етнокультурна психологія заснована на соціокультурній традиції і передбачає врахування культурних особливостей у вивченні психологічних процесів і явищ. Таким чином, вона дозволяє більш повно і глибоко розуміти людську психіку в її культурному контексті і розвивати відповідні методи і підходи як у теорії, так і в практиці психології.

Наприклад, моральні цінності спільнот, пов'язані з оптимальним варіантом побудови суспільства для забезпечення його виживання, можуть бути розглянуті з різних боків (Данилюк, Курапов, & Ягіяєв, 2019).

З одного боку, моральні цінності часто формуються та еволюціонують у суспільстві внаслідок його історичного розвитку, культурних, релігійних та соціальних

впливів. Вони можуть відображати загальні уявлення про те, що є правильним чи неправильним, добрим чи злим, що, у свою чергу, може сприяти соціальній координації та співпраці в суспільстві. Наприклад, цінності справедливості, толерантності, поваги до особистості та людської гідності можуть сприяти гармонійному співіснуванню та взаєморозумінню між її членами.

З іншого боку, за певних обставин моральні цінності можуть бути пристосовані для забезпечення виживання суспільства. Наприклад, моральні установки, які визнають важливість турботи про навколишнє середовище або підтримання соціальної солідарності, можуть сприяти сталому розвитку і довгостроковому виживанню суспільства в мінливих кліматичних або економічних умовах.

Варто зазначити, що моральні цінності суспільства можуть бути джерелом конфліктів і суперечностей, особливо в багатонаціональному та багатокультурному середовищі, де різні групи мають різні системи цінностей та погляди на мораль. Таким чином, хоча моральні цінності можуть відігравати важливу роль у виживанні та процвітанні суспільства, їхня роль та значення можуть відрізнятися залежно від конкретного історичного, соціального та культурного контексту.

Що стосується чисельності казахського народу, то за підсумками перепису 2021 р. етнічних казахів у Республіці Казахстан налічувалося 13497891 осіб, тобто 70 % населення країни, при цьому громадянами республіки є близько 124 етнічних групи. Другим за чисельністю в Казахстані є російський етнос – 2981946 осіб. Далі, узбеки – 456997, українці – 333031, уйгури – 224713, татари – 204229, німці – 178409, корейці – 100385, турки – 97015, азербайджанці – 85292, чисельний склад інших етнічних груп представлений менше ніж 80 тисячами осіб (Қазақстан Республикасындағы ұлттық құрамы..., 2023). Найбільша кількість казахів за межами Казахстану в Китаї (2020) – 1562518, Узбекистані (2021) – 821,2 тисячі, Росії (2021) – 591970, Монголії (2020) – 120999. Однак альтернативні джерела наводять дані станом на 2022 р. про чисельність казахів в Узбекистані близько

1,5 млн, а в Росії – 650–900 тисяч осіб. Разом же казахська діаспора за кордоном налічує близько 7 млн осіб.

У цьому огляді розглянуто деякі етнокультурні психологічні особливості казахів Республіки Казахстан у контексті історико-культурних психологічних детермінант та національних стереотипів.

Результати

Історико-культурні детермінанти психології сучасних казахів. У наш час усе більше дослідників активно звертають увагу на пам'ять, включаючи історичну, соціальну та колективну. Взаємозв'язок між пам'яттю та історією, а також взаємодія спільної та особистої історичної пам'яті стали ключовими проблемами.

У психології пам'ять зазвичай визначається як відображення свідомості подій минулого шляхом запам'ятовування, відтворення і впізнання. Однак у філософсько-соціологічному аналізі пам'ять як психічний феномен перетворюється на соціально-ментальне або соціокультурне явище, зосереджуючись на колективних, культурних і нормативних аспектах.

Одне з визначень пам'яті полягає у тому, що вона є творцем і берегиною минулого, володіючи здатністю існувати в часі. Пам'ять універсальна, вона відбирає, зберігає і відтворює інформацію.

Вважається, що Моріс Хальбвас (1877–1945) уперше ввів у науку ідею колективної пам'яті. За його теорією, колективна пам'ять розглядається як суспільний феномен, необхідний для виживання суспільства в соціальній практиці. Це особливі форми "присутності минулого", які формуються і живуть усередині соціальних інститутів і колективів. Колективна пам'ять зберігається у традиціях, поняттях, символах і різних рівнях освіти. Коли забувається традиція, тоді згасає і колективна пам'ять (Данилюк, Курапов, & Ягієв, 2019).

Розглядаючи фольклор як одну з форм колективної пам'яті, ми можемо звернути увагу на велику кількість пам'яток усної народної творчості в казахській народній поезії XV–XVIII ст. – "жере". Ці оповіді у віршованій формі присвячені захисту своєї батьківщини, сім'ї, повазі до старості та любові до дітей, про життя кочівників. Викладені народними оповідачами – "жерәу", що дійшли до нас в усній формі, вони також є прикладом вихвалання доблесті, честі, мужності, благородства, турботи про близьких, любові до рідної землі та інших загальнолюдських цінностей. У сучасності ці якості особистості не перестають бути актуальними в казахстанському суспільстві і є позитивним фактором, що впливає на самоідентичність народу загалом. Наприклад, згідно з етичним кодексом співробітників правоохоронних органів, органів цивільного захисту та державної фельд'єгерської служби Республіки Казахстан, затвердженим Указом Президента Республіки Казахстан № 81 від 2 січня 2023 р., до спеціальних етичних принципів правоохоронної служби належать:

1) офіцерська честь – внутрішня гідність співробітника, його доблесть, благородство душі і чиста совість, репутація чесного співробітника, добре ім'я, особистий авторитет, які проявляються у вірності цивільному і службовому обов'язку, прийняттям моральним зобов'язанням;

2) висока моральність – усвідомлення значення поняття честі для себе і підлеглих, підвищене почуття справедливості, моральна чистота і духовність, осмислене ставлення до професійних обов'язків як до обов'язків надзвичайно суспільно корисних і необхідних;

3) доброзичливість – добре ставлення до людини і громадянина, готовність сприяти їхньому благополуччю, неупереджена особистісна установка під час спілкування з людьми;

4) самодисципліна – здатність приймати рішення і здійснювати дії незалежно від емоційного стану;

5) гуманність – людяність, готовність прийти на допомогу, ніколи не використовувати ситуацію, що склалася, і безпорадність постраждалих у корисливих цілях, визнання за кожною, без винятку, людиною загальнолюдських прав.

Важливо відзначити, що історії казахського народу і його етногенезу присвячено величезну кількість наукових робіт. Питання походження і спадкоємності етнічних груп, які проживали тут, досліджено більшістю видатних учених. Зокрема, вченими Ж. М. Сабітовим і М. К. Жабагіним розглянуто етногенез казахів з погляду популяційної генетики. Результати їхньої роботи підтверджують зроблені раніше висновки О. Ісмагулова і Л. Т. Яблонського про те, що казахи в генетичному і антропологічному планах є одними з основних "спадкоємців" Золотої Орди (Сабітов, & Жабагін, 2015, с. 375–379). Водночас велика кількість робіт таких дослідників, як Диванов, Валіханов, Попов, Рашид-ад Дін, Рассел, Харузін, Шарран, і багатьох інших учених присвячено етногенезу, культурі, побуту казахського народу (Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, 2016).

Казахські вчені К. Б. Жарікбаєв, А. К. Олжаєва, М. К. Ахметова використовують для виокремлення особливостей етнічної свідомості поняття "менталітет" (ментальність), тобто спосіб мислення особистості або суспільної групи, а також притаманну їм духовність, соціальну і біологічну обумовленість, склад розуму, світосприйняття (Жарікбаєв, Олжаєва, & Ахметова, 2019).

При цьому вони вирізняють у менталітеті казахів три головні особливості, властиві історично кочівникам:

1. Повага до старших батьків (бабусь, дідусів).
2. Красномовство як народний культ кочівників.
3. Толерантність як важливу рису психології кочівників.

Дослідники К. К. Кіндікбаєва, А. А. Куранбек, Г. Х. Миямешева і співавтори визначили соціотип менталітету казахів як сенсорно-етичний екстраверт. Екстравертний менталітет країни проявляється не тільки у відкритій зовнішній політиці країни, а й у внутрішній у вигляді міжетнічної толерантності (Kindikbayeva et al., 2022, с. 11–15).

Крім того, казахські вчені Т. Кулманули, К. Салгарін виокремлюють поняття "національна свідомість – це колективна форма мислення в інтересах своєї нації, про долю свого народу, майбутнє свого покоління за межами індивідуального побуту кожної людини, що становить цю націю, яка зведена на національний рівень і має загальний характер, властивий суспільству загалом, тобто колективна свідомість. Як приклад ці автори наводять дослідження впливу історичної особистості Султана Бейбариса на формування національної свідомості казахського народу. Вирізняються такі персональні якості, як прагнення до освіти, здібності до навчання, безстрашність, стійкість, витривалість, терпіння, шанування мудрості старших поколінь, любов до своєї батьківщини й інші позитивні риси характеру, що дозволяють людині досягати високих цілей (Құлманұлы, 2012).

Дослідники І. Б. Байсидик і Н. А. Алдабек наводять поняття "національний характер", що являє собою складний феномен, який відображає народну ідентичність представників етносу в своєму історичному розвитку. Національний характер є результатом народних традицій, звичаїв, способу життя народів і є об'єктом досліджень у різних галузях наукових знань, таких як філософія, культурологія, соціальна психологія, етнологія, етнополітологія, літературознавство і лінгвістика. Це

пов'язано з тим, що національний характер являє собою психогенетичну структуру, що відображає механістичність стійких етнічних особливостей і духовно-моральних цінностей, властивих тій чи іншій нації. Автори зазначають у казахському національному характері такі цінності, як благородство особистості, мистецтво слова, свободу думки, свободу особистості, толерантність, етноцентризм, працьовитість, вірність традиціям, ввічливість, ощадливість (Байсидік, & Алдабек, 2022, с. 21–32).

Водночас автори Є. К. Карбозов, А. Є. Мамежанова, розглядаючи національний характер як історичну категорію, вважають, що він проявляється в образах літературних персонажів, яким притаманні ті чи інші психологічні, мовленнєві, розумові, світоглядні особливості, характерні для свого народу. Національний характер формується відповідно до суспільних, духовних, економічних і політичних умов. Не можна відокремити епічні твори кожного народу від їхньої багатовікової національної культури. Відповідно, особливості, що становлять поняття казахської філософії, це: повага до природи, увага до людських проблем, космополітичність, цінність справедливості, поняття честі, піднесення колективних інтересів над особистими, героїзм в ім'я країни, толерантність до інших народів, турбота і взаємовиручка, повага батьків і старше покоління. Отже, основою казахської поезії як компонента національного характеру, є накопичений світоглядний погляд на побутові та суспільно-політичні процеси (Карбозов, & Мамежанова, 2023). Якщо загалом говорити про літературну творчість як відображенні етнокультурних психологічних особливостей казахів, то воно широко представлено різними формами національного фольклору, зокрема казками, епосами, прислів'ями та приказками. Схожість цих жанрів у творчості інших близьких тюркських народів також указує на спільне давнє походження. Як зазначає дослідник Н. А. Сарсек, більшість казахських прислів'їв і приказок мають віршовану форму. Прислів'я, будучи інструментом виховання і передавання життєвого досвіду попередників новому поколінню, висловлюють суть хороших і поганих якостей, звичок, взаємин, поваги в родині, дотримання етики тощо. При цьому в казахських прислів'ях і приказках багато паралелізму тварин і людини. Таким чином виставляються негативні або позитивні риси (Сарсек, 2021).

Також необхідно відзначити такі поняття, як етнічність – це заданий соціумом соціально-психологічний феномен, і етнічну ідентичність – це передусім процес персональної ідентифікації особистості зі своєю національно-етнічною групою. Казахський учений О. Х. Аймаганбетова розглядає ці поняття як взаємопов'язані і взаємовизначальні, але все-таки різні соціально-психологічні категорії. Крім того, дослідник вважає, що "етнічна самосвідомість як форма відображення етнічної структури суспільства і відносин у ній є поняттям більш широким, ніж етнічна ідентичність. Воно не обмежується тільки усвідомленням і ототожненням себе зі своєю етнічною приналежністю, а є частиною усій суспільної і буденної свідомості, що включає певні погляди, уявлення, традиції, звичаї" (Аймаганбетова, 2006).

У свою чергу, ми виокремимо базові історичні та соціально-культурні фактори, що вплинули на психологічні особливості сучасних казахів.

Звичайно ж, першорядне значення при цьому має вплив посушливого, суворого різко континентального природно-кліматичного середовища, яке визначило скотарський спосіб господарювання та світогляд кочівників. Також багато сучасних традицій народу пов'язані з

філософією тенгріанства. Унікальність національного менталітету закладена кочовим способом життя. Це проявляється в особливому ставленні до навколишнього світу, у прагненні до гармонії з природою. Укорінення почуття відкритості та гостинності до незнайомих, особливе сприйняття "іншого" як частини загального "Я" полягає у взаємній підтримці та прищепленні особливої толерантності до факторів, які дестабілізували цю гармонію життя. Звичаї і традиції, які сформували особливе становище, – не тільки в повазі до чоловіка, але і в особливій ролі жінки.

Далі, етногенез казахського народу і тюркська ідентичність, зокрема родоплемінний поділ, є базовими соціально-культурними факторами етнічної ідентичності. Твердження про те, що казахська культура народилася з надір тюркської культури, незаперечне (Kindikbayeva et al., 2022). Як стверджує учений-етнолог А. С. Сейдімбек, казах є братом казаху, якщо він визнає єдиного предка, знає свою генеалогію, має спільну мову, світогляд і традиції (Сейдімбек, 2008). Таким чином, родоплемінний поділ є фактором етнічної ідентичності, оскільки допомагає чітко ототожнювати себе з казахським етносом.

Утвердження державної влади зумовило виникнення релігійних течій, таких як сунітський суфійський іслам і православне християнство. Водночас, як зазначають А. М. Кенесбаєв і О. Х. Аймаганбетова, у структурі релігійної ідентичності в сучасній казахстанській молоді відображаються два компоненти з високим рівнем показників: потреба в контактах, дружбі і значуща світоглядна цінність як внутрішній особистісний аспект духовності. При цьому молитви і релігійні практики не є засобами особистісної (зовнішньої і внутрішньої) саморегуляції. Таким чином, релігійна ідентичність має максимальну соціальну спрямованість і внутрішнє переживання релігійної приналежності. Найбільш слабо розвинений мета-компонент – індивідуальна спрямованість релігійної ідентичності. Можна сказати, що в казахстанців переважає зовнішня незріла (соціальна) форма релігійної ідентичності (Кенесбаєв, & Аймаганбетова, 2022, с. 49–59).

Колонізація Казахського ханства Російською імперією і витіснення казахів із родових земель призвели до втрати казахами власності на землю і примусової осілости. Учені Г. Аскарлова, Г. С. Карімова та співавтори зазначають, що "колоніальне гноблення зупинило еволюційний розвиток казахської ідентичності і призвело до духовної кризи. У результаті імперський режим затьмарив багатовікове етногенетичне походження, культуру нації" (Аскарлова et al., 2023).

Скасування ханської влади, територіальної жузової системи та місцевого самоврядування, розмежування територій, зокрема кочових, відбулося без урахування національного та етнічного чинників і призвело до створення імперського адміністративно-територіального поділу та централізованого призначення чиновників для управління окупованими територіями. Ця модель управління зберігається досі. З жовтневого перевороту і до розпаду Радянського Союзу казахи жили в тоталітарному суспільстві. Відгомони цих подій позначаються і до сьогодні. Без поєднання сучасних і традиційних суспільно-економічних і політичних особливостей неможливе відродження нації (Толамисов, & Зейнелгабділов, 2018, с. 141–149);

Також відбулося насильницьке перейменування і спотворення самоназви народу. А саме, в різні історичні періоди народ іменували як киргизи, киргиз-кайсаки, кайсаки, сибірські киргизи, киргиз-козаки. На сьогодні етнічності казах, на думку вченого-філолога А. Мустояпової (2022) у зазначеній транслітерації не є паліндромом, що,

у свою чергу, не відображає сакральний сенс і характер народу. На думку академіка А. Т. Кайдар, дослідників Ж. К. Каракозової і М. Ш. Хасанова "етнонім қазақ зберігає в собі в згорнутому вигляді всю інформацію про світосприйняття народу в його культурно-філологічних поглядах (Каракозова, & Хасанов, 2011, с. 71). Слово "қазақ" складається з трьох частин: "қа", "з", "ақ". Це три взаємопов'язані сфери світобудови в тенгріанстві – верхній, нижній і середній світи. "Қа" і "ақ" відповідають китайським "інь" і "ян", при цьому "з" наповнює і з'єднує дві частини, відображаючи єдність людини і космосу. Таким чином, вважають автори, етнонім "қазақ" прочитується як космологічна свідомість, філософське бачення світу і себе. Філософічність – одна з найхарактерніших рис казахського народу. Етнонім "қазақ" – система символів, що відбили людину і космос, це історія народу і заздалегідь задана модель життя, форма існування" (Кайдар, 2008; Каракозова, & Хасанов, 2011). При цьому важливо відзначити, що слово "қазақ" до утворення Казахського ханства не позначало назву єдиного народу. Згідно з позицією М. Є. Аділова і Р. Мухаммеда, спочатку казахом позначали людину, що вільно живе в степу. Після того, як султани Жанібек і Керей покинули хана Абулхаїра і створили Казахське ханство в 1465–1466 рр., усі племена, які кочували з ними, стали називати словом қазақ (Аділов, & Мухаммед, 2019, с. 17–27).

Також сталося примусове руйнування традиційного побуту і звичаєвого права казахів. Дослідник М. А. Бактибаєва відзначає високу оцінку, яку вчений-етнограф XIX ст. Ш. Уаліханов дав казахському суду справедливості, що, з одного боку, пов'язано з авторитетом особистості і статусом традиційного казахського судді – "Бі", а з іншого – з простотою у виробництві суду, що пояснюється своєю гласністю і демократичним характером судового розгляду (Бактибаєва, 2011);

У казахів не було спадкоємності традиційного письма. Писемність змінювалася з тюркських рун на арабське письмо, потім на латиницю, кирилицю, знову латиницю. На думку дослідниці голодомору в Казахстані Сари Кемерон, зміна арабської писемності на латиницю, а потім і кирилицю вплинула на відсутність письмових джерел про жорстокі наслідки голодомору (Сатертон, 2016, р. 117–132);

Крім того, була примусова акультурація з російськими поселенцями, заборона казахської мови в побуті і навчання казахської мови, відбувався неприхований побутовий і латентний державний расизм і шовінізм щодо казахів з боку російських колоністів;

На додаток було здійснено тотальне роззброєння цивільного населення та державний облік цивільної зброї та боєприпасів до неї.

Найбільш сильний відбиток у народній пам'яті, зокрема фольклорі, залишили дві історичні трагічні події, що одночасно поставили на межу зникнення казахів як етнокультурну спільноту:

1) роки великого лиха 1723–1727 рр., у народі іменовані як "Ақтабан шұбырынды" ("Бредучі білі п'яти"), викликані навалом джунгар (ойрати, калмики), змусили казахів бігти з більшої частини території Казахського ханства на територію сучасного Узбекистану і Башкортостану. Після цього було сформовано об'єднане казахське військо, яке повернуло колишні землі;

2) дві хвилі Голодомору – "Ашаршылық" 1921–1922 рр., 1928–1934 рр. і супутні політичні репресії, ініційовані радянською владою. За різними оцінками, в першій хвилі голодомору загинуло до 1 млн казахів, під час другого голодомору загинуло до 1,5 млн казахів за

загальної чисельності казахського населення близько 4,5 млн осіб. У період сталінських репресій було знищено майже всю провідну казахську національну інтелігенцію.

Усі перераховані обставини, безумовно, позначилися на психологічних особливостях і стереотипах казахського обивателя.

Особливості національних стереотипів казахів Республіки Казахстан. Згідно з твердженням О. Х. Аймаганбетової "стереотипізація – це передусім психологічний процес, який є важливими механізмом міжетнічного сприйняття, а стереотипи – це соціально-психологічне явище, що виявляється у спрощеному, схематизованому, емоційно забарвленому і надзвичайно стійкому образі будь-якої групи або спільноти та з легкістю розповсюджується на всіх її представників". Без стереотипізації і стереотипів не можна визначити багато детермінант, що характеризують специфіку міжетнічної взаємодії, особливості і характер міжетнічних відносин. Особливо очевидно прикладне значення досліджень етнічної стереотипізації та етнічних стереотипів в умовах наростання міжетнічної напруженості, з одного боку, і адаптації та акультурації – з іншого (Аймаганбетова, 2006).

Сучасне казахське суспільство має складну структуру. Автори Ж. Кішкенбаєва, Х. Маслов і М. Козыбаєва спостерігають поділ за мовними родоплемінними, земляцькими, етнічними та іншими ознаками. На перший погляд може здатися, що з погляду мови частина казахського суспільства не розуміє іншої частини. Проблема полягає у взаємних проблемах казахської та російської мов у споживанні інформації та проникненні в різні мовні інформаційні поля. Для казахського суспільства найбільш актуальне вивчення ознак, що зміцнюють етнос, підтримують його стійке становище і дозволяють розвиватися далі. Казахи ототожнюють себе з Євразійською кочовою цивілізацією (Кішкенбаєва, Маслов, & Қозыбаева, 2021, с. 115–123).

Казахські вчені Ж. К. Каракозова і М. Ш. Хасанов, Г. Аскарлова, Г. С. Карімова та співавтори відзначають, що саме одомашнення коня прототюрками і подальший скотарський спосіб життя слугував саме тим фактором, який сформував у менталітеті казахів волелюбність і демократичність. При цьому автори зазначають: "Бути спадкоємцем Великого Степу – це велика відповідальність. Як праатьківщина тюркського світу країна казахів зобов'язана берегти вірність спадщині своїх предків і першою проявляти ініціативу з просування місця тюрків у світовій культурі як передумови цивілізованого мислення" (Каракозова, & Хасанов, 2011; Аскарлова et al., 2023).

Водночас становить інтерес зміна свідомості і поведінки у зв'язку з "рокірвою" соціального статусу двох основних етносів. Відзначається, що в таких умовах необхідно відстежувати дії еліт, спрямовують міжетнічну взаємодію і мобілізують етнічні почуття для досягнення політичних цілей. Особливо важливе значення має формування етнічних стереотипів у засобах масової інформації. При цьому необхідно враховувати, що зміни в етнополітичній ситуації відбулися на етносоціальному статусі казахів як титульного народу. Казахи оцінюють свою національно-етнічну групу як більш привабливу, ніж інші. Через зміну негативних атитюдів на позитивні формуються почуття етнічної спільності, самоповага, гордість за свій народ, повага до своєї рідної мови, звичаїв і традицій (Аймаганбетова, 2006).

Водночас більш пізні дослідження показують зворотну тенденцію. Зокрема, під час аналізу мовного ефекту негативної етнічної інформації, що впливає на зміну суспільної свідомості на прикладі етностереотипів, дослідниками А. К. Таусогарової і Л. Ж. Байсової методом

контент-аналізу в 2019 р. виявлено кількісні показники автостереотипів і гетеростереотипів, що формують негативну думку в аналізованих текстах. Зокрема, виявлено зниження відсоткового показника позитивних асоціацій та позитивних етностереотипів про казахську національність, негативні автостереотипи про казахський народ; зміну позитивного етностереотипу і позитивних асоціацій про казахські урочистості на негативний; негативні гетеростереотипи про казахську національність з боку представників інших національностей; дискусії представників різних національностей про етноси із взаємно негативним змістом, зокрема негативні гетеростереотипи про російські урочистості; міжетнічний поділ. Найсумніше, що на якомусь рівні у представників національностей виникає глибокий комплекс неповноцінності щодо своєї етнічної приналежності, втрата віри у власну етнічність, поділ груп у вигляді антагонізму між представниками різних етносів (Таусоґарова, & Байсова, 2019, с. 109–116).

Зараз міжетнічна взаємодія двох великих етносів Казахстану обумовлена як власне культурними, так і економічними, політичними, історичними та психологічними факторами, які актуалізуються в умовах соціальної нестабільності в країні. Наприклад, згідно із соціологічними дослідженнями, проведеними Міжнародним центром журналістики MediaNet за підтримки Фонду ім. Конрада Аденауера в травні 2023 р., у Казахстані суспільство розділилося у своєму ставленні до сторін конфлікту. При цьому Україну підтримує 21,1 % респондентів, Росію – 12,8 %, дотримуються нейтралітету 59,8 %, важко відповісти – 6,3 %. В опитуванні брало участь 70,9 % етнічних казахів, росіян – 17,5 %, інших національностей – 11,6 %.

При цьому звертає на себе увагу певна неузгодженість даних, а саме, на запитання: "Міжнародний кримінальний суд у Гаазі видав ордер на арешт Володимира Путіна. Як ви до цього ставитеся?", відповіді розподілилися таким чином:

"Однозначно підтримую" і "Швидше підтримую" відповіли 20,7 % респондентів, "Швидше не підтримую" і "Не підтримую зовсім" – 29,7 %, "Мені все одно" – 17 %, "Важко відповісти" – 13,6 % (*What people in Kazakhstan think about the war in Ukraine*, 2023).

Таким чином, постає низка питань, пов'язаних із психологічним поясненням мотивів неприязні до відповідальності винуватців збройної агресії або лояльне до цього ставлення. Пояснення зазначених особливостей може стати предметом окремих досліджень.

Повертаючись до теми нашого огляду, слід виокремити кілька етнічних стереотипів. Національні або етнічні стереотипи являють собою узагальнені, стійкі і емоційно насичені образи етнічних груп і їх характеристик, які склалися в історичній практиці міжетнічних взаємин. Вони регулюють сприйняття і поведінку людей різних національностей. Національні стереотипи є різновидом соціальних стереотипів і відображають думки нації про себе (автостереотипи) та про інші етнічні групи (гетеростереотипи). Вони володіють певною знаковою спрямованістю і поляризацією, можуть бути як позитивними, так і негативними. Пов'язані з дійсністю і залежать від знань, рівня міжнаціональних відносин і форми наявного сусідства. Національні стереотипи мають стійке ядро, засноване на історичному досвіді, але при цьому можуть змінюватися під впливом особистого досвіду, засобів масової комунікації, а також афектів і емоцій. Структурно автостереотип та гетеростереотип мають когнітивні, емоційно-оцінні та поведінкові компоненти.

Можна з упевненістю сказати, що для казахського етносу характерні психологічні особливості, що

дозволяють йому зберегти ідентичність, самотність і життєздатність. Під впливом історичного, соціально-політичного та економічного розвитку в них сформувалася стійкість у досягненні цілей, витривалість, наполегливість, здатність долати труднощі, гнучкість в адаптації до мінливих умов, схильність до асиміляції інших культур, почуття єдності із собою і з групою, конформізм, внутрішня групова згуртованість, негативне ставлення до конфліктів, схильність до потайної поведінки, зокрема в конфліктних ситуаціях.

Вплив культурного розвитку зумовив розвиток гостинності, товарищескості, вірності слову, поваги до старших і молодших, статусно-оцінного ставлення до оточення, амбівалентності і амбітендентності в міжособистісних відносинах.

Дослідження структури міжетнічних відносин в соціально-психологічному аспекті, проведене професором О. Х. Аймаганбетовою у 2006 р., дозволило зробити кілька висновків.

У переліку психологічних характеристик автостереотипів казахів на перші позиції вийшли "гостинні", "щедрі", "привітні", "розумні", "хороші", "добрі", "відкриті", "приємні" (м. Алмати); "гостинні", "добррозичливі", "миролюбні", "відкриті", "приємні", "спокійні" (м. Шимкент); "гостинні", "ввічливі", "хороші", "надійні", "приємні", "чуйні" (м. Актобе).

Перші місця серед гетеростереотипів казахів, складених респондентами російської групи, зайняли такі психологічні характеристики, як "працьовиті", "відповідальні", "обережні", "заповзятливі", "господарські", "активні" (Алмати); "гостинні", "активні", "нехитрі", "відповідальні", "розумні", "заповзятливі" (Шимкент); "гостинні", "щедрі", "привітні", "спокійні", "тактовні", "впевнені", "розумні" (Актобе) (Аймаганбетова, 2006).

Національна психологія казахів здійснює специфічний вплив на їхню взаємодію у конфліктних ситуаціях. Їхня поведінка може відрізнитися залежно від приналежності до моно- або поліетнічних груп. Вибір моделей поведінки казахів у конфліктній ситуації залежить від рівня їхнього рефлексивного мислення, і можуть існувати різні моделі в моно- і поліетнічних групах. Однак між цими моделями є певні відмінності.

У конфліктних ситуаціях казахи моноетнічних груп вважають за краще пристосовуватися і уникати прямих зіткнень, проявляючи при цьому схильність до прихованих реакцій у відносинах з іншими людьми. Вони найчастіше застрягають на перешкодах, проявляючи імпульсивну поведінку, яка характеризується високим ступенем соціальної адаптації в групі. Однак вони часто виявляються невпевненими у своїх діях, відчуваючи труднощі, якщо немає нейтрального посередника, і намагаються уникати явного вираження своїх почуттів у конфліктній ситуації. Проте казахи відчувають свою відповідальність за невдачі, які могли або ще можуть статися в їхньому житті, але вони менш схильні до подолання труднощів. Вони розуміють, що результати їхньої професійної діяльності залежать від якості їхніх власних дій.

О. Х. Аймаганбетова зазначає, що для студентів казахів і росіян характерний середній рівень агресивності, а для казахів Алмати і росіян міста Шимкента типовий низький рівень агресивності і, отже, високий ступінь адаптивності. Для всіх досліджуваних груп характерна вербальна і емоційна агресія. Дослідниця вважає, що низький ступінь агресивності і високий ступінь адаптивності російських респондентів Шимкента пояснюється тим, що, становлячи етнічну меншість, росіяни для кращої адаптації до умов панівного в цьому регіоні казахського етносу вивчали

культуру, звичаї, традиції, тому легко будували взаємодію з представниками титульного етносу.

Вважається, що казахи, які проживають у південному регіоні Казахстану, не зазнали такої асиміляції, як казахи північних, західних і східних областей Казахстану та міста Алмати, тобто вони не потребували психологічного захисту своїх національно-етнічних інтересів. Відрізняючись гіперидентичністю, проте, їм не потрібно було проявляти підвищену агресивність щодо росіян, доводячи свою ідентичність. Становлячи етнічну більшість, вони не бачили в представниках російського етносу загрози щодо утиску своїх етнічних прав. Тому тут майже не відбувалося конфронтацій на етнічному ґрунті між казахами і росіянами. На думку О. Х. Аймаганбетової, "середній ступінь агресивності, властивий респондентам казахам, які проживають у м. Актобе, пояснюється тим, що в цьому регіоні, являючи собою етнічну меншість (40 %), вони протягом довгого часу піддавалися асиміляції і постійно відчували утискання своїх не тільки етнічних, а й соціально-економічних прав. Відновлюючи справедливість, активізуючи компенсаторні механізми психологічного захисту своїх етнічних прав, вони виявляють середній ступінь агресивності. Слід зазначити, що це явище характерне не тільки для окремих регіонів Республіки Казахстан, але і майже для всіх країн пострадянського простору, коли з отриманням суверенітету і незалежності багато титульних етносів стали відновлювати свою уражену національну гідність, самоповагу за рахунок підвищення агресії проти представників російського етносу. Ця агресія – це не тільки покарання у відповідь на агресію, а й прагнення до відновлення своєї гідності, справедливості. Одна агресивність ніби компенсує іншу, а соціальні відносини приходять у норму. Середній ступінь агресивності російських респондентів, що представляють Алматинський Регіон, пояснюється тим, що, по-перше, багатьом із них ще важко звикнути до думки про домінантність казахського етносу" (Аймаганбетова, 2006).

Дискусія і висновки

Ґрунтуючись на наведених джерелах, ми можемо констатувати, що казахське суспільство традиційне. Казахи дбайливо ставляться до традицій, релігії, вірувань, звичаїв, навколишньої природи. Життя кочівника сформувало особливий менталітет, рисами якого є гостинність, відкритість, інтелект, філософічність і демократичність.

Ми бачимо, що, незважаючи на цивілізаційні відмінності між глобальним Сходом і Заходом, у казахському характері присутні риси, властиві цим цивілізаціям.

Релігійну ідентичність становлять зазвичай два компоненти: соціальна спрямованість і переживання ідентичності.

Водночас можна зазначити, що в психології сучасних казахів домінують толерантність, неконфліктність, гостинність, конформність. Переважає прагнення до позитивних міжособистісних стосунків. У діловій сфері домінують мотиви влади, статусу і престижу, а також соціальні мотиви, засновані на посаді, повноваженнях.

Молоді казахстанці характеризуються високим рівнем толерантності, яка має особистісну спрямованість більшою мірою, ніж соціальну. Молодь віддає перевагу стабільним, гармонійним, емоційно комфортним і тривалим відносинам. Їхні стосунки мають відкритий, природний характер.

Список використаних джерел

Адилов, М. Е., & Мухаммед, Р. (2019). "Қазақ" сөзі туралы. *Türkologia*, 6(98), 17–27. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2375968>

Аймаганбетова, О. Х. (2006). *Кросс-культурное исследование структуры межэтнических отношений: социально-психологический аспект*. Нур-пресс. https://e-media.enu.kz/sites/default/files/index_23.pdf

Аскарова, Г., Абдул Рахманұлы, А., Казтаева, А., & Каримова, Г. С. (2023). Көшпелілер өміріндегі жылқының рөлі және оның қазақда биетіндегі көркем бейнесі. *Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ Хабаршысы*, 1(68). <https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/710/227>

Байсыдық, И. Б., & Алдабек Н. Ә. (2022). Ұлттық және шығыстық мінез атауларының лингвомәдени танымдық аспектілері. *Вестник КазНУ. Серия филологическая*, 188(4), 21–32. <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/4053/2899>

Бақтыбаева, М. А. (2011). Қазақтың ата заңдары. *Вестник Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилева. Серия Юридические науки*, 1(7). https://dspace.enu.kz/jspui/bitstream/data/1082/1/kazahyn_ata_zandary.pdf

Данилюк, И., Курапов, А., & Ягяев, И. (2019). *Этнокультурная психология: история та сучасність*. АртЕк. https://www.researchgate.net/publication/359337867_Etnokulturna_psihologiya_istoria_ta_suchasnist

Жарикбаев, К. Б., Олжаева, А. К., & Ахметова, М. К. (2019). *Казахская этнопсихология*. Қазақ университеті. <http://library.atu.kz/files/125650.pdf>

Каракозова, Ж. К., & Хасанов, М. Ш. (2011). *Космос казахской культуры*. Эверо. <https://kazneb.kz/kk/bookView/view?briid=1169626&simple=true#>

Карбозов, Е. К., & Мамежанова, Ә. Е. (2023). 1960–1980 Жылдардағы қазақ поэзиясындағы ұлттық дүниетаным және салт-дәстүр. *Еуразия гуманитарлық институтының хабаршысы*. <https://ojs.egi.kz/index.php/BULLETIN/article/view/313/167>

Кенесбаев, А. М., & Аймаганбетова, О. Х. (2022). Взаимосвязь религиозной идентичности и толерантности в межличностных отношениях молодых казахстанцев. *The Journal of Psychology & Sociology*, 2(81), 49–59. <https://bulletin-psyloc.kaznu.kz/index.php/1-psy/article/view/1529/921>

Кішкенбаева, Ж., Қозыбаева, М., & Маслов, Х. (2021). Еуразияның көшпелі халықтарының тарихи ретроспективадағы этникалық стереотиптері. In Ш. Ибраев, Қ. Нұрғали, Б. Қорғанбеков, & Қ. Байтанасова (Eds.), *Жаңа гуманитарлық білім: Қазіргі фольклортанудың өзекті мәселелері* (pp. 115–123). ZarAiAmi. <https://rep.enu.kz/bitstream/handle/enu/14364/Merged-20240521-161414.pdf?sequence=1>

Қазақстан Республикасындағы ұлттық құрамы, діни нанымдары және тілдерді меңгеруі. (2023). Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі. <https://stat.gov.kz/upload/iblock/107/5zkn34tqn5atonvboob28p7ebnrbct9/Национальный%20состав,%20вероисповедание%20и%20владение%20языками%20в%20РК.pdf>

Қайдар, Ә. Т. (2008). *Қазақ қандай халық? Дайк-Пресс*. <https://kazneb.kz/en/bookView/view?briid=430238&simple=true#>

Құлманұлы, Т. (2012). *Сұлтан бейбарыс өнегесінің ұлттық санамызды қалыптастырудағы ықпалы*. DSPACE.ENU. <https://dspace.enu.kz/bitstream/handle/data/3375/toganbai.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Мустояпова, (Керней) Айнаш. (2022). *Декolonизация Казахстана*. AmalBooks.

Сабитов, Ж., & Жабагин, М. (2015). Этногенез казахов с точки зрения популяционной генетики. In *Вопросы конституционального строительства и роль лидера нации* (pp. 375–379). https://www.academia.edu/16495712/Сабитов_Ж_М_Жабагин_М_К_Этногенез_казахов_с_точки_зрения_популяционной_генетики_Вопросы_конституционального_строительства_и_роль_лидера_нации_III_конгресс_историков_Казахстана_Астана_2015_С_375_379

Сәрсек, Н. Ә. (2021). Қазақмақал-мәтелдерінің ерекшеліктері және олардың өзге түркі тілдеріндегі мақалдармен ұқсастығы. *"Keruen" scientific journal*, 73(4). <https://keruenjournal.kz/main/article/view/100/102>

Сейдімбек, А. С. (2008). *Қазақтың ауызша тарихы*. Фолиант. <https://kazneb.kz/kk/bookView/view?briid=1107429&simple=true#>

Таусоғарова, А. Қ., & Байсова, Л. Ж. (2019). Этникалық тақырыптағы ғаламтор жарияланымның тілдік ықпалын талдау. *Вестник КазНУ. Серия филологическая*, 173(1), 109–116. <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/2622/2498>

Толамисов, А. Г., & Зейнелгабдылов, О. Е. (2018). Көшпелі қазақ қоғамының түбегейлі өзгеруі. *Жансүгіров атындағы ЖМУ Хабаршысы*, 1, 141–149. <http://mebrk.kz/journals/4898/64999.pdf>

Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (2016). Банк данных по теме исследования: библиографические описания источников, тематические электронные картотеки. <https://www.iie.kz/wp-content/uploads/2016/11/Data-bank.pdf>

Cameron, S. (2016). *The Kazakh Famine of 1930–33: Current Research and New Directions*. East/West: journal of Ukrainian studies, 2(3), 117–132. <http://dx.doi.org/10.21226/T2T59X>

Kindikbayeva, K. K., Kuranbek, A. A., Myamesheva, G. H., Issakhan, M., & Lee J. (2022). National Mentality Of Kazakhstan: Traditions And Modernity. *Философия, мәдениеттану, саясаттану сериясы*, 4(82), 11–15. <https://bulletin-philopolit.kaznu.kz/index.php/1-pol/article/view/1371/1232>

What people in Kazakhstan think about the war in Ukraine? (2023, May 17). Demoscope. <https://demos.kz/what-people-in-kazakhstan-think-about-the-war-in-ukraine-3/?lang=en>

References

- Adilov, M. E., & Myhammed, R. (2019). The word "Kazakh" is important. *Turkologia*, 6(98), 17–27 [in Kazakh]. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2375968>
- Aimaganbetova, O. H. (2006). *Cross-cultural study of the structure of interethnic relations: socio-psychological aspect*. Nur-press. [in Russian]. https://emedia.enu.kz/sites/default/files/index_23.pdf
- Askarova, G., Abdyl Rahmanuly, A., Kaztaeva, A., & Karimova, G. S. (2023). The role of the horse in the life of nomads and its image in Kazakh literature. *Herald of Abylay Khan KazHK and ATU*, 1(68) [in Kazakh]. <https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/710/227>
- Baisidyq, I. B., & Aldabek N. A. (2022). Linguistic and cultural aspect of naming national and eastern character. *Bulletin of KazNU. Philological series*, 188(4), 21–32 [in Kazakh]. <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/4053/2899>
- Baqtybaeva, M. A. (2011). Kazakh ancestral laws. *Bulletin of the Eurasian National University. L. N. Gumileva Series. Legal Sciences*, 1(7) [in Kazakh]. https://dspace.enu.kz/jspui/bitstream/data/1082/1/kazahtyn_ata_zandary.pdf
- Cameron, S. (2016). The Kazakh Famine of 1930-33: Current Research and New Directions. *EastWest: journal of Ukrainian studies*. 2(3). 117–132. <https://ewjus.com/index.php/ewjus/article/view/220/88>
- Danyliuk, I., Kurapov, A., & Yagiyayev, I. (2019). *Ethno-cultural psychology: history and modernity*. Artek [in Ukrainian]. https://www.researchgate.net/publication/359337867_Etnokulturna_psihologia_istoria_ta_sucasnist
- Institute of History and Ethnology named after Sh.Ualikhanov. (2016). *A data bank on the research topic: bibliographic descriptions of sources, thematic electronic files* [in Russian]. <https://www.iie.kz/wp-content/uploads/2016/11/Data-bank.pdf>
- Karakozova, J. K., & Hasanov, M. Sh. (2011). *Space of Kazakh culture*. Evero [in Russian]. <https://kazneb.kz/kk/bookView/view?brld=1169626&simple=true#>
- Karbozov, E. K., & Mamejanova, A. E. (2023). 1960–1980 National worldview and traditions in Kazakh poetry over the years. *Bulletin of the Eurasian Humanitarian Institute* [in Kazakh]. <https://ojs.eji.kz/index.php/BULLETIN/article/view/313/167>
- Kenesbaev, A. M., & Aimaganbetova, O. H. (2022). The relationship between religious identity and tolerance in interpersonal relationships of young Kazakhstanis. *The Journal of Psychology & Sociology*, 2(81), 49–59 [in Russian]. <https://bulletin-psyloc.kaznu.kz/index.php/1-psy/article/view/1529/921>
- Kindikbayeva, K. K., Kuranbek, A. A., Myamesheva, G. H., Issakhan, M., & Lee J. (2022). National mentality of kazakhstan: traditions and modernity. *Philosophy, cultural studies, political science series*, 4(82), 11–15. <https://bulletin-philopolit.kaznu.kz/index.php/1-pol/article/view/1371/1232>
- Kishkenbaeva, J., Qozybaeva, M., & Maslov, H. (2021). Ethnic stereotypes of nomadic peoples of Eurasia in historical retrospect. In Sh. Ibraev, K. Nurgali, B. Korganbekov, & K. Baitanasova (Eds.), *New humanitarian education: Current problems of modern folklore studies* (pp. 115–123). ZarAiAmi [in Kazakh] <https://rep.enu.kz/bitstream/handle/enu/14364/Merged-20240521-161414.pdf?sequence=1>
- Mustoyapova, A. (2022). *Decolonization of Kazakhstan*. AmalBooks [in Russian].
- National composition, religious beliefs and language skills in the Republic of Kazakhstan. (2023). Agency of Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan [in Kazakh]. <https://stat.gov.kz/upload/iblock/107/5zkn34tqn5atonvbhoob28p7ebnrb19/Национальный%20состав,%20вероисповедание%20и%20владение%20языками%20в%20РК.pdf>
- Qaidar, A. T. (2008). *What kind of people are Kazakhs?* Dayk-Press. <https://kazneb.kz/en/bookView/view?brld=430238&simple=true#> [in Kazakh].
- Qulmanuly, T. (2012). *The influence of the image of Sultan Baybars on the formation of national consciousness*. DSPACE.ENU [in Kazakh]. <https://dspace.enu.kz/bitstream/handle/data/3375/toganbai.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Sabitov, Zh., & Zhabagin, M. (2015). Ethnogenesis of the Kazakhs from the point of view of population genetics. In Issues of constitutional construction and the role of the leader of the nation (pp. 375–379) [in Russian]. https://www.academia.edu/16495712/Сабитов_Ж_М_Жабагин_М_К_Этногенез_казахов_с_точки_зрения_популяционной_генетики_Вопросы_конституционального_строительства_и_роль_лидера_нации_III_конгресс_историков_Казахстана_Астана_2015_С_375_379
- Sarsek, N. A. (2021). Features of Kazakh proverbs and their similarity with proverbs in other Turkic languages. *"Keruen" scientific journal*, 73(4) [in Kazakh]. <https://keruenjournal.kz/main/article/view/100/102>
- Seidimbek, A. S. (2008). *Kazakh oral history*. Foliant [in Kazakh]. <https://kazneb.kz/kk/bookView/view?brld=1107429&simple=true#>
- Taysoğarova, A. Q., & Baisova, L. J. (2019). Analysis of the linguistic influence of internet publications on ethnic topics. *Vestnik KazNU. Philological series*, 173(1), 109–116 [in Kazakh]. <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/2622/2498>
- Tolamisso, A. G., & Zeinelgabdyllov, O. E. (2018). Radical change of nomadic Kazakh society. *Zhansugirov State University Bulletin*, 1, 141–149 [in Kazakh]. <http://rmebrk.kz/journals/4898/64999.pdf>
- What people in Kazakhstan think about the war in Ukraine? (2023, May 17). Demoscope [in Kazakh]. <https://demos.kz/what-people-in-kazakhstan-think-about-the-war-in-ukraine-3/?lang=en>
- Zharikbayev, K. B., Olzhaeva, A. K., & Akhmetova, M. K. (2019). *Kazakh ethnopscychology*. Kazak University [in Russian]. <http://library.atu.kz/files/125650.pdf>

Отримано редакцією журналу / Received: 23.03.24
Прорецензовано / Revised: 10.05.24
Схвалено до друку / Accepted: 15.05.24

Daniar KIKBAEV, PhD Student
ORCID ID: 0009-0006-1128-9366
e-mail: kikbaev.ds@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOME ETHNOCULTURAL PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE KAZAKHS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

An objective understanding of the psychological characteristics of a person is impossible outside the ethnocultural context. At the same time, cultural processes are constantly changing under the influence of various factors. These changes in culture affect the way people live and perceive reality. This review examines some ethnocultural psychological features of the Kazakhs of the Republic of Kazakhstan, including historical and cultural determinants of the psychology of modern Kazakhs; features of national stereotypes; the influence of national psychology on the interaction and behavior of people in organizations, and the specifics of the implementation of managerial functions by leaders; and the influence of national psychology on the behavior of Kazakhs in conflict situations.

To achieve these goals, the issues of historical memory of the Kazakh people, ethnogenesis, as well as other factors that characterize the Kazakh mentality, are studied.

Thus, the mentality of the people is dominated by hospitality, respect for older relatives, eloquence, the nomad cult, and tolerance. These features represent only a small part of Kazakh culture, which may differ depending on the region, social context, and characteristics of each representative of the ethnic group.

Understanding the ethnocultural characteristics of Kazakhs contributes to effective cross-cultural interaction, communication, successful business and work, mutual respect, and tolerance. Furthermore, nowadays the need to study the ethnocultural psychological features of the Kazakh ethnic group is emphasized considering the military invasion of Russia in Ukraine.

Keywords: ethnocultural features of Kazakhs, psychology of Kazakhs, psychology of Kazakh behavior.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 316.33: 323.21

DOI: [https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1\(19\).5](https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1(19).5)

Ірина КЛИМЕНКО, канд. психол. наук

ORCID ID: 0000-0003-4539-1087

e-mail: iryna_klymenko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Олександра ПИЛИПЕНКО, магістр

ORCID ID: 0000-0003-2147-5550

e-mail: sashapilipenko.sp@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСІБ – ПРИХИЛЬНИКІВ РІЗНИХ СЦЕНАРІЇВ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ДОВІРИ ДО ВЛАДИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Вступ. Наголошено, що через те, що у 2024 році планова зміна влади в Україні через воєнний стан не відбудеться, саме довіра до влади стане основним джерелом забезпечення її легітимності, тому дослідження динаміки та структури політичної довіри, а також особливостей осіб – прихильників різних сценаріїв підвищення рівня довіри до влади, постає питанням, актуальним не лише з теоретичного боку, але і з позиції забезпечення вчасного реагування на запити громадськості для забезпечення стійкості та підтримки внутрішнього потенціалу для боротьби країни з ворогом.

Методи. Було застосовано методи онлайн-опитування респондентів з використанням анкетування та панелі психологічних методик на дослідження рівня політичної участі, цінностей, когнітивної орієнтації (локус контролю), рівня патерналізму у ставленні до інститутів влади. Для аналізу політичного дискурсу в соціальних мережах щодо умов підвищення довіри до влади в умовах війни використовувався контент-аналіз. Виокремлені на його основі шкали пропонувалися для оцінювання нашим досліджуваням.

Результати. Було виокремлено три групи респондентів із різним рівнем довіри до влади: повна недовіра, часткова недовіра та безумовна довіра. Проаналізовано політико-психологічні особливості осіб із різним рівнем довіри до влади, зокрема виявлено відмінності в рівні політичної участі, орієнтації локус контролю, політичних уподобаннях груп із частковою та безумовною підтримкою влади. Проаналізовано умови, які висувуються у дискурсі в соціальних мережах як значущі для підтримки / підвищення довіри до нинішньої влади, а також здійснено аналіз відмінностей значущості тих чи інших умов у наших досліджуваних із різними характеристиками.

Висновки. Продемонстровано зниження рівня довіри до влади в умовах затягування війни, виокремлено значний перелік нарікань на дії нинішньої влади (збільшення тенденції до авторитаризму, непрозорість у комунікації, недостатні дії щодо боротьби з корупцією, переведення економіки на військові рейки тощо) та відповідний перелік умов, які висувують різні групи задля повернення / підвищення довіри до влади.

Ключові слова: політична довіра, інституційна довіра, соціальна довіра, війна, влада.

Вступ

Актуальність дослідження. Поняття довіри / недовіри до влади є постійним об'єктом філософських, політологічних, соціологічних та психологічних досліджень. За всього різноманіття трактувань довіри здебільшого трактується як сукупність переконань у здатності владних суб'єктів задовольнити потреби тих, хто делегував їм відповідні повноваження та забезпечити стабільність у певній перспективі. Довіра до влади в сучасних демократіях доповнює правову встановленість взаємодії громадянського суспільства та держави, формує соціальний капітал політичних акторів та забезпечує відповідний рівень політичної участі громадян та підтримку ними владних ініціатив.

В умовах війни довіра до влади стає надзвичайно важливою для забезпечення стійкості та підтримки внутрішнього потенціалу для боротьби з ворогом, отже, її збереження та підтримка постає не просто політичним, а стратегічним питанням.

Постановка проблеми. Воєнний стан та воєнні загрози мають значний вплив на сприйняття влади. У таких умовах довіра до влади може зазнати серйозних коливань, а особливості реакції різних груп на прийняті владою рішення можуть напряду корелювати зі стабільністю функціонування соціальних структур та суспільства загалом. У ситуації, коли дистанція між громадянами та владою у період війни стає занадто великою, можливе суттєве послаблення консолідації, втрата керованості, а отже – зниження здатності нації чинити супротив зовнішньому ворогу.

На третій рік війни Україна опинилася в унікальній для своєї історії ситуації: зміна влади через воєнний стан не відбудеться, адже проведення виборів є неможливим. Отже, саме довіра до влади стане основним

джерелом забезпечення її легітимності. Дослідження динаміки та структури політичної та соціальної довіри, а також особливостей сегментів та груп із різним рівнем довіри до влади, таким чином, постає надзвичайно актуальним завданням.

Мета статті полягає у дослідженні політико-психологічних особливостей осіб із різним рівнем довіри до влади в умовах війни, а також в аналізі умов та сценаріїв, які висувуються різними групами задля підвищення довіри до влади.

Огляд літератури. Довіра до різних політичних акторів та інституцій в Україні в довоєнний період мала свою виразну специфіку. Порівняно з розвиненими демократіями для українців характерним є низький рівень політичної довіри, особливо інституційної. Традиційно українці більше довіряють конкретним політичним акторам, із раціональним чи ірраціональним ставленням до них також пов'язано формування недовіри. Українські дослідниці Л. С. Шачковська, О. В. Максимчук зазначають, що з трьох, виокремлених М. Вебером видів легітимації влади (традиційний, раціональний та харизматичний) саме останній є панівним в Україні. Через домінування в Україні харизматичної легітимності, можна констатувати панівну роль у вітчизняному політичному житті персональної довіри порівняно з інституційної (Шачковська, & Максимчук, 2021, р. 352–358).

Для України характерною також є циклічність динаміки політичної довіри, тісно прив'язана до строку перебування політичних акторів при владі. Знаний український соціолог, президент КМІС Володимир Паніотто, виразно проілюстрував це на прикладі президентських виборів. "Усі президенти, – зазначає він, – починають приблизно з однакового балансу довіри й

недовіри. Тобто відсоток тих, хто довіряє, мінус відсоток тих, хто не довіряє – десь приблизно 40–45 %. Після першого року президентства цей показник падає, і вони зазвичай закінчують свою каденцію з мінус 40–50 % (Кравець, 2024).

Окрім цього, як зазначають А. А. Карнаух та Л. М. Зайченко, політична довіра не обмежується довірою до тих чи інших політичних суб'єктів і є довірою до політики загалом (Карнаух, & Зайченко, 2022).

Для української політичної свідомості та культури характерним є дистанціювання від політики з виразною соціальною бінарністю "ми – вони", де прості люди протиставляються владній верхівці, а сама політика постає справою достатньо брудною. Таким чином, політична довіра (у цьому випадку – недовіра) тісно пов'язана політичним цинізмом, який невинно зростає, і з характерним для нього приписуванням політикам таких характеристик, як некомпетентність, нечесність, корисливість та відсутність намірів діяти відповідно до потреб простих людей (Klymenko, & Ivaniv, 2022).

Названі вище особливості політичної довіри в Україні зазнали певних змін із початком повномасштабного вторгнення РФ.

З початком великої війни рівень довіри українців до влади стрімко зріс. Якщо до лютого 2022 р. рейтинг В. Зеленського стабільно знижувався і баланс довіри та недовіри дійшов до мінус 23 %, то з початком повномасштабного вторгнення він став плюс 80 % (Кравець, 2024). При цьому відчутно зміцнилася саме інституційна довіра. За даними National Democratic Institute та Київського міжнародного інституту соціології найбільше у відсотковому вимірі зросла довіра до парламенту (+73 %), довіра до уряду зросла на 45 %, до місцевої влади на 15 %. Збільшилася також довіра до всіх без винятку державних інституцій (поліція, ДСНС, СБУ та, звісно ж, до ЗСУ) (Бевзенко та ін., 2022).

Очевидно, що такий підйом інституційної довіри був пов'язаний з гострим усвідомленням екзистенційної загрози державності, де персоналії відійшли на інший план порівняно з необхідністю зберегти державу та її нормальне функціонування на всіх рівнях. Утім, на третій рік війни довіра майже до всіх державних інституцій знову почала падати, хоча і зберігається на вищому за довоєнний рівні.

При цьому знову почала проявлятися тенденція до домінування персональної довіри. Для прикладу: виняткова довіра висловлюється до очільників місцевої влади (вище ніж 40 %), тоді як до місцевих рад довіра та недовіра висловлюється приблизно однаковою мірою (відповідно 43 % і 45 %) (Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. ..., 2024).

Автори монографії "Українське суспільство в умовах війни. 2022" звертають увагу на цікавий аспект, який стосується структури довіри в умовах війни. За результатами факторного аналізу їм вдалося виокремити дві компоненти довіри: перша компонента, фактор F1, репрезентує довіру до тих, хто забезпечує економічне та соціальне життя в країні – парламент, уряд, прем'єр-міністр, поліція, місцева влада і частково Президент країни (умовно – "довіра до цивільних"), а друга компонента, фактор F2 – відображає довіру до тих, хто безпосередньо веде збройну боротьбу з ворогом – армія, національна гвардія, Президент і частково прем'єр-міністр та уряд (умовно – "довіра до військових") (Бевзенко та ін., 2022).

На третій рік війни "довіра до військових" залишається стабільно високою. За даними Центру Разумкова станом на січень 2024 р. найчастіше довіра висловлюється до ЗСУ (їм довіряють 95 % опитаних), НГУ (81 %),

Держприкордонслужби (77 %), Міністерства оборони (69 %), СБУ (68 %), Президента України (64 %), тоді як "довіра до цивільних" поступово знижується: більшість респондентів висловлюють недовіру державному апарату (чиновникам) (не довіряють 75 %), політичним партіям (72 %), Верховній Раді України (70 %), Уряду України (64 %).

Ще одна цікава тенденція пов'язана з динамікою соціальної довіри, яка, на думку М. А. Остапенко та Л. С. Бунгеа, нерозривно пов'язана з довірою політичною. На початку великої війни соціальна довіра зросла не так різко, як політична: зокрема, на 6 % до знайомих; на 9 % загалом до людей; на 13 % до сусідів; на 14 % до жителів населеного пункту. Виняток становить лише надзвичайно високий показник довіри до волонтерів (84 %). Але ці показники, на відміну від політичної довіри, не зазнають зниження за останні роки (Остапенко, & Бунгеа, 2023).

Виокремлення раніше не виокремлених частин загальної проблеми. Здійснюючи наукові розвідки, пов'язані з довірою до влади, більшість дослідників обмежується фіксацією тенденцій. Здійснюються поодинокі спроби сегментації соціальних груп за критерієм довіри / недовіри до влади. Зокрема, за результатами КМІС на основі аналізу емпіричних даних у просторі двох компонентів політичної довіри ("довіра до цивільних" та "довіра до військових") було виокремлено три кластери, три групи подібних за політичною довірою: перший кластер – ті, хто схильні більше за середній рівень довіряти і цивільній, і військовій владі (47 % вибірки), ті, хто схильні менше за середній рівень довіряти обом владам (22 %), ті, хто вище від середнього рівня довіряє військовій владі і не довіряє цивільній (31 %). У цьому ж дослідженні виокремлено певні демографічні характеристики виокремлених кластерів: зокрема, підвищений рівень політичної довіри (перший кластер) більше характерний для мешканців Центру та Західного регіону; знижену політичну довіру (другий кластер) проявляють мешканці Південного та Східного регіонів; підвищена довіра до військових без довіри до цивільних (третій кластер) більше виражена в середній віковій групі, тоді як молодь схильна проявляти підвищену політичну довіру (Бевзенко та ін., 2022).

Утім, на наш погляд, цікавим да значущим для підтримки довіри та легітимізації влади є також розуміння психолого-політичних особливостей груп із різним рівнем довіри до влади, чому і було присвячено наше емпіричне дослідження.

Методи

Основним завданням емпіричного етапу дослідження було виявлення політико-психологічних особливостей осіб із різним рівнем довіри до влади в умовах війни та аналіз умов та сценаріїв, які висуваються задля збереження чи підвищення цієї довіри.

Для того щоб визначити політико-психологічні особливості осіб з різним рівнем довіри до влади, нами було обрано низку методик: скорочений варіант опитувальника рівня політичної участі (Л. Кияшко), методика Ш. Шварца PVQ "Портрет цінностей" (адаптація І. Семків); методика на виявлення Когнітивної орієнтації (локус контролю) Дж. Роттера; "Опитувальник рівня патернализму у ставленні до інститутів влади" (Т. Стефаненко, О. Тихомандрицька, Є. Белінська).

Для виявлення рівня довіри до влади використовувалися традиційні для подібних опитувань анкетні запитання. Опитувальник було доповнено запитаннями на виявлення соціально-демографічних особливостей респондентів (стать, вік, місце проживання), а також запитаннями на визначення політичних преференцій на виборах

2019 р. (президентські та парламентські вибори) та на виборах 2024 р. (за умови, якби вони відбулися).

Для аналізу політичного дискурсу в соціальних мережах щодо умов підвищення довіри до влади в умовах війни використовувався контент-аналіз. Виокремлені на його основі шкали пропонувалися для оцінювання нашим досліджуванням.

Вибірку дослідження становили 105 осіб віком від 18 років, обох статей, які проживають на території України або за кордоном, є прихильниками різних політичних сил та демонструють різний рівень довіри до нинішньої влади. Дослідження було проведено онлайн, за допомогою платформи Google-forms.

Результати

На основі запитань щодо рівня довіри до нинішньої влади вибірку було поділено на три групи: ті, хто не довіряє владі та не готовий змінювати свою позицію; ті, хто не довіряє нинішній владі, але за певних умов (їх аналіз буде здійснено пізніше) готові змінити свою думку та ті, хто довіряє владі безумовно.

Перша група (абсолютно не довіряють владі) виявилася зовсім нечисленною (11 осіб, 10,5 % від усієї вибірки). Її показники не порівнювалися з іншими групами. Це були респонденти обох статей, переважно вікової категорії від 18 до 25 років, більшість з яких є прибічниками Петра Порошенка та його партії.

Друга група (виявляють значну недовіру до влади, але готові підтримати її у разі виконання певних умов) виявилася найчисленнішою (72 особи, 58,1 %), туди ввійшли люди різного віку та обох статей з різними політичними вподобаннями.

До третьої групи (виявляють безумовну довіру до влади) увійшло 33 особи (31,4 % від усієї вибірки). Переважно це були молоді люди віком від 18 до 25 років жіночої статі, які підтримують Володимира Зеленського та його політичну партію ще з 2019 р.

Було здійснено порівняння політико-психологічних особливостей двох останніх груп із використанням непараметричного критерію Манна-Уїтні U та показника d Коена для визначення значущості відмінностей та величини ефекту.

За опитувальником на виявлення рівня патерналізму у ставленні до інститутів влади обидві групи проявляють високий рівень бажання опіки (середнє – 28,0 балів) та середній рівень містифікації влади, приписування їй таких якостей, як недоступність, величність тощо (23,4 бала). Було виявлено незначні відмінності між групами за шкалами "Ставлення до закону" та "Зняття відповідальності". Ті, хто виявляють значну недовіру до влади, але готові підтримати її у разі виконання певних умов, виявляють нижчий рівень довіри до універсальності та справедливості закону та відсутності ідеалізованого сприйняття реальності у правовому полі та водночас вищий рівень готовності перекладати відповідальність за соціальне, особисте благополуччя на зовнішні фігури, владні або соціальні інститути. Утім, виявлені відмінності не є статистично значущими.

Статистично значущі відмінності з малим розміром ефекту ($p < 0,05$; $r = 0,2$) виявлено за спрямованістю локусу контролю. Рівень екстернальності є вищим у досліджуваних з низьким рівнем довіри до влади, і навпаки – людям з високим рівнем довіри до влади притаманна інтернальність. Цей результат виявився для нас дещо несподіваним, оскільки досліджувані, які демонструють безумовну довіру до влади, одночасно проявляють як високий рівень бажання опіки від неї, так і впевненість у тому, що події власного життя радше залежать від них самих, а не від зовнішніх чинників (наприклад, тих самих дій влади).

Суттєвих відмінностей у цінностях між двома групами не виявлено. Найбільш суттєві відмінності ($p < 0,5$) виявлено тільки за цінностями "Досягнення" та "Гедонізм". Група, яка проявляє безумовну довіру до влади, проявляє більше прагнення до особистого успіху та саморозвитку, тоді як групі з низьким рівнем довіри до влади притаманне більше прагнення отримувати насолоду від життя.

Рівень політичної участі (ступінь залучення до політичного життя країни, бажання особистості захищати свої політичні права та інтереси) дещо вищий ($p < 0,05$; $r = 0,2$) у респондентів, що підтримують нинішню владу, на противагу тим, хто в ній зневірився. При цьому простежується тісна залежність від політичних уподобань ($p < 0,05$; $r = 0,6$). Досліджувані, які на виборах 2019 р. підтримували Петра Порошенка та його партію, наразі мають низький рівень довіри до влади.

Важливим завданням для нас було не лише дослідити політико-психологічні особливості осіб із різним рівнем довіри до влади в умовах війни, але також проаналізувати умови та сценарії, які висувуються різними групами задля збереження чи підвищення довіри до влади.

Нами було проведено контент-аналіз політичного дискурсу щодо довіри до влади в соціальних мережах. Було проаналізовано приблизно 1000 коментарів під постом Валерія Пекаря у Facebook, де обговорювалося, за яких умов люди готові і надалі підтримувати нинішню владу, якщо вибори у 2024 р. не відбудуться.

Завдяки контент-аналізу нами були виявлені такі групи умов та сценаріїв (рис. 1), за яких люди готові продовжувати підтримувати нинішню владу:

- відхід від авторитаризму (делегування повноважень опозиційним силам, зменшення впливу Офісу Президента, створення Уряду національної єдності / порятунку);
- кадрові рішення (залучення висококласних фахівців на ключові посади в уряді, технократія, звільнення ставлеників Президента, суспільна довіра до яких підірвана (наприклад, Татарова, Єрмака);
- стимулювання реформ (швидке виконання умов, необхідних для вступу до ЄС, забезпечення умов для судової реформи тощо);
- боротьба з корупцією (реальне покарання винних за корупційні злочини, прозорість у процесі, спільне з експертами розроблювання інструментів, які унеможливають більшість корупційних схем, тощо);
- економічна свобода (реформи для розвитку економіки, ліквідація тиску на бізнес з боку держави, оптимізація податкової сфери);
- свобода слова (правдива комунікація із народом, визнання помилок, відмова від єдиного телемарафону, повернення альтернативних медіа, визнання помилок, обговорення незручних питань та тем);
- діалог влади і суспільства (залучення експертів до обговорення та вироблення рішень, критичних для країни, забезпечення механізмів зворотного зв'язку із суспільством у критичних питаннях);
- зміцнення національної ідентичності (сприяння очищенню від негативної спадщини минулого, повна заборона московського патріархату, боротьба з російськими наративами, залишками культурної експансії, сприяння власним просвітницьким, культурним ініціативам);
- переведення країни на військові рейки (налагодження виробництва власної зброї, будівництво фортифікацій, спрямування коштів на воєнні потреби тощо);
- вирішення питання мобілізації / демобілізації (зокрема, мобілізація депутатів);

- запит на справедливість (правда і правила однакові для усіх, справедливе та рівне покарання за порушення законів для всіх / знищення касты недоторканих);

- інше (наприклад, закон про вільний продаж та носіння зброї).

Умови, які в проаналізованих коментарях згадувалися найчастіше, були пов'язані передусім з обмеженням авторитаризму та зменшенням ролі ОП, боротьбою з корупцією, гарантією соціальної справедливості та налагодженням щирої комунікації та діалогу між владою та народом (рис. 1).

Група наших досліджуваних, яка не схильна довіряти нинішній владі, але все-таки готова підтримувати її надалі в разі виконання певних умов, оцінювала

виокремлені на основі контент-аналізу вимоги за 7-бальною шкалою з огляду на суб'єктивну оцінку їхньої значущості. Як бачимо з рис. 2, більшість умов було визнано вкрай важливими (понад 5 балів). Найбільш критичними умовами, на думку наших досліджуваних, можна вважати: реальне покарання винних за корупційні злочини, спільне з експертами розроблення інструментів, які унеможливають більшість корупційних схем, справедливе та рівне покарання за порушення законів для всіх / знищення касты недоторканих, сприяння судовій реформі, належні кадрові рішення в ОП та уряді, гарантування демобілізації для тих, хто відвоював 2–3 роки, збільшення виробництва власної зброї, сприяння боротьбі з російськими наративами.

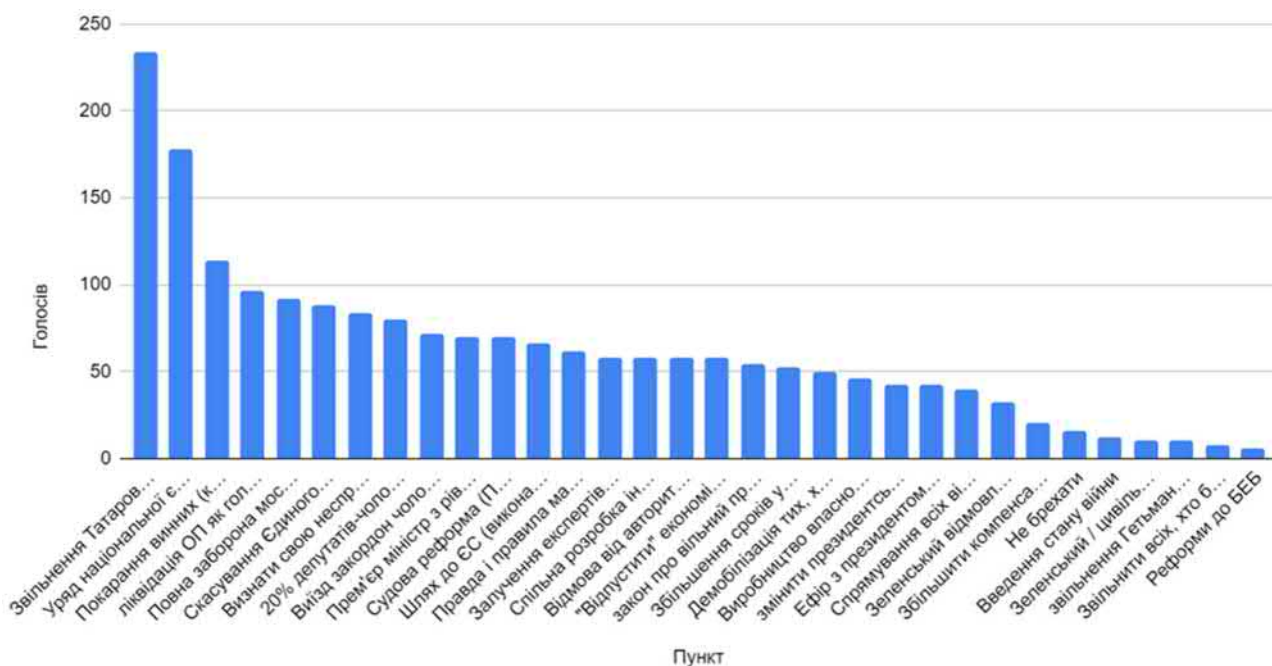

Рис. 1. Рейтинг умов задля підвищення довіри до влади за результатами контент-аналізу

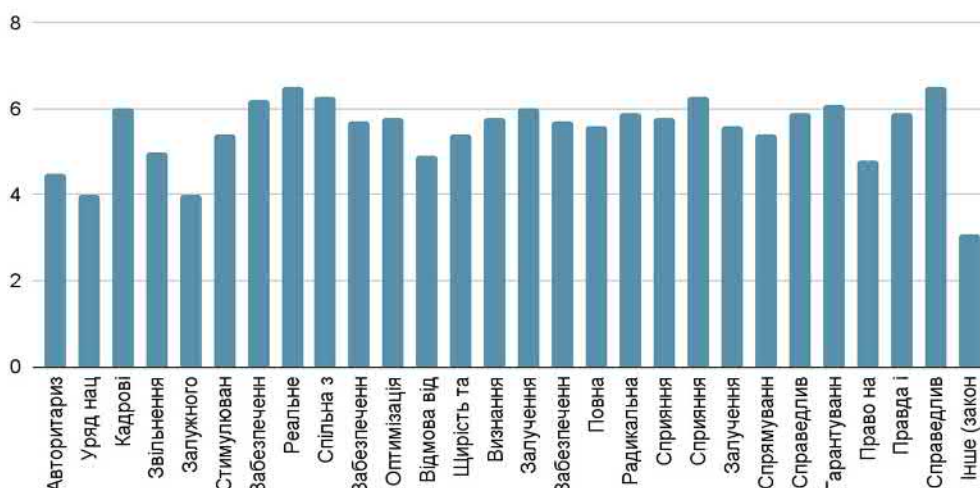

Рис. 2. Рейтинг умов задля підвищення довіри до влади від учасників дослідження

Надалі ми проаналізували наявність відмінностей між умовами, які є значущими для досліджуваних із різними характеристиками.

Зокрема, чоловіки надають більше значення умовам, пов'язаним із боротьбою з корупцією ($p = 0,013$; $r = 0,297$), тоді як жінки більшу увагу схильні приділяти питанням

зміцнення національної ідентичності ($p = 0,024$; $r = 0,303$) та забезпеченню дозволу чоловікам на виїзд за кордон ($p = 0,042$; $r = 0,287$).

Ті, хто перебувають за кордоном, більше за тих, хто проживає в Україні, переймаються питаннями сприяння просвітницьким, культурним ініціативам зі зміцнення

національної ідентичності ($p = 0,002$; $r = 0,438$) та спільного з експертами розроблювання інструментів, які унеможливають більшість корупційних схем ($p = 0,017$; $r = 0,296$).

Умова відмови від авторитаризму, ручного управління, зменшення впливу адміністрації Президента є більш значущою для прихильників опозиційних політичних сил ($p = 0,038$), тоді як ті, хто готовий був би підтримати чинну владу, зокрема В. Зеленського на виборах 2024 р., якби вони відбулися, частіше висувають вимогу щодо визнання помилок та відходу від практики замовчування незручних питань та тем ($p = 0,034$).

Досліджувані, схильні до прагнення опіки від владних інституцій, частіше є прихильниками створення уряду національної єдності / порятунку, допуску до управління державою різних опозиційних сил та гарантування демобілізації для тих, хто наразі відвоював відведений строк ($p < 0,01$), тоді як особи з низьким рівнем прагнення опіки від влади більш значущо вважають умову відмови від практики єдиного телемарафону, повернення в інформаційний простір альтернативних медіа ($p = 0,004$), залучення експертів до обговорення та вироблення рішень, критичних для країни ($p = 0,053$), а також повернення В. Залужного на посаду головнокомандувача чи іншу знакову позицію ($p = 0,007$).

Респондентам з інтернальним локусом контролю притаманно надавати великого значення стимулюванню реформ та швидкому виконанню умов, необхідних для вступу до ЄС ($p = 0,014$), також вони наполягають на спрямуванні коштів на воєнні потреби ($p = 0,026$).

За результатами кореляційного аналізу, умовами, які найтісніше пов'язані з показником збереження довіри до нинішньої влади для усієї вибірки виявилися щирість та правдивість у комунікації влади з народом / висвітлення реального стану справ ($p = 0,004$; $r = 0,279$) та знищення касты недоторканих ($p = 0,022$; $r = 0,223$).

Дискусія і висновки

Результати нашого дослідження цілком узгоджуються із результатами основних моніторингових досліджень в Україні, які фіксують зниження довіри до влади (особливо інституційної) на третій рік війни. Лише третина наших досліджуваних демонструють безумовну довіру до влади, тоді як решта демонструє недовіру або мікс довіри та недовіри.

Результати здійсненого контент-аналізу політичного дискурсу щодо довіри до влади в соціальних мережах продемонстрували значну палітру претензій до влади та умов, які висувають українці задля збереження / підвищення рівня довіри до неї, найбільш значущими з яких є відхід від практики авторитаризму та зменшення ролі ОП, усунення від влади осіб із заплямованою репутацією, створення уряду національної єдності, посилення боротьби з корупцією, відновлення свободи слова тощо.

Наше дослідження продемонструвало можливість виокремлення сегментів із різними політико-психологічними характеристиками, які є більш чи менш чутливими до тих чи інших соціально-політичних проблем та фокусуються на різних вимогах до влади.

Урахування потреб цих груп, а також подолання зафіксованої для усієї вибірки надзвичайної чутливості до щирості та правдивості в комунікації з владою та загостреного відчуття нестачі соціальної справедливості (наявності касты недоторканих у часи війни) відкриває шлях до збалансування показників довіри та недовіри та

забезпечення умов визнання легітимності чинної влади, незважаючи на неможливість проведення виборів в умовах воєнного стану.

Внесок авторів: Ірина Клименко – концептуалізація, методологія, огляд літератури; Олександра Пилипенко – збір емпіричних даних та їх валідація, емпіричне дослідження та аналіз даних.

Список використаних джерел

Бевзенко, Л., Беленок, О., Бойко, Н., Бурлачук, В., Бурова, О., Головаха, Є., Горбачик, А., Дембіцький, С., Жульєнова, О., Злобіна, О., Іваненко, О., Івашченко, О., Касянчук, М., Костенко, Н., Любіва, Т., Макеєв, С., Максименко, О., Малиш, Л., Мацко-Демиденко, І., ... Шульга, Р. (2022). *Українське суспільство в умовах війни*. 2022 (Є. Головаха & С. Макеєв, Ред.). Інститут соціології НАН України. <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf>

Карнаух, А. А., & Зайченко, Л. М. (2022). Осмислення понять "довіра" та "політична довіра" у політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, 28, 60–66. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.28.09>

Кравець, Р. (2024, 2 квітня). Володимир Паніотто: Відставка Залужного відразу відобразилася на рейтингу Зеленського. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2024/04/2/7449203/>

Остапенко, М. А., & Бунгеа, Л. С. (2023). Довіра до влади як ресурс розвитку суспільства. *Регіональні студії*, 35, 16–21. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.35.2>

Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024 р.). (2024, 7 лютого). Разумков центр. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r>

Шачковська, Л. С., & Максимчук, О. В. (2021). Довіра до влади як один із чинників існування стабільної демократії. In M. L. Komarytsky (Ed.), *International scientific innovations in human life* (pp. 352–358). Cognum Publishing Hous. <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/08/INTERNATIONAL-SCIENTIFIC-INNOVATIONS-IN-HUMAN-LIFE-25-27.08.21.pdf>

Klymenko, I., & Ivaniv, O. (2022). The social and psychological factors of forming political cynicism. *Український психологічний журнал*, 1(17), 26–41. [https://doi.org/10.17721/upj.2022.1\(17\)](https://doi.org/10.17721/upj.2022.1(17))

References

Bevzenko, L., Belenok, O., Boyko, N., Burlachuk, V., Burova, O., Holovakha, E., Horbachyk, A., Dembitsky, S., Zhulyanova, O., Zlobina, O., Ivanenko, O., Ivashchenko, O., Kasyanchuk, M., Kostenko, N., Lyubiva, T., Makeyev, S., Maksimenko, O., Malys, L., Matsko-Demydenko, I., ... Shulga, R. (2022). *Ukrainian society in the conditions of war*. 2022 (E. Holovakha & S. Makeev, Eds.). Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Citizens' assessment of the situation in the country and the actions of the authorities. Trust in social institutions, politicians, officials and public figures. (2024, February 7). Razumkov Center. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r>

Karnaukh, A. A., & Zaichenko, L. M. (2022). Understanding the concepts of "trust" and "political trust" in political science. *Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Ser. 22. Political Science and Methods of Teaching Socio-Political Disciplines*, 28, 60–66 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.28.09>

Klymenko I., & Ivaniv O. (2022). The social and psychological factors of forming political cynicism. *Ukrainian Psychological Journal*, 1(17), 26–41 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.17721/upj.2022.1\(17\)](https://doi.org/10.17721/upj.2022.1(17))

Kravets, R. (2024, April 2). Volodymyr Paniotto: Zaluzhny's resignation immediately appeared on elensky's rating. *Ukrainian Pravda*, 2024 [in Ukrainian]. <https://www.pravda.com.ua/articles/2024/04/2/7449203/>

Ostapenko, M. A., & Bungea, L. S. (2023). Trust in the authorities as a resource for the development of society. *Regional Studies*, 35, 16–21 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.35.2>

Shachkovska, L. S., & Maksymchuk, O. V. (2021). Trust in the government as a factor in the existence of a stable democracy. In M. L. Komarytsky (Ed.), *International scientific innovations in human life* (pp. 352–358). Cognum Publishing Hous. [in Ukrainian].

<https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/08/INTERNATIONAL-SCIENTIFIC-INNOVATIONS-IN-HUMAN-LIFE-25-27.08.21.pdf>

Отримано редакцією журналу / Received: 05.12.23

Прорецензовано / Revised: 19.04.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.05.24

Iryna KLYMENKO, PhD (Psychol.)
ORCID ID: 0000-0003-4539-1087
e-mail: iryna_klymenko@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Oleksandra PYLYPENKO, Master of Arts
ORCID ID: 0000-0003-2147-5550
e-mail: sashapilipenko.sp@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

POLITICAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF INDIVIDUALS SUPPORTING VARIOUS SCENARIOS FOR INCREASING TRUST IN GOVERNMENT DURING WARTIME

Background. *It was emphasized that due to the fact that in 2024 the planned change of power in Ukraine due to martial law will not take place, trust in the government will be the main source of ensuring its legitimacy. The study of the dynamics and structure of political trust, as well as the characteristics of people who are supporters of various scenarios of increasing the level of trust in the authorities, is an issue that is relevant not only of the theoretical side, but also from the position of ensuring a timely response to public requests to ensure the stability and support of the internal potential for the country's fight against the enemy.*

Methods. *The methods of online survey of respondents using questionnaires and a panel of psychological methods were used to study the level of political participation, values, cognitive orientation (locus of control), and the level of paternalism in relation to government institutions. Content analysis was used to analyse the political discourse in social networks regarding the conditions for increasing trust in the authorities in wartime conditions. The scales selected on its basis were offered for evaluation by our subjects.*

Results. *Three groups of respondents with different levels of trust in the authorities were distinguished: complete distrust, partial distrust and unconditional trust. The political and psychological features of people with different levels of trust in the authorities were analysed, in particular differences in the level of political participation, orientation of the locus of control, political preferences of groups with partial and unconditional support of the authorities were revealed. The conditions put forward in the discourse on social networks as significant for maintaining / increasing trust in the current government were analyzed, as well as the analysis of differences in the importance of certain conditions in our subjects with different characteristics.*

Conclusions. *A decrease in the level of trust in the authorities in the conditions of the prolongation of the war is demonstrated, a significant list of complaints against the actions of the current government is highlighted (increasing tendency to authoritarianism, lack of transparency in communication, insufficient actions to fight corruption, transfer of the economy to military rails, etc.) and a corresponding list of conditions that put forward various groups in order to return / increase trust in the authorities.*

Keywords: *political trust, institutional trust, social trust, war, power.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 159.9

DOI: [https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1\(19\).6](https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1(19).6)

Ніна ЛИТОВЧЕНКО, канд. психол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0002-7358-070X

e-mail: nina.lytovchenko@gmail.com

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Ніжин, Україна

ПРОФЕСІЙНА УСПІШНІСТЬ ЯК СКЛАДНИК ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

Вступ. Актуальність дослідження проблем психологічного благополуччя особистості зумовлена екстремальними обставинами в розвитку людського суспільства, якими є, наприклад, пандемія COVID, локальні війни, а також достатньо високі вимоги до професійних досягнень особистості в суспільстві, що впливають на сучасні тенденції змін соціальної взаємодії. Мета дослідження полягає у вивченні особистісних предикторів досягнення професійного успіху як складника психологічного благополуччя.

Методи. У дослідженні використано теоретичні методи (аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація, емпіричні, а саме: 1) *The scales of psychological well-being K. Ріффа*. 2) *Шкала оптимізму й активності (AOS) Н. Водоп'янова, М. Штерн*; 3) *Опитувальник САМОАЛ (А. В. Лазукин, адаптація Н. Ф. Каліної)*, а також статистичні: кореляційний аналіз за К. Пірсоном (r), статистичний критерій значущості відмінності (U-критерій Манна – Уїтні).

Результати. Виявлено, що професійно успішні досліджувані відрізняються високою активністю у поєднанні з адаптивністю до нових ситуацій, інтернальністю локусу контролю і високою комунікабельністю. Позитивне світосприймання – важливий атрибут психологічного здоров'я і благополуччя – властиве професійно успішним людям. Оптимізм як позитивна життєва установка в поєднанні з активністю (енергійністю) – це психологічний ресурс стійкості особистості до професійних і життєвих стресів. Визначено достовірно значущі відмінності між групами професійно успішних досліджуваних та контрольною вибіркою за шкалою "орієнтованість у часі" та "спонтанність".

Висновки. Обґрунтовано, що професійно успішні досліджувані відчуття суб'єктивного благополуччя пов'язують із надійними соціальними зв'язками, хорошим здоров'ям та задоволеністю тією діяльністю, яку вони здійснюють. Доведено, що для досліджуваних контрольної вибірки суб'єктивне відчуття благополуччя пов'язується передусім із відсутністю напруженості в житті, а самоактуалізація є важливим аспектом життєтворення для професійно успішних людей. Аргументовано, що професійно успішні досліджувані задоволені повсякденною діяльністю, розуміють важливість жити тут і зараз, відкриті для нових ідей, можливостей та вражень.

Ключові слова: психологічне благополуччя, професійна успішність, суб'єктивне благополуччя, оптимізм, самоактуалізація особистості.

Вступ

Актуальність і мета дослідження. Професійна успішність впливає на самооцінку, відчуття задоволення від життя, соціальну взаємодію і загальний стан психічного здоров'я. Відчуття радості та задоволення від досягнень позитивно впливає на емоційний стан людини. Успішна кар'єра може збільшувати впевненість у собі та почуття власної цінності, що, у свою чергу, сприяє загальному психологічному благополуччю (Deci, & Ryan, 1985). Успішність у професійній сфері часто веде також і до збільшення матеріального благополуччя, яке забезпечує більшу стабільність і можливості для розвитку. Людина, яка досягла успіху в своїй професійній діяльності, часто має більшу змогу взаємодіяти з навколишніми, розвивати соціальні зв'язки та відчувати себе частиною спільноти (Maddi et al., 2006; Яворська, & Філоненко, 2014). Це зумовить покращення якості міжособистісних відносин і забезпечить більшу підтримку в складних життєвих ситуаціях. Однак важливо зазначити, що поняття "професійна успішність" може бути різним для кожної людини. Для одних це може означати високу посаду в управлінні, для інших – відчуття задоволення від власної роботи, можливість розвиватися у своєму напрямку чи забезпечення стабільного доходу. Деякі люди можуть відчувати психологічний дискомфорт або невдачу, якщо їхня кар'єра не відповідає загальноновизначеним стандартам успішності, і це може негативно впливати на їхнє психологічне благополуччя. Такі відчуття можуть призвести до стресу, тривоги або низької самооцінки. Таким чином, успіх – це індивідуальна концепція, і кожна людина має власні цілі та цінності, які слід враховувати під час оцінювання своєї професійної успішності. Отже, переживання професійної успішності має різні прояви, і особистості важливо зосереджуватися на власних цілях і цінностях, а не на загальноновживаних стандартах,

шукати гармонію між своїми особистими цілями і вимогами суспільства, щоб досягнути психологічного благополуччя через професійну діяльність.

Поняття психологічного благополуччя увійшло в науковий обіг в останні десятиріччя і розглядається у переважній більшості досліджень як складова частина загального здоров'я людини, як наукова категорія. Поняття "психологічне благополуччя особистості" за смисловим наповненням близьке до понять "психологічне здоров'я", "суб'єктивне благополуччя", "життєстійкість", але не тотожне їм. Проведені дослідження доводять, що в основі психологічного благополуччя особистості лежить суб'єктивна емоційна оцінка людиною себе і власного життя, процес самоактуалізації та особистісного зростання, а за своїм змістом психологічне благополуччя співвідноситься передусім з екзистенціальним переживанням людиною ставлення до власного життя (Віговська, 2013, с. 161–166; Капустіна, 2019, с. 123–125). Один із компонентів поняття життєстійкості – взаємодія, або включеність (*commitment*): чим більш активно людина взаємодіє з навколишнім світом, тим більше вона отримує шансів знайти щось насправді значуще, важливе для себе, наповнити своє життя сенсом, реалізувати себе (Maddi et al., 2002; Водоп'янов, б.д.). Н. В. Каргіна стверджує, що "психологічне благополуччя особистості – це складне функціонально-динамічне утворення, розуміння якого включає розгляд особистості на психофізіологічному, індивідуально-психологічному та ціннісно-значеннєвому рівнях" (Каргіна, 2015, с. 52).

Відчуття психологічного благополуччя тісно пов'язано з досягненням та переживанням ситуації успіху (Deci, & Ryan, 2006). Одним зі складників досягнення відчуття успіху є уміння людей зважено обрати справу, або професію, що повною мірою відповідає індивідуальним особливостям цієї особистості, допомагає розкрити її

природні здібності, стати особистістю у повному обсязі та в результаті стати реалізованою і водночас щасливою людиною. Переживання успіху завжди пов'язане з реалізацією певної активності людини. Саме діяльність дозволяє людині проявити та реалізувати себе, і переживання успіху супроводжує оцінку результатів цієї діяльності. У процесі становлення професіонала неначе збільшується масштаб особистості. Суб'єкт дедалі більше виступає власним основним фактором свого розвитку, змін, перетворення об'єктивних обставин відповідно до своїх особистих цілей та завдань.

Н. В. Каргіна доводить, що особистісними предикторами психологічного благополуччя є висока самооцінка, впевненість у собі, самодостатність, оптимізм (Каргіна, 2015).

Мета – дослідження полягає у вивченні особистісних предикторів досягнення професійного успіху як складників психологічного благополуччя.

Методи

У дослідженні використано різні методи: *теоретичні* (аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація наукової літератури щодо вивчення проблеми психологічного благополуччя та професійного успіху); *емпіричні*: 1) шкала психологічного благополуччя (*The scales of psychological well-being* – https://www.eztests.xyz/tests/personality_ryff/) – призначена для вимірювання вираженості основних складників психологічного благополуччя (Керол Ріфф) і вимірює емоційний компонент суб'єктивного благополуччя. При цьому визначення суб'єктивного благополуччя включає три ознаки-критерії: а) благополуччя визначається за зовнішнім, або нормативним, критерієм. Відповідно до нього людина відчуває благополуччя, якщо володіє деякими соціально бажаними якостями. Критерієм благополуччя є система цінностей, узвичаєна в певній культурі; 2) шкала оптимізму й активності (АОС) Н. Водоп'янова, М. Штерн, яка дозволяє оцінити ступінь вираженості двох змінних – оптимізму й

активності (енергійності) особистості, а також визначити психологічні типи за віссю оптимізм – песимізм. У вітчизняній психології на сьогодні не існує чіткого визначення поняття оптимізму. Це пов'язано з тим, що оптимізм як психологічна категорія – поняття дуже ємне і багатозначне. У результаті аналізу та узагальнення наукової літератури оптимізм можна визначити як стійку особистісну позицію впевненості людини в подоланні життєвих труднощів або негараздів, впевненості в їх тимчасовому характері, що заснована на вірі в силу людської природи і у власні ресурси. Ця методика є адаптованим варіантом шкали активності і оптимізму Шуллер і Комуніані (АОС); 3) опитувальник САМОАЛ (А. В. Лазукін, адаптація Н. Ф. Каліної) – для з'ясування загального рівня реалізації особистості її потенційних можливостей та рівня самоактуалізації за окремими її виявами; *статистичні*: методи математичної статистики – кореляційний аналіз за К. Пірсоном (r), статистичний критерій значущості відмінності отриманих емпіричних даних між двома частинами вибірки (U-критерій Манна – Уїтні).

У пілотному дослідженні взяли участь 27 осіб різних професій. З них 9 утворили вибірку, умовно названу "професійно успішні" (за критеріями: високий соціальний статус, керівна посада, власники бізнесу), 18 осіб – представники різних професій, але є звичайними працівниками. Ці досліджувані становили контрольну групу. Дослідження проводилося упродовж 2020–2021 рр.

Результати

Проведене пілотне емпіричне дослідження показало, що за шкалою психологічного благополуччя (*The scales of psychological well-being*) досліджувані розподілилися за основними складниками психологічного благополуччя таким чином, що професійно успішні досліджувані відчуття суб'єктивного благополуччя пов'язують із надійними соціальними зв'язками, хорошим здоров'ям та задоволеністю тією діяльністю, яку вони здійснюють (рис. 1).

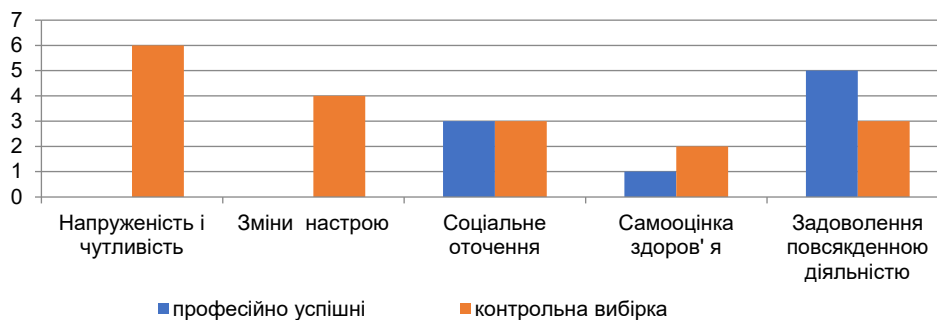

Рис. 1. Результати методики *The scales of psychological well-being* (К. Ріфф)

Для досліджуваних контрольної вибірки, як бачимо з рис. 1, суб'єктивне відчуття благополуччя пов'язується передусім із відсутністю напруженості в житті, велике значення вони також надають змінам настрою як показнику суб'єктивного благополуччя. Задоволеність повсякденною діяльністю (як один із показників переживання психологічного благополуччя) у досліджуваних

контрольної вибірки нижча, ніж у професійно-успішних досліджуваних, однак статистична значущість цієї відмінності не виявлена.

За співвідношенням шкал ОПТИМІЗМ / АКТИВНІСТЬ досліджувані у двох частинах вибірки розділилися дуже ілюстративно.

Таблиця 1

Результати методики АОС (у відсотках)		
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТИП	ОПТИМІЗМ / АКТИВНІСТЬ	
	ПРОФЕСІЙНО УСПІШНІ	КОНТРОЛЬНА ВИБІРКА
РЕАЛІСТИ	–	56
АКТИВНІ ОПТИМІСТИ	100	–
АКТИВНІ ПЕСИМІСТИ	–	28
ПАСИВНІ ОПТИМІСТИ	–	16
ПАСИВНІ ПЕСИМІСТИ	–	–

З таблиці видно, що 100 % вибірки професійно успішних людей потрапили в групу "Активний оптиміст", адже вони відрізняються високою активністю у поєднанні з адаптивністю до нових ситуацій, інтернальністю локусу контролю і високою комунікабельністю. Професійно успішні люди у складних життєвих ситуаціях частіше використовують конструктивні, проблемно орієнтовані копінг-стратегії (за даними М. В. Кісліциної). У науковій психології накопичено достатньо емпіричних фактів про те, що оптимізм сприяє соціальній адаптації, професійній успішності. Зокрема, було виявлено, що: оптимізм є чинником (копінг-фактором) подолання стресу (D. Baldwin, J. Haines, M. Iwanaga); існує взаємозв'язок оптимізму та здоров'я (Carver, & Scheier, 2002; Горецька, 2020, с. 33–40); оптимізм є професійно важливою якністю (D. Markham). Дослідження А. М. Боднар, Ю. Є. Перунова показали зв'язок оптимізму та успішності в роботі.

М. В. Кісліцина у своєму дослідженні встановила, що у групі респондентів із низькими інтегральними показниками професійного вигорання частіше зустрічаються активні оптимісти, у групі з високим інтегральним показником професійного вигорання частіше зустрічаються реалісти та пасивні песимісти (Кісліцина, 2006, с. 121–136).

Жоден досліджуваний із контрольної групи не потрапив у категорію "Активні оптимісти". Майже третина (28 %) респондентів контрольної групи виявилися "Активними песимістами" (негативістами). У своїй більшості активні песимісти більш агресивні, гірше адаптуються до змін у діяльності чи ситуації, що склалася, вони схильні звинувачувати у своїх невдачах долю або інших людей, наприклад, колег чи підлеглих. У стресових ситуаціях песимісти часто використовують деструктивні моделі поведінки і характеризуються більш низькою стресостійкістю та більшою схильністю до професійного вигорання (Кісліцина, 2006).

Половина досліджуваних у контрольній вибірці (56 %) виявилися "Реалістами". Реалісти адекватно оцінюють поточну ситуацію відповідно до своїх сил та можливостей

чи здібностей і уникають ставити перед собою завдання, під час виконання яких важко досягнути успіху або він сумнівний. Дослідження показують, що реалісти стійкі щодо впливу стресогенних умов, не схильні ризикувати та уникають складних проблемних ситуацій. Саме тому життєві чи професійні успіхи "Реалістів" значно обмежені.

Невелика частина контрольної вибірки (16 %) потрапила у групу "Пасивний оптиміст". Згідно з інтерпретацією цієї шкали в методичці AOS – це люди з оптимістичним настроєм, але бездієві, неспроможні докласти особистих зусиль та не мають достатніх мотивів до праці. Виконують роботу за необхідністю та при нагоді намагаються її уникнути. Автор концепції вивченої безпорадності М. Селігмен вважає, що характерною особливістю песимістів є їхнє переконання у даремності будь-яких зусиль, упевненість у тому, що складну проблему вони не в змозі розв'язати, тому вони схильні уникає складних завдань. Водночас оптимістів неуспіх не зупиняє, складні обставини вони сприймають як виклик і з подвоєною енергією долають їх (Peterson, Seligman, & Vaillant, 1988).

Проведений кореляційний аналіз за К. Пірсоном (r) показав статистично значущий зв'язок між даними за шкалою "Активний оптиміст" методички AOS та задоволеністю повсякденною діяльністю (за методикою *The scales of psychological well-being* (К. Ріфф) у вибірці професійно успішних ($r = 0,58$).

Самоактуалізація є важливим аспектом життєтворення для професійно успішних людей. Цей процес передбачає постійний розвиток і вдосконалення як особистості, так і професійних навичок, що є критично важливим у сучасному світі. Самоактуалізація допомагає людям досягти свого повного потенціалу і відчувати задоволення від своїх досягнень (Чудакова, 2015). Результати методики САМОАЛ показали статистично значущу відмінність за шкалою "Загальний показник рівня прагнення до самоактуалізації особистості" між досліджуваними контрольної вибірки та професійно успішними ($U_{\text{емп}} = 38$, достовірність відмінностей на рівні $p = 0,05$).

Таблиця 2

Достовірність значущості відмінностей між двома частинами вибірки за методикою САМОАЛ

ШКАЛИ МЕТОДИКИ САМОАЛ	U _{емп}	ДОСТОВІРНІСТЬ ВІДМІННОСТЕЙ
Автономність	U _{емп} =55	достовірність відмінностей не значима
Креативність	U _{емп} = 43	достовірність відмінностей не значуща
Контактність	U _{емп} = 47	достовірність відмінностей не значуща
Спонтанність *	U _{емп} = 26	достовірність відмінностей значуща на рівні $p = 0,01$
Саморозуміння	U _{емп} = 64	достовірність відмінностей не значуща
Орієнтація у часі *	U _{емп} = 22	достовірність відмінностей значуща на рівні $p = 0,05$
Прагнення до пізнання	U _{емп} = 58	достовірність відмінностей не значуща
Цінності	U _{емп} = 46	достовірність відмінностей не значуща
Аутосимпатія	U _{емп} = 52	достовірність відмінностей не значуща
Гнучкість в комунікації	U _{емп} = 49	достовірність відмінностей не значуща

Як бачимо з табл. 2, у пілотному емпіричному дослідженні отримані достовірно значущі відмінності між групами професійно успішних досліджуваних та контрольною вибіркою – за шкалою "орієнтованість в часі". Автори методики САМОАЛ вважають, що високий результат за цією шкалою властивий для людей, які добре розуміють екзистенційну цінність життя "тут і зараз". Професійно успішні люди розуміють, що життя відбувається зараз, у цьому самому моменті, що вони не можуть повністю контролювати своє життя, а втім, можуть контролювати свої дії та реакції на події. Для професійно успішних людей минуле вже минуло, а майбутнє ще не настало, таким чином, важливо жити тут і зараз, бути присутнім у

поточний момент і робити активні кроки для досягнення своїх цілей. Показники за шкалою "орієнтація у часі" є нижчими в контрольній вибірці порівняно з професійно успішними людьми. Як вважають автори методички, це характеризує людей, які невротично занурені в минулі переживання, мають завищені прагнення до досягнення, але тривожні, помисливі та невпевнені в собі.

Достовірна значущість відмінностей між вибіркою професійно успішних людей та контрольною вибіркою виявилась також за шкалою "спонтанність" (табл. 2). Автори методички стверджують, що високий показник за шкалою спонтанності свідчить про те, що самоактуалізація стала для людини способом життя, співвідноситься

із такими цінностями, як свобода, природність, легкість без зусиль та креативність. Для контрольної вибірки низькі показники за шкалою спонтанності свідчать про ригідність особистості, про нездатність її адекватно та творчо реагувати на виклики життя, прагнення розв'язувати проблемні ситуації за усталеними шаблонами, страх та недовіра до нового, уникання спроб творчого підходу до прийняття рішень.

Дискусія і висновки

Результати проведеного пілотного емпіричного дослідження продемонстрували істотні відмінності між групою професійно успішних людей та контрольною вибіркою. Виявилось, що відчуття психологічного благополуччя тісно пов'язано з досягненням та переживанням ситуації успіху. За даними проведеного пілотного дослідження професійно успішні досліджувані відчуття суб'єктивного благополуччя пов'язують із надійними соціальними зв'язками, хорошим здоров'ям та задоволеністю тією діяльністю, яку вони здійснюють. Для досліджуваних контрольної вибірки суб'єктивне відчуття благополуччя пов'язується передусім із відсутністю напруженості в житті. Задоволеність повсякденною діяльністю (як один із показників переживання психологічного благополуччя) у досліджуваних контрольної вибірки нижча, ніж у професійно-успішних досліджуваних, хоча статистична значущість цієї відмінності не виявлена.

Професійно успішні досліджувані показали високі результати за шкалою "Активний оптиміст" – вони відрізняються високою активністю у поєднанні з адаптивністю до нових ситуацій, інтернальність локусу контролю і високою комунікабельністю. Позитивне світосприйняття – важливий атрибут психологічного здоров'я і благополуччя – властиве професійно успішним людям. Оптимізм як позитивна життєва установка в поєднанні з активністю (енергійністю) – це психологічний ресурс стійкості особистості до професійних і життєвих стресів. Як показують результати досліджень (Carver, & Scheier, 2002; Peterson, Seligman, & Vaillant, 1988), професійно успішні люди у складних життєвих ситуаціях частіше використовують конструктивні, проблемно орієнтовані копінг-стратегії. З позицій наукової психології оптимізм розглядається як потенціал конструктивного розвитку, який розкривається у відповідних умовах. Одним зі складників досягнення відчуття успіху є уміння людей зважено обрати справу, або професію, яка повною мірою відповідає індивідуальним особливостям особистості, допомагає розкрити її природні здібності, розвинути як особистість у повному обсязі та в результаті стати реалізованою. Самоактуалізація є важливим аспектом життєтворення для професійно успішних людей. Цей процес передбачає постійний розвиток і вдосконалення як особистості, так і професійних умінь, що є критично важливим у сучасному світі. Результати методики САМОАЛ показали статистично значущу відмінність за шкалою "Загальний показник рівня прагнення до самоактуалізації особистості" між досліджуваними контрольної вибірки та професійно успішними ($U_{\text{емп}} = 38$, достовірність відмінностей на рівні $p = 0,05$). У цьому пілотному емпіричному дослідженні отримано достовірно значущі відмінності між групами професійно успішних досліджуваних та контрольною вибіркою – за шкалою "орієнтованість у часі" та "спонтанність". Професійно успішні досліджувані розуміють ціннісний характер часу життя, визнають незворотність часу, тобто, по суті, факт смерті, що блискуче розкрито у філософії М. Гайдеггера та у працях інших представників екзистенціалізму. Але головна ціннісна характеристика часу життя пов'язана з потребою особистості в самовираженні, самореалізації, самовиз-

наченні у формах життя. Ш. Бюлер вважала, що здатність до організації часу, його використання як цінності для саморозвитку, самовдосконалення суб'єкта – найважливіша життєва здатність особистості (Кузікова, 2020). Професійно успішні досліджувані розуміють важливість жити тут і зараз, відкриті для нових ідей, можливостей та вражень. Важливість жити тут і зараз полягає у тому, щоб бути відкритим для нових можливостей, навчатися на своїх помилках і рухатися вперед навіть у важкі часи.

Список використаних джерел

- Віговська, О. (2013). Якість життя особистості: теоретико-емпіричні дослідження сучасної психології. *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*, 2, 161–166.
- Водопр'янов, Н. (б. д.). *Життєстійкість як важлива якість спортсмена*. StudFiles. <https://studfile.net/preview/5376476/page:3/>
- Горецька, О. В. (2020). Психологічні особливості прояву оптимізму в людей похилого віку. *Науковий вісник ХДУ. Серія Психологічні науки. Секція 2: Педагогічна та вікова психологія*, 4, 33–40. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-4-5>
- Капустіна, О. О. (2019). Фактори психологічного благополуччя особистості періоду ранньої дорослості. *Інсайт: Психологічні виміри суспільства*, 1(16), 123–125. [https://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/Інсайт_1\(16\)_compressed\(1\).pdf?id=3fc8d7cb-32a0-45e6-9869-0e7246ad2dfe](https://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/Інсайт_1(16)_compressed(1).pdf?id=3fc8d7cb-32a0-45e6-9869-0e7246ad2dfe)
- Каргіна, Н. В. (2015). Основні підходи до вивчення психологічного благополуччя особистості: теоретичний аспект. *Наука і освіта*, 3, 48–55.
- Кіслицька, М. В. (2015). Оптимізм як критерій професійного вигорання педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих учнів. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*, 1(5), 121–136. <https://aqce.com.ua/download/publications/194/248.pdf/>
- Кузікова, С. Б. (2020). *Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці*. Вид-во СумДПУ.
- Чудакова В. П. (2015). Особливості особистості на шляху самоактуалізації – критерію сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності та конкурентоздатності особистості. *Освіта і розвиток обдарованої особистості*, 1(32), 38–50.
- Яворська, Л. М., & Філоненко, Г. С. (2014). Фактори становлення психологічного благополуччя особистості. *Наука і освіта*, 12, 216–220.
- Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2002). *Optimism. Handbook of Positive Psychology*. Oxford University Press, 231–243.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. Springer Science & Business Media. <https://doi.org/10.1007/978-1-4899-2271-7>
- Maddi, S. R., Harvey, R. H., Khoshaba, D. M., Lu, J. L., Persico, M., & Brow, M. (2006). The personality construct of hardness, III: Relationships with repression, innovativeness, authoritarianism, and performance. *Journal of Personality*, 74(2), 575–597. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2006.00385.x>
- Peterson, C., Seligman, M. E. P., & Vaillant, G. E. (1988). Pessimistic explanatory style is a risk factor for physical illness: A thirty-five-year longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 23–27.

References

- Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2002). *Optimism. Handbook of Positive Psychology*. Oxford University Press, 231–243.
- Chudakova V. P. (2015). Peculiarities of the individual on the way to self-actualization – a criterion for the formation of psychological readiness for innovative activity and competitiveness of the individual. *Education and development of a gifted personality*, 1(32), 38–50 [in Ukrainian].
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. Springer Science & Business Media. <https://doi.org/10.1007/978-1-4899-2271-7>
- Horetska, O. V. (2020). Psychological peculiarities of demonstration the optimism in elderly persons. Scientific bulletin of Kherson State University. Series Psychological sciences, 4, 33–40 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-4-5>
- Iavorska L. M., & Filonenko H. S. (2014). Factors of formation of psychological well-being of the individual. *Science and Education*, 12, 216–220 [in Ukrainian].
- Kapustina, O. O. (2019). Factors of psychological well-being of the individual in the period of early adulthood. *Insight: Psychological Dimensions of Society*, 1(16), 123–125 [in Ukrainian]. [https://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/Інсайт_1\(16\)_compressed\(1\).pdf?id=3fc8d7cb-32a0-45e6-9869-0e7246ad2dfe](https://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/Інсайт_1(16)_compressed(1).pdf?id=3fc8d7cb-32a0-45e6-9869-0e7246ad2dfe)
- Kargina, N. V. (2015). Basic approaches to the study of psychological well-being of the individual: theoretical aspect. *Science and education*, 3, 48–55 [in Ukrainian].
- Kuzikova, S. B. (2020). *Psychological foundations of becoming a subject of self-development in youth*. SumDPU Publishing House [in Ukrainian].
- Kislitsyna, M. V. (2015). Optimism as a criterion of burnout of teachers and educators of secondary schools for pupils with intellectual disabilities. *Actual problems of the correctional education (pedagogical sciences)*, 1(5), 121–136 [in Ukrainian]. <https://aqce.com.ua/download/publications/194/248.pdf>

Maddi, S. R., Harvey, R. H., Khoshaba, D. M., Lu, J. L., Persico, M., & Brow, M. (2006). The personality construct of hardiness, III: Relationships with repression, innovativeness, authoritarianism, and performance. *Journal of Personality*, 74(2), 575–597. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2006.00385.x>.

Peterson, C., Seligman, M. E. P., & Vaillant, G. E. (1988). Pessimistic explanatory style is a risk factor for physical illness: A thirty-five-year longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 23–27.

Vigovska, O. (2013). Quality of life of an individual: theoretical and empirical developments of modern psychology. *Education of the region. Polityology. Psychology. Communications*, 2, 161–166 [in Ukrainian].

Vodopyanov, N. (b. d.). *Vitality as an important quality of athletes*. StudFiles [in Ukrainian]. <https://studfile.net/preview/5376476/page:3/>

Отримано редакцією журналу / Received: 04.02.24
Прорецензовано / Revised: 28.04.24
Схвалено до друку / Accepted: 15.05.24

Nina LYTOVCHENKO, PhD (Psychol.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-7358-070X
e-mail: nina.lytovchenko@gmail.com
Nizhyn State University named after Mykola Gogol, Nizhyn, Ukraine

PROFESSIONAL SUCCESS AS A COMPONENT OF PERSONAL PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

Background. The relevance of the study of the problems of psychological well-being of the individual is due to extreme circumstances in the development of human society, which are, for example, the COVID pandemic, local wars, as well as sufficiently high requirements for the professional achievements of the individual in society, which affect the current trends of changes in social interaction. The purpose of the study is to study personal predictors of achieving professional success as a component of psychological well-being.

Methods. The research used theoretical methods (analysis, comparison, generalization, systematization, empirical, namely: 1) The scales of psychological well-being by K. Riff. 2) Optimism and Activity Scale (AOS) by N. Vodopyanova, M. Shtern; 3) SAMOAL questionnaire (A. V. Lazukin, adaptation by N. F. Kalinaya), as well as statistical: correlation analysis according to K. Pearson (*r*), statistical criterion of significance of difference (Mann – Whitney U-criterion).

Results. It was found that professionally successful subjects are highly active in combination with adaptability to new situations, internal locus of control and high sociability. A positive worldview is an important attribute of psychological health and well-being, characteristic of professionally successful people. Optimism as a positive life attitude combined with activity (energy) is a psychological resource of individual resistance to professional and life stresses. Reliably significant differences between the groups of professionally successful subjects and the control sample were determined on the scale "orientation in time" and "spontaneity".

Conclusions. It is substantiated that the professionally successful researched feelings of subjective well-being are associated with reliable social ties, good health and satisfaction with the activities they perform. It is proved that for the subjects of the control sample, the subjective feeling of well-being is primarily associated with the absence of tension in life, and self-actualization is an important aspect of life creation for professionally successful people. It is argued that professionally successful subjects are satisfied with everyday activities, understand the importance of living here and now, are open to new ideas, opportunities and impressions.

Keywords: psychological well-being, professional success, subjective well-being, optimism, self-actualization of the individual.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 159.9

DOI: [https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1\(19\).7](https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1(19).7)Руслан ОСАДЧУК, студ.
ORCID ID: 0009-0005-2321-8429
e-mail: tialor13@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ТРИВОЖНОСТІ СЕРЕД УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Наголошено, що тривожність серед військових є максимально актуальною проблемою сьогодення, адже військовослужбовці несуть на собі величезну відповідальність; їхня робота пов'язана зі значною небезпекою для життя, фізичними і психічними перевантаженнями. Зрозуміло, що тривалий вплив таких умов може призвести до зростання рівня тривожності, що негативно позначається на характері їхньої діяльності та виконанні службових обов'язків. Саме тому метою статті є огляд останніх наукових досліджень, що стосуються тривожності серед українських військовослужбовців.

Було використано такі методи дослідження, як: аналіз, синтез, порівняння, систематизація і узагальнення психологічних даних з проблеми дослідження.

У результаті проведеного аналізу виявлено, що до початку повномасштабного вторгнення у 2022 році тривожність серед військових була середньою, без значних відмінностей, урахувавши досвід та час залученості до ООС. Розкрито, що після агресії у 2022 році тривожність зростає, перевищивши рівень, що був під час пандемії COVID-19. Проте визначено, що загалом військовослужбовці-чоловіки мають нижчий рівень тривожності порівняно з військовослужбовцями-жінками, але кількість дітей у військових негативно корелює із тривожністю – чим більше дітей, тим менш тривожними є військовослужбовці. Означено, що добровольці в силах територіальної оборони та ті, хто перебуває у резерві, мали нижчий рівень тривожності порівняно з військовослужбовцями регулярної армії, навіть якщо всі вони брали участь у бойових діях. Сформульовано, що військовослужбовці, які готуються до відправлення до зони проведення бойових дій, демонструють середній рівень ситуативної тривожності, а у військовослужбовців, які довго знаходяться в умовах бойових дій, ситуативна тривожність може перерости у особистісну тривожність. Таким чином, визначено, що тривожність ускладнює процес реадптації військових, впливає на емоційну сферу та порушує регуляцію поведінки, а в деяких випадках вона може призвести до суїцидальної поведінки.

Ключові слова: тривожність, військовослужбовці, російська агресія, війна.

Вступ

Тривожність є надзвичайно складною індивідуальною властивістю особистості, яка впливає на життя багатьох людей. Вона може виникати в різних ситуаціях і мати різний ступінь вираженості. У кожної людини є свій нормальний рівень особистісної тривожності, що є необхідним для оптимальної життєдіяльності та пристосування до умов життя. Сучасний світ, на жаль, не може обійтись без воєнних конфліктів та миротворчих операцій. Військовослужбовці, які стають невід'ємною частиною цих подій, несуть на собі величезну відповідальність перед суспільством та своїми рідними. Однак разом із цією відповідальністю вони також несуть на собі підвищене психологічне навантаження. Особливість професійної діяльності військовослужбовців характеризується підвищеною небезпекою, фізичними і психічними перевантаженнями, високою напруженістю та інтенсивністю праці. Тривалий вплив таких умов може призвести до зростання рівня тривожності, що негативно позначається на характері їхньої діяльності та виконанні службових обов'язків. Тривожність є однією з ключових проблем, з якими стикаються військовослужбовці. Чи не кожен з нас може уявити собі, як це – бути на передовій, де кожен день – це боротьба за власне життя та життя своїх побратимів. Цей постійний стрес, невизначеність та відсутність звичного комфорту можуть викликати тривожність на різних рівнях. Саме тому актуальність дослідження тривожності військовослужбовців полягає в тому, що це не лише питання індивідуального благополуччя, а це й вплив на їхню бойову ефективність та загальний стан військових в армії. Високий рівень тривожності може призвести до зниження концентрації та помилки у прийнятті рішень.

Метою нашої статті є огляд останніх наукових досліджень, що стосуються тривожності серед українських військовослужбовців.

Результати

У всьому світі зростає інтерес до досліджень тривожності особистості та її впливу на ефективність

життєдіяльності. Сучасні дослідники (Галієва, 2019; Предко, 2022) розрізняють поняття тривоги та тривожності, при цьому зазначаючи, що не має однаковості серед наукової спільноти в диференціації цих двох понять. Поняття "тривога" часто описує процес очікування небезпеки або стан занепокоєння, який не залежить від конкретного об'єкта, і рідше використовується для описування результату виникнення фрустрації або як механізм та компонент стресу. Поняття "тривожність" більшість авторів використовують для того, щоб описувати особистісні якості, стан дискомфорту або властивості особистості. Деякі дослідники (Козакевич, 2023; Ясточкіна, 2020) також використовують його для описування емоційного дискомфорту, такого як почуття страху або комбінації страху з іншими емоціями. Загалом тривожність розглядають як стійке особистісне утворення, що зберігається упродовж тривалого часу, яке супроводжується емоційним дискомфортом, спричиненим очікуванням негативу та відчуттям загрози. Це складне психологічне явище включає когнітивний, емоційний та операційний аспекти, де емоційний компонент зазвичай домінує. Наявність тривожності як стійкого утворення свідчить про порушення особистісного розвитку, що може впливати на ефективність особистісної діяльності та міжособистісну взаємодію (Козакевич, 2023; Предко, & Предко, 2022).

Тривожність серед військовослужбовців має свої особливості, адже вони переживають суттєве психологічне та фізичне навантаження, спричинене конкретними стресовими ситуаціями. Їхня тривожність пов'язана з постійною загрозою для життя, необхідністю готуватися до такої діяльності, що вимагає вміння користуватись зброєю та технікою, а також із високим напруженням, інтенсивністю та величезною відповідальністю. Це може впливати на цілі та мотиви військовослужбовців, а також призводити до зниження рівня уваги і концентрації на завданнях, що вимагають прийняття швидких рішень, від яких залежить життя та благополуччя інших (Козакевич, 2023).

Дослідники О. Ляц та М. Яцюк (2021) зосередилися на вивченні впливу бойового стресу на емоційну сферу військових. Вони зазначають, що основною реакцією військовослужбовців на бойові події є бойовий стрес, що характеризується стрес-факторами бойової обстановки. Це багаторівневий процес адаптації організму до умов бойових дій, який активує механізми саморегуляції та викликає специфічні психофізіологічні зміни. Під час виконання небезпечних завдань військовослужбовці часто зазнають негативних психічних станів, які після повернення із зони бойових дій проявляються у загостренні почуттів честі, гідності та справедливості, а також збільшенні реакцій агресивності, тривоги та конфліктності. Це значно ускладнює процес реадaptaції демобілізованих військових і вимагає психологічної корекції. Тобто тривалі психотравматувальні фактори бойової обстановки деструктивно впливають на емоційну сферу військових та порушують регуляцію поведінки. Дослідники визначили, що особливу роль у формуванні деструктивних наслідків для військовослужбовців відіграють конфліктні переживання у системі цінностей і смислів професійної діяльності військовослужбовця. Постійний вплив тривожності – в поєднанні з певними особистісними якостями та рисами характеру разом із постійним накопиченням негативних емоцій – може перерости в безнадію, що, у свою чергу, може призводити навіть до суїцидальної поведінки військовослужбовців (Mukhalchuk et al., 2023; Ярмольчик, 2021).

Однак Л. Березовська та В. Богайчук (2022) проаналізували феномен емоційної стійкості військовослужбовців, зокрема офіцерів. Автори зазначають, що всі офіцери, що взяли участь у дослідженні, демонструють високі показники волевої саморегуляції, самовладання та наполегливості, що дозволяє їм ефективно виконувати бойові завдання. Серед учасників дослідження показники тривожності є середніми, однак автори зазначають: "багаторазове перебування війни в небезпечній обстановці знімає гнітючий вплив напруженості на психіку людини" (Березовська, & Богайчук, 2022, с. 23). Також автори говорять про відмінності у групі молодших офіцерів, позаяк у них проявляються вищі показники емоційних бар'єрів, тобто чим вищий ранг офіцера, тим він є більш емоційно стійким.

К. Кротюк (2022) досліджувала рівень психологічної тривожності у військовослужбовців, які перебувають у зоні Операції Об'єднаних сил (далі – ООС) до повномасштабного вторгнення Росії. Це дослідження показало середній рівень вираженості тривожності серед військовослужбовців, а статистичних відмінностей між досвідом та часом залученості до ООС та особистісною тривожністю не було визначено цим дослідженням, а між досвідом і часом залученості до ООС та ситуативною тривожністю існує слабкий зв'язок, який автор пояснює впливом інших факторів, що не враховувались під час дослідження. Водночас більшість досліджень (Pavlova et al., 2022) засвідчили, що ветерани Антитерористичної операції демонстрували підвищені симптоми психологічного стресу, включаючи депресію, ізоляцію, тривогу, нав'язливі спогади, труднощі із соціальною адаптацією. Інше дослідження (Pavlova et al., 2022), яке було проведено в березні 2022 р. майже одразу після російської агресії, показало, що приблизно половина респондентів військовослужбовців (як кадрових, так і добровольців), мали клінічний рівень симптомів тривоги. Дослідники також зазначали, що чоловіки – учасники бойових дій демонстрували нижчий рівень тривожності порівняно з жінками. Освіта та кількість людей похилого віку в сім'ї

не мали суттєвого зв'язку з тривожністю. Натомість кількість дітей у учасників бойових дій негативно корелювала із симптомами тривоги та депресії. А що стосується статусу військовослужбовця, то резервісти регулярної армії демонстрували нижчий рівень тривожності порівняно з тими, хто перебуває на дійсній службі. Аналогічно, добровольці в силах територіальної оборони також мали нижчий рівень тривожності, ніж військовослужбовці регулярної армії (Pavlova et al., 2022).

Л. Беліченко (2023) у своєму дослідженні розкриває фактори та причини тривожності у військових, зокрема тих, які готуються до відправлення до зони проведення бойових дій. Більшість учасників дослідження (73,4 %) продемонстрували середній рівень ситуативної тривожності. Ці результати свідчать про те, що військовослужбовці є спокійними, активними, товариськими та готовими до виконання бойових завдань. Водночас іноді виникає певне занепокоєння, обґрунтоване поточними обставинами. Ця тривожність є ситуативною характеристикою, що з'являється у відповідь на конкретні стресові ситуації, які можуть бути як реальними, так і потенційними, що об'єктивно викликають стурбованість у індивіда. Вона може мати тимчасовий характер і зникати після усунення стресогенних чинників. Такі результати підтверджуються іншим дослідженням (Rybinska et al., 2022), де зазначається, що українські військові не схильні відчувати надмірну тривогу напередодні відправлення на передову і це пояснюється тим, що "необхідність участі в бойових діях може підвищувати емоційну стійкість українських військовослужбовців, зміцнювати або стимулювати їхню мужність, а також сприяти формуванню спільних цілей та ідеології, які притупляють відчуття тривоги" (Rybinska et al., 2022, р. 191).

С. Мул (2022) проводила дослідження серед прикордонників та одного спеціального підрозділу, що брали участь у початковій фазі повномасштабного вторгнення російського агресора. Усі учасники цього дослідження демонструють середній рівень ситуативної та особистісної тривожності незалежно від віку та підрозділу, що свідчить про високі морально-психологічні спроможності персоналу виконувати завдання в умовах бойових дій у подальшій перспективі. Водночас А. Фесюк (2023, с. 2–4) здійснювала дослідження тривожності серед військовослужбовців, які є безпосередньо учасниками бойових дій. Це дослідження показало, що для військовослужбовців, які перебувають в умовах бойових дій, характерна висока особистісна тривожність (зі 181 особи – 84,6 %) та помірний рівень ситуативної тривожності (зі 181 особи – 87,9 %). Загалом у військовослужбовців може проявлятися як ситуативна, так і особистісна тривога. Однак у тих, хто перебував у довготривалому відрядженні на фронті, потрапив у небезпечну ситуацію чи отримав поранення, ситуативна тривожність може перерости в особистісну тривожність з низкою додаткових психологічних травм. Особистісна тривожність не завжди проявляється у поведінці, вона має вигляд суб'єктивного неблагополуччя особистості, створює специфічний фон її життєдіяльності та пригнічує психіку (Бережна, 2023). "Тривожність проявляється через підвищену реакцію на навколишні подразники, а саме: панічні атаки, періодичне тремтіння тіла, тригери, флешбеки та інше. Під час перебування у такому стані в людини знижується концентрація, працездатність, з'являються складності під час комунікації, погіршується дія когнітивних навичок, що під час спілкування може спровокувати непорозуміння між військовослужбовцями, некоректне опрацювання інформації, зниження здатності аналізувати, оцінювати,

зберігати інформацію, пригадувати досвід, порівнювати й визначати відповідні дії" (Бережна, 2023, с. 51). Таке погіршення стану може призвести до того, що військовослужбовці вже не зможуть повернутися до виконання службових обов'язків.

Дискусія і висновки

Необхідно зазначити, що військовослужбовці неоднаково переживають досвід військового конфлікту. Наприклад, американські ветерани війни у В'єтнамі та Перській затоці у 2–3 рази частіше страждали від проблем з фізичним і психічним здоров'ям, ніж ветерани боснійського конфлікту (Pavlova et al., 2022). Деякі дослідники не виявили жодного впливу військової служби на психічне здоров'я. Наприклад, не було виявлено зв'язку між розгортанням військ у Південно-Західній Азії, Боснії чи Косово в період з 1998-го до 2000-го року включно і проблемами психічного здоров'я американських військовослужбовців через кілька років після завершення конфліктів (Pavlova et al., 2022). Аналогічно участь у війні в Іраку у 2003 р. не вплинула на психічне здоров'я кадрових військовослужбовців Великої Британії (Pavlova et al., 2022).

Особливість війни в Україні для українських військовослужбовців полягає в тому, що вони переживають вторгнення у власну країну, що, ймовірно, є особливо негативною подією та психологічним шоком. Водночас вони можуть мати відчуття мети, цілі або сенсу, беручи участь у захисті своєї країни, що може слугувати певним психологічним захистом від тривоги (Pavlova et al., 2022).

Складні життєві ситуації, зокрема екстремальні ситуації, зокрема й військові конфлікти, значною мірою впливають на здатність людей безпечно пережити ці події та розвинути в собі достатній рівень адаптивності. Дослідження тривожності військовослужбовців полягає у тому, що це не лише питання індивідуального благополуччя, а воно також впливає на їхню бойову ефективність та загальний стан армії. Професійні військові та офіцери страждають переважно від невротичних розладів і тривоги під час проходження служби (Haydabrus et al., 2022). Однак високий рівень тривожності може спричинити зниження концентрації, помилки у прийнятті рішень та навіть призвести до розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР), розладів адаптації, тривожних і депресивних розладів. Не тільки лікування, але й профілактика тривожних розладів важлива для забезпечення ефективного виконання бойового завдання.

Ветерани війни відзначають високий рівень психологічного стресу, включаючи депресію, ізоляцію, тривогу та нав'язливі спогади. Вони зазначають, що мають труднощі із соціальною адаптацією, відчують ізолюваність та нерозуміння з боку громади та інших людей. Вони також повідомляють про конфлікти в сім'ї та поза нею. Саме тому механізми соціальної підтримки є важливими для соціальної реабілітації військовослужбовців, а позитивна соціальна взаємодія є ключовим фактором здорового функціонування у суспільстві. Таким чином, необхідні програми на рівні громад, які сприятимуть соціальній адаптації, розбудові соціальних мереж та залученню ветеранів до послуг з охорони психічного здоров'я. Також потрібні програми для підвищення рівня обізнаності, взаємодії та взаєморозуміння серед широкої громадськості та ветеранів (Singh et al., 2021).

Отже, до повномасштабного вторгнення Росії серед військовослужбовців був поширений середній рівень вираженості тривожності, а статистичних відмінностей між досвідом та часом залученості до ООС та тривожністю не було визначено. Одразу після повномасштабної

російської агресії у 2022 р. загалом можемо відзначити підвищений рівень тривоги серед військовослужбовців, що є вищим за рівень тривоги під час пандемії COVID-19 (Pavlova et al., 2022). Військові-чоловіки мають нижчий рівень тривожності порівняно з військовими-жінками. Кількість дітей у військових негативно корелює із симптомами тривоги, тобто чим більше дітей мають військовослужбовці тим менш тривожними вони є. Що стосується військового статусу, то добровольці в силах територіальної оборони та ті військовослужбовці, що перебували в резерві, мали нижчий рівень тривожності порівняно з військовослужбовцями регулярної армії, навіть якщо всі вони брали участь у бойових діях.

Військовослужбовці, що готуються до відправлення до зони проведення бойових дій, демонструють середній рівень ситуативної тривожності.

Відзначають негативні наслідки впливу тривожності, що ускладнює процес реадaptaції військових, деструктивно впливає на емоційну сферу військових та порушує регуляцію поведінки, у деяких випадках може призвести до суїцидальної поведінки військовослужбовців.

Для військовослужбовців, які перебувають в умовах бойових дій, характерна висока особистісна тривожність та помірний рівень ситуативної тривожності, тобто в тих, хто довго перебував на передовій, потрапив у небезпечну ситуацію чи отримав поранення, ситуативна тривожність може перерости в особистісну тривожність з низкою додаткових психологічних травм.

Офіцери загалом демонструють високі показники волевої саморегуляції, самовладання та наполегливості, що дозволяє їм ефективно виконувати бойові завдання. Тобто чим вищий ранг офіцера, тим він є більш емоційно стійким.

Список використаних джерел

- Беліченко, Л. (2023). Тривожність у військовослужбовців перед їхнім висуванням до зони бойових дій: психологічний аспект. *Psychology Travels*, (1), 27–35. <https://doi.org/10.31891/PT-2023-1-3>
- Бережна, Г. В. (2023). Тривожність як чинник зниження результативності військовослужбовців. У *Актуальні проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку регіону в умовах сучасних глобальних викликів* (с. 51–52). МАУП.
- Березовська, Л., & Богайчук, В. (2022). Емоційна стійкість військовослужбовців-офіцерів: емпіричний ракурс. *Вісник Національного університету оборони України*, 67(3), 19–25. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-67-3-19-25>
- Галієва, О. М. (2019). Диференціація понять "тривога" та "тривожність". *Психологія та соціальна робота*, 49(1), 32–48. [https://doi.org/10.18524/12707-0409.2019.1\(49\).185763](https://doi.org/10.18524/12707-0409.2019.1(49).185763)
- Козакевич, Д. В. (2023). Психологічні особливості тривожності військовослужбовців: теоретичний аналіз. *Студентські наукові записки національного університету "Острозька академія". Серія Соціогуманітарні науки*, 2, 77–81.
- Кротюк, К. (2022). Рівень психологічної тривожності у військовослужбовців, які перебувають в зоні ООС. *Перспективи та інновації науки*, 2(7), 892–899. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-892-899](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-892-899)
- Ляш, О., & Яцюк, М. (2021). Деструктивний вплив бойового стресу на емоційну сферу особистості військового. *Психологічні перспективи*, 37, 128–140. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2021-37-128-140>
- Мул, С. А. (2022). Результати дослідження тривожності військовослужбовців в умовах бойових дій. У *Психологія особистості: історія, сучасність та перспективи* (с. 47–55). Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.
- Предко, В., Предко, Д. (2022). Особливості психічного стану українців в умовах війни. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія*, 2022, 3(56), 78–84. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2022.3.11>
- Предко, Д. (2022). Аналіз концепту тривоги в контексті релігійності особистості. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія*, 1(54), 6–167. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2022.1.9>
- Фесюк, А. І. (2023). Рівень тривожності військовослужбовців в умовах бойових дій. У *Актуальні проблеми практичної психології* (с. 2–4). Одеський національний економічний університет. <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/18529/1/Fesiuk.pdf>
- Ярмольчик, М. О. (2021). Агресія та тривожність як детермінанти вибору копінг-стратегій військовослужбовців під час декомпресії. *Вчені записки*, 2(71), 110–114. <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.2/19>

- Ясточкіна, І. (2020). Особистісна тривожність як соціально-психологічна проблема. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*, (6), 165–170. <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2020-6-24>
- Haydabrus, A., Santana-Santana, M., Lazarenko, Y., & Giménez-Llort, L. (2022). Current war in Ukraine: Lessons from the impact of war on combatants' mental health during the last decade. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(17). <https://doi.org/10.3390/ijerph191710536>
- Mykhalchuk, N., Pelekh, Y., Kharchenko, Y., Ivashkevych, E., Zukow, W., Ivashkevych, E., & Yatsiuryk, A. (2023). Suicidal behavior as a result of maladjustment of servicemen to the conditions of military service in Ukraine. *European Journal of Clinical and Experimental Medicine*, 21(1), 90–107. <https://doi.org/10.15584/ejcem.2023.1.12>
- Pavlova, I., Graf-Vlachy, L., Petrytsa, P., Wang, S., & Zhang, S. X. (2022). Early evidence on the mental health of Ukrainian civilian and professional combatants during the Russian invasion. *European Psychiatry*, 65(1), <https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2022.2335>
- Rybinska, Y., Loshenko, O., Kurapov, A., Lytvyn, S., Kondratieva, V., & Ivasiv, O. (2022). Psycho-emotional state of Ukrainian soldiers before going to the frontline. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 13(4), 182–195. <https://doi.org/10.18662/brain/13.4/382>
- Singh, N. S., Bogdanov, S., Doty, B., Haroz, E., Girmyk, A., Chernobrovkina, V., Murray, L. K., Bass, J. K., & Bolton, P. A. (2021). Experiences of mental health and functioning among conflict-affected populations: A qualitative study with military veterans and displaced persons in Ukraine. *American Journal of Orthopsychiatry*, 91(4), 499–513. <https://doi.org/10.1037/ort0000537>

References

- Belichenko, I. (2023). The anxiety in military servants before their advancement to the combat zone: the psychological aspect. *Psychology Travels*, (1), 27–35 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31891/PT-2023-1-3>
- Berezna, G. V. (2023). Anxiety as a factor in reducing the effectiveness of military personnel. In *Actual problems and prospects of socio-economic development of the region in the context of modern global challenges* (pp. 51–52). MAUP [in Ukrainian].
- Berezovska, L., & Bogaichuk, V. (2022). Emotional stability of military officers: empirical perspective. *Bulletin of National Defense University of Ukraine*, 67(3), 19–25. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-67-3-19-25> [in Ukrainian].
- Fesiuk, A. I. (2023). *The level of anxiety of military personnel in combat conditions. In Actual problems of practical psychology* (pp. 2–4). Odessa National University of Economics [in Ukrainian]. <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/18529/1/Fesiuk.pdf>
- Galieva, O. M. (2019). Conceptual differentiation of "worry" and "anxiety". *Psychology and Social Work*, 49(1), 32–48 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.18524/2707-0409.2019.1\(49\).185763](https://doi.org/10.18524/2707-0409.2019.1(49).185763)
- Haydabrus, A., Santana-Santana, M., Lazarenko, Y., & Giménez-Llort, L. (2022). Current war in Ukraine: Lessons from the impact of war on combatants' mental health during the last decade. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(17). <https://doi.org/10.3390/ijerph191710536>
- Kozakiewicz, D. V. (2023). Psychological features of military personnel anxiety: a theoretical analysis. *Student Scientific Notes of the National*

University of Ostroh Academy. Series "Socio-Humanitarian Sciences", 2, 77–81 [in Ukrainian].

- Krotiuk, K. (2022). The level of psychological anxiety in servicemen in the JFO zone. *Perspectives and Innovations of Science*, 2(7), 892–899 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-892-899](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-892-899)
- Liashch, O., & Yatsiuk, M. (2021). Destructive effect of combat stress on the emotional sphere of the military personality. *Psychological Prospects Journal*, 37, 128–140 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2021-37-128-140>
- Mul, S. A. (2022). Results of the study of anxiety of servicemen in combat conditions. In *Personality psychology: history, modernity and prospects* (pp. 47–55). H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Mykhalchuk, N., Pelekh, Y., Kharchenko, Y., Ivashkevych, E., Zukow, W., Ivashkevych, E., & Yatsiuryk, A. (2023). Suicidal behavior as a result of maladjustment of servicemen to the conditions of military service in Ukraine. *European Journal of Clinical and Experimental Medicine*, 21(1), 90–107. <https://doi.org/10.15584/ejcem.2023.1.12>
- Pavlova, I., Graf-Vlachy, L., Petrytsa, P., Wang, S., & Zhang, S. X. (2022). Early evidence on the mental health of Ukrainian civilian and professional combatants during the Russian invasion. *European Psychiatry*, 65(1). <https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2022.2335>
- Predko, D. (2022). Analysis of the concept of anxiety in the context of an individual's religiosity. *Scientific Works of Interregional Academy of Personnel Management. Psychology*, 1(54), 61–67 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2022.1.9>
- Predko, V., Predko, D. (2022). Features of the mental state of Ukrainians during the war. *Scientific Works of Interregional Academy of Personnel Management. Psychology*, 3(56), 78–84 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2022.3.11>
- Rybinska, Y., Loshenko, O., Kurapov, A., Lytvyn, S., Kondratieva, V., & Ivasiv, O. (2022). Psycho-emotional state of Ukrainian soldiers before going to the frontline. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 13(4), 182–195. <https://doi.org/10.18662/brain/13.4/382>
- Singh, N. S., Bogdanov, S., Doty, B., Haroz, E., Girmyk, A., Chernobrovkina, V., Murray, L. K., Bass, J. K., & Bolton, P. A. (2021). Experiences of mental health and functioning among conflict-affected populations: A qualitative study with military veterans and displaced persons in Ukraine. *American Journal of Orthopsychiatry*, 91(4), 499–513. <https://doi.org/10.1037/ort0000537>
- Yarmolchik, M. O. (2021). Aggression and anxiety as determinants for choosing coping strategies in the military during decompression. *Scientific notes*, 2(71), 110–114. <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.2/19>
- Yastochkina, I. (2020). Personal anxiety as a social and psychological problem. *Bulletin of Lviv University. Series of Psychological Sciences*, (6), 165–170 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2020-6-24>

Отримано редакцією журналу / Received: 02.02.24

Прорецензовано / Revised: 15.04.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.05.24

Ruslan OSADCHUK, Student
ORCID ID: 0009-0005-2321-8429
e-mail: tialor13@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PECULIARITIES OF ANXIETY AMONG UKRAINIAN MILITARY PERSONNEL

The study of anxiety among the military is the most urgent problem of today. Military personnel bear a huge responsibility, their work is associated with significant danger to life, physical and mental overload. Prolonged exposure to such conditions can lead to an increase in anxiety. High levels of anxiety have a negative impact on the nature of their work and the performance of their duties. That is why the purpose of this article is to review the latest research on anxiety among Ukrainian military personnel.

The following research methods were used: analysis, synthesis, comparison, systematization and generalization of psychological data on the research problem.

The analysis allowed us to draw the following conclusions. Before the full-scale invasion in 2022, anxiety among the military was average, with no significant differences depending on the experience and time of involvement in the JFO. After the aggression in 2022, anxiety increased, exceeding the level during the COVID-19 pandemic. Male servicemen generally have lower levels of anxiety compared to female servicemen. The number of children of military personnel is negatively correlated with anxiety – the more children military personnel have, the less anxious the military personnel are. Volunteers in the territorial defense forces and those in the reserve had lower levels of anxiety compared to regular army personnel, even though they all participated in combat. Servicemen who are preparing to be deployed to a combat zone demonstrate an average level of situational anxiety. For servicemen who have been in combat for a long time, situational anxiety can develop into personal anxiety. Anxiety complicates the process of military rehabilitation, affects the emotional sphere and disrupts behavioral regulation. In some cases, it can lead to suicidal behavior.

Key words: anxiety, military personnel, russian aggression, war.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 159.9

DOI: [https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1\(19\).8](https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1(19).8)

Дарина РОМАНОВСЬКА, магістр

ORCID ID: 0009-0005-5868-8594

e-mail: darinaromanovska2@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Сергій ЛИТВИН, д-р філософії

ORCID ID: 0000-0002-2859-1530

e-mail: sergiylytvyn@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Каріне МАЛИШЕВА, канд. психол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0003-3903-5799

e-mail: karinemalysheva@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

УКРАЇНСЬКОМОВНА АДАПТАЦІЯ "ШКАЛИ НЕЙРОЦЕПЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ" (NPSS)

Вступ. Актуальність і мета дослідження. Представлено нейроцепцію психологічної безпеки – відносно новий конструкт, який поєднує у собі психологічні та нейронаукові аспекти міжособистісної взаємодії. Його вивчають у межах полівагальної теорії як один із ключових для розуміння природи процесів соціального залучення. Це дослідження має на меті адаптувати українською мовою "Шкалу нейроцепції психологічної безпеки" (NPSS), оригінальна версія якої є валідним та надійним інструментом оцінювання почуття психологічної безпеки в контексті міжособистісної взаємодії.

Методи. У дослідженні взяли участь 96 респондентів з України. Українську версію було отримано за допомогою подвійного перекладу. Для перевірки структури розробленого тесту було використано експлораторний та конфірмаційний факторний аналіз. Внутрішню узгодженість субшкал і тесту загалом було оцінено на основі альфи Кронбаха. Для порівняння відповідей респондентів за статтю було розраховано суму балів за шкалами і використано t-тест.

Результати. Виявлено, що загальний показник альфи Кронбаха за "Шкалою нейроцепції психологічної безпеки" становить 0,92. За субшкалою "Соціальна залученість" – 0,91, за субшкалою "Співчуття" – 0,86, за субшкалою "Тілесні відчуття" – 0,92. Сформульовано, що ці результати свідчать про високу внутрішню узгодженість тверджень опитувальника. У результаті факторного аналізу отримано просту трьохфакторну структуру, яка пояснила 56,9 % загальної дисперсії і за групуванням пунктів виявилась майже ідентичною субшкалам розробників.

Висновки. Визначено, що українськомовна адаптація "Шкали нейроцепції психологічної безпеки" продемонструвала задовільні психометричні властивості. Переклад окремих пунктів шкали потребує модифікації, проте наявна версія цієї шкали може бути використана для досліджень на україномовній вибірці, а також у практичній діяльності психологів.

Ключові слова: нейроцепція, психологічна безпека, полівагальна теорія, соціальна залученість, адаптація тесту.

Вступ

Донедавна психометричні вимірювання почуття психологічної безпеки обмежувались вузькими контекстами. Наприклад, вивчалась взаємодія з колективом на робочому місці, ментальне здоров'я осіб із психологічною травмою, розглядалися спогади про безпеку в дитинстві тощо; або ж конструкт психологічної безпеки виокремлювався емпірично за допомогою факторного аналізу, підпорядковуючись іншим, більш загальним шкалам. Аби компенсувати нестачу валідних методик, зосереджених саме на вивченні суб'єктивного почуття безпеки, група дослідників на чолі з Лізою Мортон розробили опитувальник для оцінювання нейроцепції психологічної безпеки (*Neuroception of Psychological Safety Scale, NPSS*), заснований на принципах полівагальної теорії Стівена Порджеса (Morton et al., 2024). Здійснення адаптації цього тесту є актуальним, оскільки серед українськомовного психодіагностичного інструментарію наразі немає відповідних аналогів для визначення актуального рівня психологічної безпеки, що поєднували би психологічний, фізіологічний і соціальний компоненти. Розуміння зв'язку нейроцепції з психологічною безпекою може ефективно застосовуватись для створення комфортних умов у різних сферах життя: у контексті охорони здоров'я, на роботі, в освітньому процесі чи в людських стосунках.

Метою статті є аналіз теоретико-методологічних засад "Шкали нейроцепції психологічної безпеки" (*Neuroception of Psychological Safety Scale*) та адаптація цієї методики українською мовою.

Ця мета конкретизується у таких завданнях:

1) Теоретичний огляд ролі психологічної безпеки в повсякденному житті та психічному здоров'ї індивіда, її місця у межах полівагальної теорії Стівена Порджеса.

2) Переклад оригінального опитувальника з англійської на українську мову.

3) Дослідження факторної структури опитувальника.

4) Перевірка опитувальника на надійність за внутрішньою узгодженістю, а також конструктну, дискримінантну та конкурентну валідності.

Огляд літератури. Психологічна безпека все частіше визнається центральною умовою психічного здоров'я, благополуччя та посттравматичного зростання особистості (Tedeschi et al., 2017). Багато досліджень акцентують увагу на її ролі у різноманітних життєвих ситуаціях. Зокрема, у професійному контексті вона сприяє покращенню групової взаємодії (Leroy et al., 2012), ініціативності працівників, підвищенню їхньої креативності (Palanski, & Vogelgesang, 2011), повазі членів колективу один до одного, бажанню обмінюватись знаннями та навчатись, ризикувати (Brinsfield, 2013; Edmondson, 1999). Психологічна безпека зменшує страх перед загрозами та створює середовище, у якому люди здатні переживати невдачі без почуття провини чи бажання помститися (Schein, & Bennis, 1965). У такому стані людям легше залучатись до соціальної взаємодії і зміцнювати зв'язки з іншими (Goetz et al., 2010; Porges, 2021). Психологічна безпека також пов'язана зі зниженням проявів депресії, тривожності, дистресу, самокритики, ненадійної прихильності (Gilbert et al., 2008). Крім того, на основі клінічного досвіду показано, що процес лікування пацієнтів

проходить набагато легше, якщо вони почуваються у безпеці – це заспокоює, дає відчуття контролю над ситуацією і надію на швидке одужання (Mollon, 2014).

Одним з основних аспектів полівагальної теорії є поняття нейроцепції (Porges, 2021). Порджес визначає її як здатність нервової системи постійно оцінювати безпечність середовища на основі внутрішніх та зовнішніх сигналів і ініціювати нейробіологічно обумовлену просоціальну, або ж, навпаки, захисну поведінку. Завдяки накопиченим знанням щодо функціонування цього механізму дослідники та практики дізналися про способи впливу на фізичне і психологічне благополуччя людей. Наприклад, спокійний тон голосу і контрольоване глибоке дихання, пригнічуючи активність симпатичної нервової системи (СНС), заспокоюють і поступово занурюють у почуття безпеки (Gilbert, 2017). Свідомо впливаючи таким чином на фізіологічні процеси в організмі, люди розвивають ефективні стратегії саморегуляції, до яких можуть вдаватися у будь-яких стресових ситуаціях. До прикладу, у осіб з ПТСР і психологічною травмою часто порушена здатність правильно оцінювати середовище щодо загроз, у них модулюється неадекватна реакція страху, що негативно відображається на здоров'ї, професійній діяльності та соціальній активності загалом (Jovanovic et al., 2012; Molsan et al., 2021). У цьому випадку робота, спрямована на підвищення "тону" вентральної гілки вагуса (активності парасимпатичної нервової системи (ПНС)), може значно покращити якість життя цих людей і підвищити рівень їхньої соціальної адаптованості.

Розроблений групою дослідників на чолі з Лізою Мортон психологічний тест "Шкала нейроцепції психологічної безпеки" (Neuroception of Psychological Safety Scale, NPSS) оцінює стан психологічної безпеки індивіда в його соціальному середовищі. У результаті експертної оцінки, факторного аналізу та необхідних ітерацій було утворено список з 29 тверджень, кожне з яких відповідає одному зі складників почуття психологічної безпеки. Такими складниками є:

- "Соціальна залученість", яка проявляється у почутті прийняття, розуміння та турботи з боку оточення, можливості проявляти себе без засудження; також передбачає наявність особи, якій можна довіряти;
- "Співчуття" – полягає у здатності почувати зв'язок з іншою людиною, проявляти турботу, чуйність і бажання допомогти; ця властивість здатна впливати на активність вегетативної нервової системи, оскільки також включає уміння самозаспокоюватись та створювати безпечне комунікативне середовище (Kirby et al., 2017);
- "Тілесні відчуття" у стані спокою: розслаблені м'язи обличчя і тіла, рівномірне серцебиття та дихання, відсутність дискомфорту у шлунку також тісно пов'язані з функціонуванням системи соціального залучення.

Кожен із цих факторів певною мірою відображає і одночасно визначає характер взаємодії із соціальним оточенням за певних обставин, оскільки те, як індивід сприймає себе серед інших, як ставиться до них, як реагує його організм, безпосередньо впливає на поведінку і формує відповідне ставлення: симпатію чи антипатію. Так само і дії з боку членів групи можуть проявлятися у зміні фізіологічних показників, бажанні будувати теплі і довірливі взаємини, включатись у комунікацію, або ж, навпаки, остерігатись і уникати близького контакту. Згідно з полівагальною теорією, якщо нейроцептивна оцінка ситуації свідчить про безпечність середовища, запускаються фізіологічні, афективні та когнітивні процеси,

спрямовані на оптимізацію спілкування. Інакше міжособистісна взаємодія обмежується, а вегетативна нервова система (ВНС) налаштовується на "виживання", мобілізуючи симпатичну нервову систему (СНС), а в крайніх випадках викликає ступор, заціпеніння, дисоціацію, відсторонення, що відповідають симуляції смерті у світі тварин (активація дорсальної гілки вагуса – блукаючого (блудного) нерву).

Під час виконання опитувальника досліджувана особа має визначити міру згоди / незгоди з кожним твердженням за шкалою від 1 до 5, де 1 – "абсолютно не згоден", а 5 – "повністю погоджуюсь". Аналізується як сума балів за кожною субшкалою, так і загальний бал тесту, який відображає показник психологічної безпеки. Чим вищі результати, тим безпечніше і комфортніше у заданих умовах почувається індивід. Хоча стандартна інструкція пропонує спиратись на досвід переживань останнього тижня, загалом автори зазначають, що важливо враховувати варіативність контексту (наприклад, відчуття безпеки вдома може відрізнятись від ситуації на роботі; так само, якщо казати про застосування цієї діагностичної методики в дослідженнях психотерапії, інструкція може стосуватись оцінювання клієнтом почуття психологічної безпеки протягом сеансів) (Morton et al., 2024). Тому формулювання дозволяється змінювати відповідно до завдання дослідження.

Варто зазначити, що під час пілотних досліджень було виявлено статеві відмінності у відповідях за фактором "Тілесні відчуття", де загальні бали чоловіків зазвичай значно нижчі, ніж у жінок. Треба брати до уваги й те, що рівень усвідомлення власного тіла може знижуватись із віком або під впливом психопатологій (наприклад, розладів харчової поведінки, шизофренії, депресії) (Bernatova, & Svetlak, 2017; Fuchs, 2013; Fuchs, & Röhrich, 2017). Ці чинники слід враховувати під час інтерпретації результатів.

Методи

Українськомовний переклад "Neuroception of Psychological Safety Scale" (NPSS). Оригінальний текст методики створено англійською мовою, саме цю версію ("Neuroception of Psychological Safety Scale", NPSS) було взято для адаптації українською (Morton et al., 2024). Спершу було виконано прямий і зворотний переклад тексту з англійської за участю двох перекладачок: психологині та філологині, які володіють англійською на рівні B2. Перша перекладачка (психологиня за фахом) здійснювала переклад із дотриманням максимальної лексичної та семантичної відповідності змісту тверджень. Друга (філологиня) не була знайома з оригіналом і здійснила зворотний переклад з української мови на англійську. Це дало змогу визначити синонімічні поняття і внести корективи у формулювання висловлювань українською мовою зі збереженням психологічної термінології.

Статистичний аналіз. Статистичний аналіз проводився за допомогою програмного забезпечення Jamovi, версія 2.2.5.0. Для описання вибірки і властивих для неї характеристик було виконано описові статистики. Для перевірки структури розробленого тесту було використано експлораторний та конфірмаційний факторний аналіз. Внутрішня узгодженість шкал і тесту загалом оцінювалась на основі альфи Кронбаха.

Для порівняння відповідей респондентів за статтю було розраховано суму балів за шкалами і використано t-тест, що, згідно з даними авторів методики, передбачало нижчі результати для жінок за шкалою "Тілесні відчуття" (Morton et al., 2024).

Збирання даних та характеристика вибірки.

Апробація українського перекладу опитувальника здійснювалась у межах онлайн-дослідження зв'язку між почуттям психологічної безпеки, особистісними властивостями та музичними вподобаннями. Опитувальник поширювався через такі платформи, як Instagram, Facebook, Viber, Telegram. Участь у дослідженні могли взяти всі охочі, що мають доступ до мережі Інтернет. Загалом до вибірки увійшло 96 осіб. Розподіл за віком був таким: 14–18 років (10,4 %), 19–25 років (45,8 %), 26–40 років (25 %), 40–62 роки (18,8 %). Поділ за статтю: 67 жінки, 29 чоловіків. Віковий розподіл мав такий вигляд: 14–18 років (10,4 %), 19–25 років (45,8 %), 26–40 років (25 %), 40–62 роки (18,8 %).

Результати

Надійність. Для перевірки узгодженості пунктів українськомовного перекладу "Neuroception of Psychological Safety Scale" (NPSS) було застосовано коефіцієнт альфа Кронбаха (α). Загальний бал за тестом становить .92 (порівняно з .95 у авторів), .91 (.93) за шкалою "Соціальна залученість", .86 (.94) за шкалою "Співчуття", .92 (аналогічно авторській методиці) за шкалою "Тілесні відчуття". Результати свідчать про високу внутрішню узгодженість пунктів опитувальника.

Дослідження факторної структури. Після накопичення даних на основі експлораторного та конфірмаційного факторного аналізу було досліджено відповідність внутрішньої структури тесту і наповненості субшкал відповідно до тих, які задані авторами опитувальника, перевірено внутрішню узгодженість пунктів за допомогою обчислення коефіцієнта альфа Кронбаха із застосуванням функціоналу програми Jamovi.

Щоб перевірити, чи збережено сенс оригінальних пунктів у перекладених твердженнях, а також оцінити міру відповідності перекладених пунктів оригінальним субшкалам, було застосовано метод головних компонент із використанням Promax-обертання. У результаті отримано просту трьохфакторну структуру, що пояснила 56,9 % загальної дисперсії і за групуванням пунктів виявилась майже ідентичною субшкалам розробників (табл. 1).

Однак з табл. 1 видно, що твердження SE14 ("Я не відчував/ла засудження з боку інших") має лише невеликий зв'язок ($r = .363$) з другим фактором ("Тілесні відчуття" в оригіналі), але за сенсом йому зовсім не відповідає. C7 ("Я відчував/ла турботу про себе") також виявило досить сильну кореляцію ($r = .628$) із фактором "Соціальна залученість", тому, якщо спиратися на отримані результати факторного аналізу, його було б необхідно перенести туди. Причиною таких результатів могла стати неточність перекладу. Оригінальне формулювання звучить як: "I felt caring" і стосується фактора "Співчуття", тому вірогідно, переклад "Я почував/ла бажання потурбуватися про інших" або ж "Я почувався/лася турботливим/ою" був би більш відповідним оригіналу. Пропонований текст удосконаленого та оптимізованого перекладу методики з урахуванням специфіки пункту C7 міститься у додатку.

Хоча таблиця головних компонент (табл. 2) показала наявність шести факторів, власне значення яких більше ніж 1, що, згідно з критерієм Кайзера, дозволило б прийняти їх до моделі, на діаграмі осипу (рис. 1) злам відбувається на рівні четвертого фактора (але відсоток поясненої ним дисперсії несуттєво відрізняється від наступного, тому виокремлення трьох факторів залишається оптимальним рішенням). Тест сферичності Бартлета підтверджує доцільність такої факторної структури ($\chi^2 = 1693$; $df = 378$; $p < 0,001$).

Таблиця 1**Факторні навантаження після обертання Promax**

	Фактор			Унікальність
	1	2	3	
SE1	0,802			0,453
SE2	0,350	0,311	0,301	0,456
SE3	0,678			0,486
SE4	0,542			0,586
SE5	0,733			0,511
SE6	0,631			0,480
SE7	0,712			0,529
SE8	0,586			0,554
SE9	0,785			0,407
SE10	0,785			0,411
SE11	0,860			0,378
SE12	0,899			0,287
SE13	0,740			0,459
SE14		0,363		0,778
C1			0,789	0,377
C2			0,861	0,368
C3			0,851	0,323
C4			0,723	0,544
C5			0,572	0,490
C6			0,885	0,315
C7	0,628			0,457
B1		0,904		0,249
B2		0,935		0,207
B3		0,752		0,368
B4		0,712		0,443
B5		0,778		0,445
B6		0,956		0,214
B7		0,589		0,570
B8		0,764		0,355

Таблиця 2**Фрагмент таблиці головних компонент**

Компонента	Власне значення	% дисперсії	Кумулятивний %
1	9,5055	32,778	32,8
2	4,3052	14,846	47,6
3	2,6886	9,271	56,9
4	1,3705	4,726	61,6
5	1,2469	4,300	65,9
6	1,0572	3,645	69,6
7	0,9413	3,246	72,8
8	0,7852	2,708	75,5
9	0,7463	2,573	78,1
10	0,6726	2,319	80,4

Розмірність. Для перевірки якості структури українськомовної версії було проведено конфірмаційний факторний аналіз. Після перенесення твердження C7 ("Я відчував/ла турботу про себе") до першого фактора "Соціальна залученість" факторні навантаження запитань виявились значущими ($p < .001$) і лише в SE14 ("Я не відчував/ла засудження з боку інших") $p < .004$. Однак індекси відповідності показали недостатню якість запропонованої моделі: χ^2 ($\chi^2 = 772$, $df = 374$, $p < .001$), RMSEA (0,099) і SRMR (0,105), CFI (0,789) і TLI (0,77), що не відповідає граничним нормам.

Для пошуку можливостей у покращенні моделі ми звернулись до індексів модифікації. З табл. 3 видно, що твердження SE12 ("Я відчував/ла, що про мене піклуються") та B6 ("Моє дихання було рівномірним") мають потужні факторні навантаження на "Тілесні відчуття" та "Соціальну залученість", однак не відповідають теоретичному обґрунтуванню цих факторів, тому змінювати їх розташування не слід.

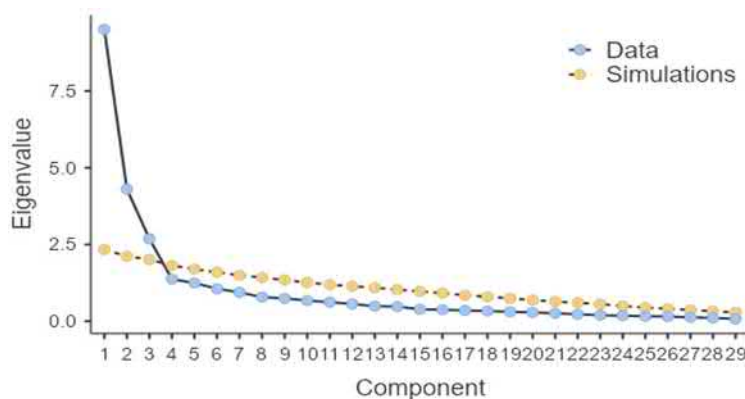

Рис. 1. Діаграма осипу

Таблиця 3

Навантаження на інші фактори

	"Соціальна залученість"	"Співчуття"	"Тілесні відчуття"
SE1		2,98781	0,12435
SE2		6,96809	9,44442
SE3		0,12378	6,39e-5
SE4		1,23169	0,97839
SE5		0,08748	2,96146
SE6		0,24797	6,02910
SE7		0,07120	0,27563
SE8		2,58534	0,00908
SE9		3,05202	1,37430
SE10		1,88467	1,10176
SE11		0,18135	8,37894
SE12		0,00570	16,96169
SE13		0,53806	0,56354
SE14		1,15697	6,98831
C7		2,26702	0,42723
C1	0,27645		1,55064
C2	1,64968		0,05279
C3	0,20688		4,64737
C4	0,04161		0,05160
C5	9,75226		2,10487
C6	0,90497		0,14823
B1	0,00248	0,06685	
B2	1,22385	5,59840	
B3	6,66274	2,66860	
B4	4,04251	4,28680	
B5	0,52681	0,69384	
B6	11,12565	6,34484	
B7	2,85581	6,85729	
B8	6,36488	4,67908	

Аналіз таблиці залишкових коваріацій показав, що твердження SE12 ("Я відчував/ла, що про мене піклуються") також виявило два значущі зв'язки з іншими пунктами, які не можна пояснити належністю до одного фактора. Якщо зберігати поточну версію перекладу, цей пункт постає ідентичним за змістом до переміщеного пункту C7 ("Я відчував/ла турботу про себе"), який не має залишкових коваріацій. Отже, за умови використання наявної версії перекладу, з метою покращення моделі, запитання SE12 необхідно вилучити, замістивши його C7. Якщо прийняти таке рішення, далі, починаючи з найбільших індексів модифікації, слід проаналізувати логічність визначених зв'язків. У результаті аналізу винесено такі пари можливих помилок коваріації: B4 – B8 ("Моє тіло було розслабленим" – "Моє обличчя було розслабленим"), SE7 – SE8 ("Була людина, завдяки якій я відчував/ла себе у безпеці" – "Був хтось, кому я міг/могла довіряти"), C1 – C2 ("Я був/ла здатен/на співпереживати іншим людям" – "Я відчував/ла, що можу втішити іншу

людину, якщо це необхідно"), SE7 – SE4 ("Була людина, завдяки якій я відчував/ла себе у безпеці" – "Я відчував/ла, що мене розуміють"). Після проведення додаткових процедур якість моделі покращилась, хоча й не перейшла межу прийнятної норми. χ^2 ($\chi^2 = 592$, $df = 343$, $p < .001$), RMSEA (0,087) і SRMR (0,1), CFI (0,84) і TLI (0,82). При цьому навантаженість за всіма факторами досить висока (> 0.5), окрім пункту SE14 ("Я не відчував/ла засудження з боку інших"), де стандартна оцінка становить 0,35 ($p < .001$). Можливо, слід звернути увагу на формулювання з часткою "не", що відрізняється від усіх інших тверджень опитувальника. Варто зазначити, що з додаванням відповідей наступних респондентів рівні показників покращувались, тому, ймовірно, більша вибірка допоможе отримати достовірніші результати. Подальший процес адаптації тесту потребує додаткових досліджень та модифікації перекладу (модифікована версія перекладу, яка пропонується для подальших досліджень, наведена в додатку). Перелік пунктів українською мовою та їх належність до субшкал відповідно до поточної версії перекладу наведені в табл. 4.

Кореляція між першим і другим ($r = .47$), першим і третім ($r = .35$) факторами є помірною, а між другим і третім ($r = .05$) зовсім незначною. Також усі субшкали мають відчутний позитивний зв'язок із загальним показником "Психологічна безпека": "Співчуття" ($r = .66$), "Тілесні відчуття" ($r = .61$), при цьому "Соціальна залученість" – найвищий ($r = .86$).

Статеві відмінності. Для аналізу статевих відмінностей у відповідях за тестом було розраховано загальний бал за кожною субшкалою для кожного учасника і застосовано t-тест для двох незалежних вибірок. Перевірка гомогенності розподілу (за критерієм Лівена) підтвердила рівність дисперсій за досліджуваними параметрами. Залежно від визначеної нормальності розподілу (за критерієм Шапіро – Уїлкі) було застосовано критерії Ст'юдента або Манна – Уїтні. У нашому дослідженні не вдалось підтвердити статеві відмінності у відповідях за фактором "Тілесні відчуття", виявлені авторами оригінальної версії "Neuroception of Psychological Safety Scale" ($p = 0,072$). Навпаки, середній бал жінок за цією шкалою виявився дещо нижчим за бал чоловіків ($N = 67$, $M = 27,9$, $SD = 7,68$ і $N = 29$, $M = 30,7$, $SD = 7,37$ відповідно). Варто зазначити, що самі автори опитувальника зауважують, що на відповіді за цією шкалою можуть впливати вікові і психологічні особливості вибірки (Morton et al., 2024). Переважна більшість опитаних – молоді люди віком 19–25 років (45,8 %), при цьому кількість чоловіків досить невелика, що також може впливати на репрезентативність результатів. Іншою можливою причиною зниженої тілесної чутливості в жінок порівняно з чоловіками може бути те, що багато людей в

Україні через війну переживають тривалий стрес, а це потребує вироблення певних методів адаптації (така відстороненість від власних відчуттів може бути одним із них).

Однак значущою виявилась різниця за "Соціальною залученістю" ($p = 0,039$). Середній бал у жіночій вибірці відповідає високим значенням ($N = 67$, $M = 53,2$, $SD = 10,2$), тоді як чоловіки мають менш близькі контакти

зі своїм соціальним оточенням ($N = 29$, $M = 48,5$, $SD = 10,3$). Такі результати підтверджують вищу соціальну активність і залученість серед жінок, яка спостерігалася у попередніх дослідженнях (Bang et al., 2020; Gomez-Baya et al., 2019).

Таблиця 4

"Шкала нейроцепції психологічної безпеки"		
(поточний українськомовний переклад та отримана відповідно до нього факторна структура)		
Субшкала	Твердження	Навантаження
Соціальна залученість 14 пунктів <i>Cronbach's α</i> 0,91	SE1 Я відчував/ла, що мене цінують	0,699
	SE2 Мені було комфортно висловлювати власні думки і проявляти себе	0,647
	SE3 Я відчував/ла прийняття з боку інших	0,711
	SE4 Я відчував/ла, що мене розуміють	0,651
	SE5 Я відчував/ла підтримку з боку інших	0,622
	SE6 Я відчував/ла, що мене поважають	0,716
	SE7 Був хтось, завдяки кому я відчував/ла себе у безпеці	0,604
	SE8 Був хтось, кому я міг/могла довіряти	0,582
	SE9 Я відчував/ла підбадьорення і розраду з боку інших	0,713
	SE10 Я відчував/ла себе почутим/ою	0,721
	SE11 Я відчував/ла, що люди намагаються зробити усе можливе, аби допомогти мені	0,695
	SE13 Я відчував/ла себе потрібним/ою	0,697
	SE14 Я не відчував/ла засудження з боку інших	0,346
	SE7 Я відчував/ла турботу про себе*	0,691
Співчуття 6 пунктів <i>Cronbach's α</i> 0,86	C1 Я був/ла здатен/на співпереживати іншим людям	0,718
	C2 Я відчував/ла, що можу втішити іншу людину, якщо це необхідно	0,656
	C3 Я відчував/ла співчуття до інших	0,809
	C4 Я хотів/ла допомогти іншим розслабитися	0,607
	C5 Я відчував/ла, що можу втішити того, кого люблю	0,618
	C6 Я відчував/ла такий зв'язок з іншими, що хотів/ла їм допомогти	0,788
Тілесні відчуття 8 пунктів <i>Cronbach's α</i> 0,92	B1 Моє серцебиття було стабільним	0,873
	B2 Дихати було легко	0,920
	B3 Мій голос звучав нормально, як зазвичай	0,716
	B4 Моє тіло було розслабленим	0,643
	B5 Я відчував/ла комфорт і спокій у шлунку	0,620
	B6 Моє дихання було рівномірним	0,891
	B7 Я міг/могла спокійно всидіти на місці за потреби	0,549
	B8 Моє обличчя було розслабленим	0,701

Дискусія і висновки

Перекладена українською мовою і адаптована методика "Шкала нейроцепції психологічної безпеки" продемонструвала задовільні психометричні властивості. Загальний показник альфа Кронбаха становить 0,92. За субшкалою "Соціальна залученість" – 0,91, за субшкалою "Співчуття" – 0,86, за субшкалою "Тілесні відчуття" – 0,92. Ці результати свідчать про високу внутрішню узгодженість тверджень опитувальника. У результаті факторного аналізу отримано просту трьохфакторну структуру, що пояснила 56,9 % загальної дисперсії і за групуванням пунктів виявилась майже ідентичною субшкалам розробників.

Отже ця адаптація методики NPSS може вважатися надійним та валідним психометричним інструментом для вимірювання параметрів психологічної безпеки в контексті нейроцепції, а саме таких її аспектів, як соціальна залученість, співчуття та тілесні відчуття. Переклад окремих пунктів шкали може потребувати подальших модифікацій, проте наявна версія цієї шкали може бути використана для досліджень на українськомовній вибірці, а також у практичній діяльності психологів. Удосконалена версія перекладу методики, яка пропонується для подальших досліджень, наведена в додатку.

Українськомовна адаптація "Шкали нейроцепції психологічної безпеки" може бути використана також для емпіричних досліджень ефективності психотерапії, адже за умови відповідної модифікації інструкції дає змогу вимірювати такі параметри психотерапевтичного контакту, як соціальна залученість та співчуття. Цей інструмент є

доволі чутливим до порушень нейроцепції психологічної безпеки, які зумовлені психотравматичними подіями, впливом хронічного стресу, особистісними розладами, афективними порушеннями та соматичними захворюваннями. Важливий аспект застосування адаптованої методики полягає у тому, що вона містить як субшкали, котрі стосуються міжособистісної взаємодії ("Соціальна залученість" та "Співчуття"), так і субшкалу, яка стосується соматичних аспектів полівагальної теорії ("Тілесні відчуття"). Таке поєднання вимірюваних конструктів дає змогу застосовувати міждисциплінарну рамку інтерперсональної нейронауки як для описування окремих випадків, так і для побудови узагальнених моделей під час дослідження різноманітних вибірок. Наприклад, вищезгаданий набір субшкал, які стосуються міжособистісної взаємодії та тілесних відчуттів, розширює можливості застосування "Шкали нейроцепції психологічної безпеки" в таких сферах, як психологія спорту. Особливо цінною методика може бути в тих дослідженнях, які стосуються впливу фізичної активності на психологічний добробут; а також для вивчення психологічних аспектів, котрі сприяють чи перешкоджають міжособистісній взаємодії у командних видах спорту. Перспективним напрямом застосування NPSS також можна вважати психологічні дослідження харчової поведінки в нормі і патології.

Внесок авторів: Дарина Романовська – концептуалізація, програмне забезпечення, збирання емпіричних даних та їх валідація, аналіз даних, аналіз джерел, підготування огляду літератури та теоретичних засад дослідження, написання

манускрипту; Каріне Малишева – концептуалізація, методологія, збирання емпіричних даних та їх валідація, аналіз джерел, підготування огляду літератури та теоретичних засад дослідження, перевірка та редагування манускрипту; Сергій Литвин – концептуалізація, перевірка та редагування манускрипту.

Список використаних джерел

- Bang, H., Won, D., & Park, S. (2020). School engagement, self-esteem, and depression of adolescents: The role of sport participation and volunteering activity and gender differences. *Children and youth services review*, 113. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105012>
- Bernatova, T., & Svetlak, M. (2017). Emotional and interoceptive awareness and its relationship to restriction in young women with eating disorders and healthy controls: a cascade from emotional to behavioral dysregulation. *Activitas Nervosa Superior*, 59(2), 78–86. <https://doi.org/10.1007/s41470-017-0006-z>
- Brinsfield, C. T. (2013). Employee silence motives: Investigation of dimensionality and development of measures. *Journal of Organizational Behavior*, 34(5), 671–697. <https://doi.org/10.1002/job.1829>
- Edmondson, A. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative science quarterly*, 44(2), 350–383. <https://doi.org/10.2307/2666999>
- Fuchs, T. (2013). Temporality and psychopathology. *Phenomenology and the cognitive sciences*, 12(1), 75–104. <https://doi.org/10.1007/s11097-010-9189-4>
- Fuchs, T., & Röhrich, F. (2017). Schizophrenia and intersubjectivity: An embodied and enactive approach to psychopathology and psychotherapy. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 24(2), 127–142. <https://doi.org/10.1353/ppp.2017.0018>
- Gilbert, P. (Ed.). (2017). *Compassion: Concepts, research and applications*. Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9781315564296>
- Gilbert, P., McEwan, K., Mitra, R., Franks, L., Richter, A., & Rockliff, H. (2008). Feeling safe and content: A specific affect regulation system? Relationship to depression, anxiety, stress, and self-criticism. *The Journal of Positive Psychology*, 3(3), 182–191. <https://doi.org/10.1080/17439760801999461>
- Goetz, J. L., Keltner, D., & Simon-Thomas, E. (2010). Compassion: an evolutionary analysis and empirical review. *Psychological bulletin*, 136(3), 351. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0018807>
- Gomez-Baya, D., Reis, M., & Gaspar de Matos, M. (2019). Positive youth development, thriving and social engagement: An analysis of gender differences in Spanish youth. *Scandinavian journal of psychology*, 60(6), 559–568. <https://doi.org/10.1111/sjop.12577>
- Jovanovic, T., Kazama, A., Bachevalier, J., & Davis, M. (2012). Impaired safety signal learning may be a biomarker of PTSD. *Neuropharmacology*, 62(2), 695–704. <https://doi.org/10.1016/j.neuropharm.2011.02.023>
- Kirby, J. N., Doty, J. R., Petrocchi, N., & Gilbert, P. (2017). The current and future role of heart rate variability for assessing and training compassion. *Frontiers in Public Health*, 5, 40. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2017.00040>
- Leroy, H., Dierynck, B., Anseel, F., Simons, T., Halbesleben, J. R., McCaughy, D., & Sels, L. (2012). Behavioral integrity for safety, priority of safety, psychological safety, and patient safety: A team-level study. *Journal of Applied Psychology*, 97(6), 1273. <https://doi.org/10.1037/a0030076>
- Mollon, D. (2014). Feeling safe during an inpatient hospitalization: a concept analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 70(8), 1727–1737. <https://doi.org/10.1111/jan.12348>
- Morton, L., Cogan, N., Kolacz, J., Calderwood, C., Nikolic, M., Bacon, T., Pathe, E., Williams, D., & Porges, S. W. (2024). A new measure of feeling safe: Developing psychometric properties of the Neuroception of Psychological Safety Scale (NPSS). *Psychological trauma: theory, research, practice, and policy*, 16(4), 701–708. <https://doi.org/10.1037/tra0001313>
- Motsan, S., Bar-Kalifa, E., Yirmiya, K., & Feldman, R. (2021). Physiological and social synchrony as markers of PTSD and resilience following chronic early trauma. *Depression and anxiety*, 38(1), 89–99. <https://doi.org/10.1002/da.23106>
- Palanski, M. E., & Vogelgesang, G. R. (2011). Virtuous creativity: The effects of leader behavioural integrity on follower creative thinking and risk taking. *Canadian Journal of Administrative Sciences/Revue Canadienne des Sciences de l'Administration*, 28(3), 259–269. <https://doi.org/10.1002/cjas.219>
- Porges, S. W. (2021). *Polyvagal Safety: Attachment, Communication, Self-Regulation (IPNB)*. WW Norton & Company. <https://wnnorton.com/books/9781324016274>
- Schein, E. H., & Bennis, W. G. (1965). *Personal and organizational change through group methods: The laboratory approach*. Wiley.
- Tedeschi, R. G., Cann, A., Taku, K., Senol-Durak, E., & Calhoun, L. G. (2017). The posttraumatic growth inventory: A revision integrating existential and spiritual change. *Journal of traumatic stress*, 30(1), 11–18. <https://doi.org/10.1002/jts.22155>

References

- Bang, H., Won, D., & Park, S. (2020). School engagement, self-esteem, and depression of adolescents: The role of sport participation and volunteering activity and gender differences. *Children and youth services review*, 113. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105012>
- Bernatova, T., & Svetlak, M. (2017). Emotional and interoceptive awareness and its relationship to restriction in young women with eating disorders and healthy controls: a cascade from emotional to behavioral dysregulation. *Activitas Nervosa Superior*, 59(2), 78–86. <https://doi.org/10.1007/s41470-017-0006-z>
- Brinsfield, C. T. (2013). Employee silence motives: Investigation of dimensionality and development of measures. *Journal of Organizational Behavior*, 34(5), 671–697. <https://doi.org/10.1002/job.1829>
- Edmondson, A. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative science quarterly*, 44(2), 350–383. <https://doi.org/10.2307/2666999>
- Fuchs, T. (2013). Temporality and psychopathology. *Phenomenology and the cognitive sciences*, 12(1), 75–104. <https://doi.org/10.1007/s11097-010-9189-4>
- Fuchs, T., & Röhrich, F. (2017). Schizophrenia and intersubjectivity: An embodied and enactive approach to psychopathology and psychotherapy. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 24(2), 127–142. <https://doi.org/10.1353/ppp.2017.0018>
- Gilbert, P. (Ed.). (2017). *Compassion: Concepts, research and applications*. Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9781315564296>
- Gilbert, P., McEwan, K., Mitra, R., Franks, L., Richter, A., & Rockliff, H. (2008). Feeling safe and content: A specific affect regulation system? Relationship to depression, anxiety, stress, and self-criticism. *The Journal of Positive Psychology*, 3(3), 182–191. <https://doi.org/10.1080/17439760801999461>
- Goetz, J. L., Keltner, D., & Simon-Thomas, E. (2010). Compassion: an evolutionary analysis and empirical review. *Psychological bulletin*, 136(3), 351. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0018807>
- Gomez-Baya, D., Reis, M., & Gaspar de Matos, M. (2019). Positive youth development, thriving and social engagement: An analysis of gender differences in Spanish youth. *Scandinavian journal of psychology*, 60(6), 559–568. <https://doi.org/10.1111/sjop.12577>
- Jovanovic, T., Kazama, A., Bachevalier, J., & Davis, M. (2012). Impaired safety signal learning may be a biomarker of PTSD. *Neuropharmacology*, 62(2), 695–704. <https://doi.org/10.1016/j.neuropharm.2011.02.023>
- Kirby, J. N., Doty, J. R., Petrocchi, N., & Gilbert, P. (2017). The current and future role of heart rate variability for assessing and training compassion. *Frontiers in Public Health*, 5, 40. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2017.00040>
- Leroy, H., Dierynck, B., Anseel, F., Simons, T., Halbesleben, J. R., McCaughy, D., & Sels, L. (2012). Behavioral integrity for safety, priority of safety, psychological safety, and patient safety: A team-level study. *Journal of Applied Psychology*, 97(6), 1273. <https://doi.org/10.1037/a0030076>
- Mollon, D. (2014). Feeling safe during an inpatient hospitalization: a concept analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 70(8), 1727–1737. <https://doi.org/10.1111/jan.12348>
- Morton, L., Cogan, N., Kolacz, J., Calderwood, C., Nikolic, M., Bacon, T., Pathe, E., Williams, D., & Porges, S. W. (2024). A new measure of feeling safe: Developing psychometric properties of the Neuroception of Psychological Safety Scale (NPSS). *Psychological trauma: theory, research, practice, and policy*, 16(4), 701–708. <https://doi.org/10.1037/tra0001313>
- Motsan, S., Bar-Kalifa, E., Yirmiya, K., & Feldman, R. (2021). Physiological and social synchrony as markers of PTSD and resilience following chronic early trauma. *Depression and anxiety*, 38(1), 89–99. <https://doi.org/10.1002/da.23106>
- Palanski, M. E., & Vogelgesang, G. R. (2011). Virtuous creativity: The effects of leader behavioural integrity on follower creative thinking and risk taking. *Canadian Journal of Administrative Sciences/Revue Canadienne des Sciences de l'Administration*, 28(3), 259–269. <https://doi.org/10.1002/cjas.219>
- Porges, S. W. (2021). *Polyvagal Safety: Attachment, Communication, Self-Regulation (IPNB)*. WW Norton & Company. <https://wnnorton.com/books/9781324016274>
- Schein, E. H., & Bennis, W. G. (1965). *Personal and organizational change through group methods: The laboratory approach*. Wiley.
- Tedeschi, R. G., Cann, A., Taku, K., Senol-Durak, E., & Calhoun, L. G. (2017). The posttraumatic growth inventory: A revision integrating existential and spiritual change. *Journal of traumatic stress*, 30(1), 11–18. <https://doi.org/10.1002/jts.22155>

Отримано редакцією журналу / Received: 12.03.24

Прорецензовано / Revised: 10.05.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.05.24

Додаток

Таблиця А1

"Шкала нейроцепції психологічної безпеки"
(модифікована та вдосконалена версія перекладу методики, яка пропонується для подальших досліджень)

Субшкала	Твердження
Соціальна залученість 14 пунктів	SE1 Я відчував/ла, що мене цінують SE2 Мені було комфортно висловлювати власні думки і проявляти себе SE3 Я відчував/ла прийняття з боку інших SE4 Я відчував/ла, що мене розуміють SE5 Я відчував/ла підтримку з боку інших SE6 Я відчував/ла, що мене поважають SE7 Був хтось, завдяки кому я відчував/ла себе в безпеці SE8 Був хтось, кому я міг/могла довіряти SE9 Я відчував/ла підбадьорення і розраду з боку інших SE10 Я відчував/ла себе почутим/ою SE11 Я відчував/ла, що люди намагаються зробити все можливе, аби допомогти мені SE12 Я відчував/ла, що про мене піклуються SE13 Я відчував/ла себе потрібним/ою SE14 Я не відчував/ла засудження з боку інших
Співчуття 7 пунктів	C1 Я був/ла здатен/на співпереживати іншим людям C2 Я відчував/ла, що можу втішити іншу людину, якщо це необхідно C3 Я відчував/ла співчуття до інших C4 Я хотів/ла допомогти іншим розслабитися C5 Я відчував/ла, що можу втішити того, кого люблю C6 Я відчував/ла такий зв'язок з іншими, що хотів/ла їм допомогти C7 Я почував/ла бажання потурбуватися про інших
Тілесні відчуття 8 пунктів	B1 Моє серцебиття було стабільним B2 Дихати було легко B3 Мій голос звучав нормально, як зазвичай B4 Моє тіло було розслабленим B5 Я відчував/ла комфорт і спокій у шлунку B6 Моє дихання було рівномірним B7 Я міг/могла спокійно всидіти на місці за потреби B8 Моє обличчя було розслабленим

Daryna ROMANOVSKA, Master's Student
ORCID ID: 0009-0005-5868-8594
e-mail: darinaromanovska2@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Serhii LYTUVYN, PhD
ORCID ID: 0000-0002-2859-1530
e-mail: sergiylitvyn@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Karine MALYSHEVA, PhD (Psychol.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0003-3903-5799
e-mail: karinemalysheva@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

UKRAINIAN ADAPTATION OF THE "NEUROCEPTION OF PSYCHOLOGICAL SAFETY SCALE" (NPSS)

Background. The neuroception of psychological safety is a relatively new construct that combines psychological and neuroscientific aspects of interpersonal interaction. It is described and studied within the framework of polyvagal theory as one of the key concepts for understanding the nature of social engagement processes. The present study aims to adapt into Ukrainian the Neuroception of Psychological Safety Scale (NPSS), the original version of which is a valid and reliable tool for assessing the sense of psychological safety in the context of interpersonal interaction.

Methods. The study involved 96 respondents from Ukraine. The Ukrainian version was obtained by means of double translation. Exploratory and confirmatory factor analysis were used to test the structure of the Ukrainian version. The internal consistency of the subscales and the overall test was assessed using Cronbach's alpha. To compare the respondents' responses by gender, the sum of the scores on the scales was calculated and a t-test was used.

Results. The total Cronbach's alpha score for the Neuroception of Psychological Safety Scale is 0,92. For the subscale "Social engagement" – 0,91, for the subscale "Compassion" – 0,86, for the subscale "Body sensations" – 0,92. These results indicate a high internal consistency of the questionnaire items. Factor analysis resulted in a simple 3-factor structure that explained 56,9 % of the total variance and was almost identical to the subscales of the developers in terms of item grouping.

Conclusions. The Ukrainian adaptation of the Neuroception of Psychological Safety Scale demonstrated satisfactory psychometric properties. The translation of some items of the scale needs to be modified, but the available version of this scale can be used for research on a Ukrainian-speaking sample, as well as in the practical work of psychologists.

Keywords: neuroception, psychological safety, polyvagal theory, social engagement, test adaptation.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 32-027.21+327.2:355.013]:159.937-053.81(477+44+6)
DOI: [https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1\(19\).9](https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1(19).9)

Марія СКУЙБИД, студ.
ORCID ID: 0000-0002-1945-5326
e-mail: mariaskuibyd@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Елісо ГРИЩУК, канд. психол. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-4890-0994
e-mail: eliso@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПСИХОСЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ, ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА АФРИКАНСЬКОЇ МОЛОДІ ПРО ІМПЕРІАЛІЗМ

Вступ. Наголошено, що сучасна геополітична ситуація, зокрема війна Росії проти України, робить вивчення уявлень молоді про імперіалізм актуальним, адже імперіалізм – багатогранний феномен, який має економічний, культурний та соціально-політичний вплив. Мета дослідження полягає у виявленні та аналізі конструктів, які використовує молодь різних країн для сприйняття Франції та Росії як імперіалістичних держав.

Методи. Було проведено змішане дослідження, що поєднало якісні методи (аналіз інтерв'ю, у яких було використано теорію особистісних конструктів Джорджа Келлі та асоціативний експеримент) зі статистичними методами – регресійний аналіз.

Результати. У результаті якісного аналізу показано, що респонденти використовують різні конструкти для описування Франції та Росії: африканські респонденти найчастіше згадували конструкти, пов'язані з силою та домінуванням, тоді як французькі респонденти зосереджувалися на імперіалізмі та культурних відмінностях. Українські респонденти акцентували увагу на культурних відмінностях та ідеології. Детальний аналіз дозволив виокремити одинадцять конструктів, які було використано в опитувальнику із семантичним диференціалом.

За допомогою регресійного аналізу показано, що для африканських респондентів значущими конструктами для сприйняття Франції у контексті імперіалізму є "Ворожа – Дружня", "Східна – Західна" та "Мілітарна – Пацифістська", а для Росії – "Ворожа – Дружня", "Агресивна – Мирна" та "Дискримінаційна – Дискримінована". У французькій групі для сприйняття Франції значущим є конструкт "Агресивна – Мирна", тоді як для Росії – "Мілітарна – Пацифістська". В українській групі для сприйняття Франції значущими є "Ворожа – Дружня" та "Консервативна – Сучасна", а для Росії – "Агресивна – Мирна" та "Авто-ритарна – Демократична".

Висновки. Під час аналізу якісних даних виявлено, що різні групи респондентів мають різні уявлення про імперіалізм Франції та Росії, акцентуючи увагу на культурних, ідеологічних та історичних аспектах. У регресійному аналізі підтверджено значущість конструктів "Ворожа – Дружня", "Агресивна – Мирна" та "Мілітарна – Пацифістська" для сприйняття обох країн. У підсумку підкреслено важливість культурного та соціального контексту у формуванні геополітичних уявлень.

Ключові слова: імперіалізм, французький імперіалізм, російський імперіалізм, геополітична свідомість, семантичний диференціал, психосемантичне дослідження.

Вступ

Актуальність. Сучасна геополітична ситуація, включаючи війну Росії проти України та активне використання Росією інформаційних кампаній, робить вивчення уявлень молоді про імперіалізм надзвичайно актуальним. Герфрід Мюнклер визначає імперіалізм як систематичне встановлення та підтримку політичного, економічного домінування однієї держави над іншими з метою забезпечення тривалого контролю та експансії (Münkler, 2007), а Едвард Саїд наголошує на тому, що імперіалізм охоплює не лише воєнну та економічну експансію, але й систематичне культурне домінування, яке впливає на формування ідентичностей та світогляду обох сторін – колонізаторів і колонізованих (Said, 1994). Розуміння того, як молодь сприймає Францію та Росію як імперіалістичні держави, допоможе виявити ключові уявлення, що існують у геополітичній свідомості молодих людей.

Це дослідження дозволить створювати ефективні інформаційні повідомлення від України, які можуть протидіяти впливу російської пропаганди. Виявлення та аналіз конструктів, що формують уявлення про імперіалізм, сприятиме зниженню негативного впливу на міжнародну спільноту та підвищенню підтримки України на світовій арені.

Мета дослідження полягає у виявленні та аналізі конструктів, які використовує молодь різних країн для сприйняття Франції та Росії як імперіалістичних держав, з використанням регресійного аналізу для визначення впливу окремих конструктів на загальне сприйняття імперіалізму. Дослідження спрямоване на порівняння цих уявлень серед африканської, французької та української молоді.

Методи

Для поглибленого вивчення сприйняття російського та французького імперіалізму було проведено змішане дослідження, що поєднало якісні та кількісні методи. Якісні методи включали контент-аналіз інтерв'ю із респондентами, які давали відповідь на питання, що базувалися на конструктах Джорджа Келлі (тріади) (Kelly, 1955) та вільних асоціативних експериментах, що допомогли виявити конструкти, які застосовуються для описування Франції, Росії та імперіалізму в контексті цих країн. Український учений, котрий займається дослідженням геополітичної свідомості О. Ю. Дроздов у своїх роботах використовує асоціативний експеримент, що дозволяє йому розглянути саме психосемантичні особливості сприйняття (Дроздов, 2010, 2015). Було вирішено застосувати конвенційний підхід до контент-аналізу, котрий передбачає збір даних шляхом проведення інтерв'ю з відкритим запитаннями. Зібрані дані обробляються шляхом кодування тексту для виявлення категорій та логічних зв'язків (Hsieh, 2005).

Відсутність якісних методів могла б призвести до недоліків у розумінні соціальних конструкцій та смислів, що стоять за концепцією імперіалізму в різних культурах, а без кількісних методів не було б можливим забезпечити більш статистично значущі дані (Greene, Caracelli, & Graham, 1989).

Дослідження було побудоване на основі "Exploratory Sequential Design", де спочатку збиралися та аналізувалися якісні дані, на їх основі створювався певний інструментарій для створення масового опитування, а потім за

допомогою статистики перевірялися необхідні дані (Creswell, & Creswell, 2018). Такий підхід забезпечив комплексне розуміння проблеми імперіалізму в контексті двох обраних країн, виявляючи закономірності та тенденції, а також глибше розкриваючи механізми, що стоять за певними конструктами.

Для аналізу результатів використовувався регресійний аналіз, щоб перевірити вплив виокремлених конструктів на сприйняття Франції та Росії як імперіалістичних чи антиімперіалістичних держав.

Результати

У першому етапі дослідження взяли участь 37 осіб, розподілених на три групи.

Перша група – молоді українці віком 18–25 років. Вони зростали в сучасній Україні і стали свідками агресії Росії. До цієї групи входять 20 респондентів: 11 жінок та 9 чоловіків. Друга група – французька молодь віком 18–30 років. Вони мають власний погляд на імперіалістичне минуле Франції. Група налічує 10 респондентів: 5 чоловіків і 5 жінок. Третя група складається з жителів або вихідців з африканських країн, які раніше були колоніями Франції. Це молодь віком 21–31 рік з Алжиру, Буркіна-Фасо, Чаду та Кот-д'Івуару. У групі 7 осіб: 5 чоловіків і 2 жінки.

Усі учасники підтвердили, що обізнані в темі імперіалізму та мають або здобувають вищу освіту.

У ході інтерв'ю та анкетування респондентам було запропоновано назвати дві країни, які, на їхню думку, є схожими, та третю, яка відрізняється, пояснюючи свою думку за допомогою прикметників. Усе це в межах опису чотирьох країн – Франції, Росії, Алжиру / Власної країни (для африканських респондентів), України. Це завдання базується на методиці виокремлення конструктів, але, на відміну від класичної теорії Келлі, респонденти не давали оцінки країнам, а використовували прикметники для описування їхніх характеристик.

На основі відповідей респондентів було виокремлено окремі категорії, котрі охоплюють більшість діад.

Фактор сили: часто згадувалися прикметники, що стосуються влади та домінування, такі як "сильна – слабка", "могутня – нестабільна", "впливова – залежна".

Імперіалізм: у відповідях часто зустрічалися терміни, пов'язані з історичною спадщиною колоніалізму та сучасним домінуванням, наприклад, "імперіалістична – колонізована", "колонізатор – колонія".

Ідеологія: респонденти використовували прикметники, що відображають політичні системи, такі як "демократична – авторитарна", "ліберальна – антидемократична", "унітарна – федеративна".

Культура: відповіді містили опис культурних відмінностей, зокрема релігійні, мовні та регіональні особливості, як, наприклад, "західна – східна", "франкомовна – російськомовна", "православна – ісламська".

Географія: асоціації стосувалися розміру і розташування країни, наприклад, "велика – маленька", "європейська – африканська", "масштабна – локальна".

Розвиток: у відповідях респондентів відображено економічний та соціальний розвиток країн через прикметники "відстала – прогресивна", "ресурсна – технологічна".

Відносини: описувалися рівень знайомства та політичні відносини між країнами, з використанням прикметників "незнайома – близька", "ворожа – дружня".

На основі аналізу відповідей респондентів з різних країн було зроблено певні висновки.

Респонденти з африканських країн часто використовували прикметники, що вказують на силу та домінування (9 згадок). Наприклад, такі терміни, як "сильна – слабка" та "впливова – залежна", були частими і, як

наслідок, увійшли до категорії "Фактор сили". Ідеологія та розвиток мали по 4 згадки кожна, а культурні та географічні відмінності – по 4 згадки. Відносини згадувалися 2 рази, а імперіалізм – лише один раз.

Французькі респонденти найчастіше згадували імперіалізм (10 згадок), використовуючи такі асоціації, як "імперіалістична – колонізована". Культура та географія також були важливими аспектами (10 згадок), а політичні системи та ідеологічні відмінності згадувалися 7 разів. Фактор сили мав 3 згадки, а економічна розвиненість – 2 згадки. Загалом у діадах французьких респондентів було використано нейтральні прикметники, котрі не містили явного емоційного складника.

Українські респонденти найчастіше згадували культурні відмінності – 22 згадки. Ідеологія, імперіалізм та розвиток мали по 15 згадок кожна. Фактор сили мав 11 згадок. В інтерв'ю українські респонденти зазначали, що іноді вони намагалися описати країни за допомогою культурного контексту, адже вони не наважувалися описати країни Африки більш політичними прикметниками, щоб не зробити помилки.

Аналіз триад показав, що українці та французи оцінюють країни через призму імперіалізму та колоніалізму, підкреслюючи історичні наслідки цих процесів. Африканські респонденти більше зосереджувалися на силі та домінуванні. Культурні та географічні відмінності є важливими для всіх груп, але в африканській групі на цьому акцентувалося менше уваги.

Для повнішого розуміння геополітичної свідомості, необхідно окремо розглянути асоціації, пов'язані з імперіалізмом, оскільки виокремлення конструктів було спрямовано саме на описування країн, а не на їх імперіалізм. Цей додатковий аналіз є важливим, оскільки він допомагає виявити специфічні характеристики, що не були охоплені під час початкових досліджень.

На наступному етапі респондентам пропонувалося пройти асоціативний експеримент, де вони мали назвати будь-які асоціації, які виникають під час згадування таких термінів, як "імперіалізм", "французький імперіалізм" та "російський імперіалізм". Респонденти могли називати декілька асоціацій у вільній формі. На етапі аналізу всі ці асоціації було згруповано в окремі категорії.

Африканські респонденти часто асоціювали імперіалізм із поняттями політичного панування та контролю, економічного домінування, культурного панування та маніпуляцій, а також з неоімперіалізмом та міжнародними організаціями. Ці категорії відображають глибокий вплив імперіалістичних практик на їхню історію та сучасне життя. Зокрема, імперіалізм сприймається через призму політичного та економічного домінування, що є ключовими аспектами для африканських країн.

Французькі респонденти також мають чіткі асоціації з імперіалізмом, часто пов'язуючи його з політичним контролем та репресіями, історичними прикладами та конфліктами, колоніалізмом та експлуатацією, а також культурною асиміляцією та сегрегацією. Це вказує на те, що для французьких респондентів імперіалізм є символом авторитарного правління та жорстких політичних структур.

Українські респонденти, у свою чергу, асоціюють імперіалізм з війною, насильством, економічним та соціальним пригнобленням, культурними та ідеологічними впливами, а також політичним пануванням. Це свідчить про те, що імперіалізм сприймається як сила, що прагне встановити контроль і панування за рахунок інших націй, викликаючи негативні асоціації з війнами, експлуатацією та пригнобленням.

Асоціації з французьким імперіалізмом у африканських та українських респондентів часто включають колонізацію, економічну експлуатацію, культурний вплив та асиміляцію. Українські респонденти також звертали увагу на позитивні аспекти, такі як прогрес та розвиток, принесені Францією до колоній. Африканські респонденти відзначали суто негативний вплив, котрий проявлявся у багатьох аспектах, особливо в незаконному збагаченні та дискримінації.

Російський імперіалізм викликає сильні асоціації з військовою агресією, територіальною експансією, репресіями, геноцидом та культурним нав'язуванням. Українські респонденти особливо акцентують увагу на історичних прикладах та сучасних подіях, що відображають агресивну політику Росії. Африканські респонденти, навпаки, зазначали певні позитивні аспекти російського імперіалізму, що проявляються в "антиімперіалізмі".

У результаті якісного аналізу відповідей усіх трьох груп, було визначено, які конструкти найчастіше використовувались як під час описування країн, так і особливостей імперіалізму цих країн.

Конструкт "Ворожа – Дружня" було виокремлено на основі прикметників, що описують міждержавні відносини. Асоціації з імперіалізмом часто містили поняття ворожнечі та дружби, що підкреслює важливість цього аспекту в їхньому сприйнятті.

Конструкт "Сильна – Слабка" відображає характеристики країн за рівнем їхньої могутності чи слабкості. На етапі тріад африканська група найчастіше використовувала ці прикметники для описування запропонованих країн (Фактор сили). Асоціації з політичним пануванням та контролем підкреслюють значущість цього конструкту. Респонденти часто згадували поняття влади, домінування та стабільності, що відображає їхнє сприйняття сили або слабкості країни.

"Агресивна – Мирна" описує агресивність або миролюбність країни. Асоціативний експеримент показав, що поняття агресії та конфлікту часто асоціюються з імперіалізмом, підтверджуючи важливість цього конструкту. Респонденти також використовували терміни, пов'язані з війною та насильством, для описування імперіалістичних дій.

Конструкт "Авторитарна – Демократична" було виокремлено за допомогою прикметників, що описують політичні режими (Ідеології) на етапі тріад. Асоціації з імперіалізмом включали поняття політичного контролю та репресій, що підкреслює важливість цього аспекту у сприйнятті респондентів. Респонденти часто згадували терміни, пов'язані з авторитаризмом, тоталітаризмом та демократією, що відображає їхнє сприйняття політичних режимів країн.

"Відстала – Розвинена" визначає рівень економічного та соціального розвитку країни. Цей конструкт часто згадувався у категорії "Розвиток" на етапі тріад. Асоціативний експеримент показав, що економічне та соціальне пригноблення є важливими аспектами сприйняття імперіалізму. Респонденти часто асоціювали імперіалізм з економічним розвитком метрополії за рахунок обкрадання та експлуатації своїх колоній.

Конструкт "Східна – Західна" описує культурні та географічні відмінності між країнами. Асоціації, пов'язані з культурним пануванням, підтверджують важливість цього аспекту. Респонденти часто згадували культурні та географічні впливи, що відображає їхнє сприйняття культурних відмінностей між країнами.

Конструкт "Бідна – Багата" визначає економічний стан країни. Ці описи фігурували в категорії "Розвиток",

що описує тріади країн. Асоціації з імперіалізмом включали поняття економічного домінування та експлуатації, що підтверджує значущість цього аспекту.

"Консервативна – Сучасна" описує соціальні та культурні риси країни. Найбільше цей конструкт використовували українці для зіставлення Франції та Росії, періодично такі поняття згадувалися і в групі французів. Асоціації, пов'язані з Розвитком і Ідеологією, підтверджують важливість цього аспекту.

Конструкт "Дискримінаційна – Дискримінована" було визначено через прикметники, що описують рівень соціальної справедливості в країні. Асоціації з імперіалізмом включали поняття соціального пригноблення та прав людини, що підтверджує важливість цього аспекту. Респонденти в усіх трьох групах згадували соціальні аспекти, що відображає їхнє сприйняття соціальної справедливості.

"Мілітарна – Пацифістська" описує воєнну політику країни. Асоціації з імперіалізмом включали поняття війни та насильства, що наштовхнуло на створення цього конструкту. Респонденти часто згадували воєнні аспекти, що відображає їхнє сприйняття країн в геополітичному плані.

Конструкт "Імперіалістична – Антиімперіалістична" визначено через прикметники, що описують імперіалістичні амбіції країни. Важливо зазначити, що це головний конструкт, котрий надалі буде аналізуватися найбільше. Тому специфіці його побудови було приділено багато уваги, оскільки африканські респонденти на етапі асоціацій надавали позитивні відповіді щодо російського імперіалізму (або ж загалом заперечували його), і на етапі тріад було згадано категорію "Імперіалізм" лише 1 раз (що можна інтерпретувати як небажання респондентів характеризувати Україну як колонію або ж Росію як Імперську державу). Тому було вирішено вивести конструкт і замість правого прикметника "Колонізована" вписати "Антиімперіалістична". Це дозволило уникнути невдоволення з боку респондентів, що не вважають Францію або Росію ні імперіалістичними, ні колонізованими.

Ці конструкти було сформовано в семантичний диференціал у вигляді опитувальника (українською та французькою мовою відповідно). У дослідженні взяли участь 188 респондентів: 67 з України, 60 з Франції та 61 з африканських країн. Усі респонденти мали вищу освіту або були в процесі її здобуття та розуміли феномен імперіалізму. Обов'язковою умовою була обізнаність щодо чотирьох країн: Франції, Росії, України та Алжиру (або своєї країни для африканських респондентів). Африканську групу представляли респонденти з таких країн: Алжир (11 осіб), Бенін (10 осіб), Габон (7 осіб), Джибуті (5 осіб), Кот-д'Івуар (5 осіб), Малі (5 осіб), Центральноафриканська Республіка (4 особи), Марокко (3 особи), Сенегал (3 особи), Чад (3 особи), Камерун (2 особи) та Мадагаскар (2 особи).

Після проведення опитування трьох груп респондентів щодо їх сприйняття країн на основі виокремлених одинадцяти конструктів, було здійснено статистичний аналіз. Ми мали на меті визначити, які конструкти мають найбільший вплив на формування уявлень респондентів про імперіалістичність або антиімперіалістичність цих країн. Зокрема, ми використали множинний лінійний регресійний аналіз, який допоміг оцінити взаємозв'язок між оцінками по кожному з 10 конструктів (незалежні змінні) та загальною оцінкою імперіалізму Франції та Росії (залежні змінні). Такий підхід дозволив урахувати вплив кожного конструкту окремо, а також оцінити їх спільний вплив на сприйняття імперіалізму, що є важливим для розуміння комплексного характеру цього явища в різних національних групах.

Таблиця 1

Зведена таблиця результатів регресійного аналізу в трьох групах

Група	Аналіз	R ²	Adjusted R ²	F (Sig.)	Значущі коефіцієнти (p < 0,05)
Африка	Сприйняття Франції	0,837	0,804	< 0,001	Ворожа – Дружня (0,377, 0,022), Східна – Західна (0,383, 0,012), Мілітарна – Пацифістська (0,452, 0,005)
	Сприйняття Росії	0,694	0,633	< 0,001	Ворожа – Дружня (0,550, 0,001), Агресивна – Мирна (0,380, 0,038), Дискримінаційна – Дискримінована (0,361, 0,032)
Франція	Сприйняття Франції	0,507	0,406	< 0,001	Агресивна – Мирна (0,310, 0,044)
	Сприйняття Росії	0,465	0,356	< 0,001	Мілітарна – Пацифістська (0,507, 0,002)
Україна	Сприйняття Франції	0,557	0,478	< 0,001	Ворожа – Дружня (0,546, 0,001), Консервативна – Сучасна (0,393, 0,002)
	Сприйняття Росії	0,619	0,551	< 0,001	Агресивна – Мирна (–0,403, 0,013), Авторитарна – Демократична (0,538, < 0,001)

Перейдемо до розгляду результатів в африканській групі. Основні результати регресійного аналізу для африканської групи респондентів щодо сприйняття Франції в контексті імперіалізму такі. Значення R² становить 0,837, що вказує на те, що 83,7 % варіації залежної змінної пояснюється незалежними змінними. Скориговане значення R² дорівнює 0,804, що враховує кількість незалежних змінних і підтверджує високу пояснювальну здатність моделі. F-статистика (25,669) та відповідний рівень значущості (p < 0,001) свідчать про загальну значущість моделі. Значення стандартної помилки оцінки становить 0,788, що вказує на середню похибку прогнозу. Durbin – Watson статистика показала значення 2,135, що свідчить про відсутність автокореляції залишків, тобто незалежність помилок моделі.

Розглянемо значущі коефіцієнти, що визначають вплив конкретних незалежних змінних на залежну змінну. З десяти незалежних змінних три показали статистично значущий вплив на залежну змінну: "Ворожа – Дружня" (B = 0,377, p = 0,022), "Східна – Західна" (B = 0,383, p = 0,012) та "Мілітарна – Пацифістська" (B = 0,452, p = 0,005). Це означає, що оцінки за цими конструктами пов'язані зі сприйняттям Франції в контексті імперіалізму.

Решта незалежних змінних не показали статистично значущого впливу на залежну змінну, оскільки їхні r-значення були більші ніж 0,05. Наприклад, змінна "Сильна – Слабка" (B = –0,112, p = 0,289) не має статистично значущого впливу на сприйняття імперіалістичності Франції.

Таким чином, проведений регресійний аналіз дозволяє визначити, які характеристики мають значущий вплив на сприйняття Франції як імперіалістичної серед африканських респондентів.

Перейдемо до розгляду результатів сприйняття Росії африканською групою респондентів. Результати аналізу показали, що значення R² дорівнює 0,694, що означає, що 69,4 % варіації сприйняття Росії як імперіалістичної можна пояснити незалежними змінними. Скориговане значення R² дорівнювало 0,633, що враховує кількість незалежних змінних і забезпечує точнішу оцінку пояснювальної здатності моделі. Значення F-статистики становить 11,361, а рівень значущості p < 0,001, що підтверджує загальну значущість моделі.

Аналіз коефіцієнтів регресії для визначення впливу кожної незалежної змінної на залежну змінну виявив три значущі фактори: "Ворожа – Дружня" (B = 0,550, p = 0,001), "Агресивна – Мирна" (B = 0,380, p = 0,038) та "Мілітарна – Пацифістська" (B = 0,361, p = 0,032). Це свідчить про те, що оцінки на ці семантичні диференціали під час оцінювання Росії впливають на її сприйняття у контексті імперіалізму.

Інші змінні, такі як "Сильна – Слабка" (B = –0,111, p = 0,508) та "Авторитарна – Демократична" (B = –0,066,

p = 0,692), не показали статистично значущого впливу на сприйняття імперіалістичності Росії, оскільки їхні r-значення перевищували 0,05.

Значення стандартної помилки оцінювання становить 1,296, що відображає середню похибку прогнозу. Durbin – Watson статистика, рівна 1,349, вказує на можливість автокореляції залишків, що може потребувати додаткового аналізу.

Перейдемо до описання результатів у французькій групі респондентів. Першим розглянемо їхнє сприйняття власної країни – Франції. Результати аналізу показали, що значення R² становить 0,507, що свідчить про те, що 50,7 % варіації залежної змінної можна пояснити обраними незалежними змінними. Скориговане значення R² дорівнює 0,406, що враховує кількість незалежних змінних та забезпечує точнішу оцінку моделі. Значення F-статистики дорівнює 5,031, а рівень значущості p < 0,001, що підтверджує загальну значущість моделі.

Аналіз коефіцієнтів регресії показав, що значущим фактором є лише один конструкт: "Агресивна – Мирна" (B = 0,310, p = 0,044). Це означає, що зростання значень за цим конструктом сприяє збільшенню сприйняття Франції як антиімперіалістичної серед французьких респондентів.

Значення стандартної помилки оцінки становить 1,209, що вказує на середню похибку прогнозу. Durbin – Watson статистика дорівнює 2,200, що вказує на відсутність автокореляції залишків.

Перейдемо до розгляду результатів регресійного аналізу у французькій групі, які описують сприйняття Росії в контексті імперіалістичності.

Результати аналізу показали, що модель пояснює 46,5 % варіації залежної змінної (R² = 0,465). Скориговане значення R², що становить 0,356, враховує кількість незалежних змінних і свідчить про стабільність моделі. Значення F-статистики дорівнює 4,260, а рівень значущості p < 0,001, що підтверджує статистичну значущість моделі.

Під час розгляду коефіцієнтів регресії було виявлено, що змінна "Мілітарна – Пацифістська" (B = 0,507, p = 0,002) має значущий вплив на сприйняття Росії як імперіалістичної. Зниження оцінок за цим конструктом вказує на збільшення сприйняття Росії як імперіалістичної серед французьких респондентів.

Значення стандартної помилки оцінки становить 1,448, що вказує на середню похибку прогнозу. Durbin – Watson статистика, яка дорівнює 1,809, свідчить про відсутність значної автокореляції залишків.

Розглянемо останню групу респондентів – українців і їхні результати регресійного аналізу. Аналіз оцінки конструктів для Франції показав, що значення R² становить 0,557, що свідчить про те, що 55,7 % варіації

залежної змінної можна пояснити незалежними змінними. Скориговане значення R^2 дорівнює 0,478, що враховує кількість незалежних змінних і підтверджує адекватність моделі. Значення F-статистики дорівнює 7,032, а рівень значущості $p < 0,001$, що свідчить про загальну значущість моделі.

Розглядаючи коефіцієнти регресії, можна відзначити, що значущими змінними є "Ворожа – Дружня" ($B = 0,546$, $p = 0,001$) та "Консервативна – Сучасна" ($B = 0,393$, $p = 0,002$). Це означає, що зростання оцінок за цими конструктами пов'язане з підвищенням сприйняття Франції як антиімперіалістичної серед українських респондентів.

Значення стандартної помилки оцінки становить 1,184, що вказує на середню похибку прогнозу. Durbin – Watson статистика, яка дорівнює 1,812, указує на відсутність значної автокореляції залишків.

Переходимо до аналізу сприйняття Росії українськими респондентами. Метою цього регресійного аналізу було визначити, які з конструктів семантичного диференціала впливають на уявлення українців про Росію як імперіалістичну державу.

Результати показали, що значення R^2 становить 0,619, що означає, що 61,9 % варіації залежної змінної можна пояснити незалежними змінними. Скориговане значення R^2 становить 0,551, що вказує на достатню пояснювальну здатність моделі після урахування кількості незалежних змінних. Значення F-статистики дорівнює 9,092 з рівнем значущості $p < 0,001$, що свідчить про загальну статистичну значущість моделі.

Коефіцієнти регресії показують, що значущими змінними є "Агресивна – Мирна" ($B = -0,403$, $p = 0,013$) та "Авторитарна – Демократична" ($B = 0,538$, $p < 0,001$). Це свідчить про зв'язок цих конструктів зі сприйняттям Росії як Імперіалістичної.

Значення стандартної помилки оцінки становить 0,312, що вказує на середню похибку прогнозу. Durbin – Watson статистика, яка дорівнює 2,114, свідчить про відсутність значної автокореляції залишків.

Дискусія і висновки

Аналіз показав, що сприйняття Франції та Росії як імперіалістичних або антиімперіалістичних держав значно відрізняється серед різних груп респондентів. В африканській групі значущими конструктами для сприйняття Франції виявилися "Ворожа – Дружня", "Східна – Західна" та "Мілітарна – Пацифістська". Оцінка за цими конструктами показала значущу регресію зі сприйняттям Франції як імперіалістичної. У французькій групі єдиним значущим конструктом був "Агресивна – Мирна", що свідчить про те, що мирний образ Франції знижує її імперіалістичний образ. Для української групи значущими конструктами були "Ворожа – Дружня" та "Консервативна – Сучасна", де дружнє та сучасне сприйняття Франції сприяє зменшенню її імперіалістичного образу.

Щодо Росії, то в африканській групі значущими конструктами були "Ворожа – Дружня", "Агресивна – Мирна" та "Дискримінаційна – Дискримінована". Дружнє, мирне та недискримінаційне сприйняття зменшує імперіалістичний образ Росії. У французькій групі єдиним значущим конструктом був "Мілітарна – Пацифістська", що свідчить про те, що мілітарний образ Росії збільшує її імперіалістичний образ. В українській групі значущими

конструктами були "Агресивна – Мирна" та "Авторитарна – Демократична", де сприйняття Росії як агресивної та авторитарної сприяє підтвердженню її імперіалістичного образу в сприйнятті українців.

Загальні висновки свідчать про те, що різні групи респондентів мають різні конструкти, які впливають на сприйняття імперіалістичності країн. Це підкреслює важливість культурного та соціального контексту у формуванні геополітичних уявлень. Конструкти "Ворожа – Дружня", "Агресивна – Мирна" та "Мілітарна – Пацифістська" є ключовими для сприйняття обох досліджуваних країн, хоча їхній вплив відрізняється між групами. Для кожної групи респондентів існують унікальні конструкти, які найбільше впливають на сприйняття конкретної країни, що підкреслює важливість індивідуального підходу в аналізі міжнародних відносин.

Внесок авторів: Марія Скуйбид – концептуалізація, методологія, формальний аналіз, написання (оригінальна чернетка); Елісо Гришук – написання (перегляд і редагування).

Список використаних джерел

- Дроздов, О. Ю. (2010). Структурно-змістовні особливості геополітичної свідомості студентської молоді (на прикладі Чернігівського регіону). *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*, 1(82), 154–158. <https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1861/1/Структурно-змістовні%20особливості%20геополітичної%20свідомості%20студентської%20молоді%20на%20прикладі%20Чернігівського%20регіону%29.pdf>
- Дроздов, О. Ю. (2015). Психосемантичні особливості геополітичних уявлень української та російської молоді під час міждержавного конфлікту 2014 року. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, (35), 103–112.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Sage
- Greene, J., Caracelli, V. J., & Graham, W. F. (1989). Toward a Conceptual Framework for Mixed-Method Evaluation Designs. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 11(3), 255–274. <https://doi.org/10.2307/1163620>
- Hsieh, H.-F., & Shannon, S. E. (2005). Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277–1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>
- Kelly, G. A. (1955). *The Psychology of Personal Constructs*. Norton.
- Münkler, H., & Camiller, P. (2007). *Empires: The logic of world domination from ancient Rome to the United States*. Polity Press.
- Said, E. W. (1994). *Culture and Imperialism*. A Division of Random House, Inc

References

- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Sage
- Drozdo O. Yu. (2010). Structural and Content Characteristics of the Geopolitical Consciousness of Student Youth (Based on the Example of the Chernihiv Region). *Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University. Series: Psychological sciences*, 1(82), 154–158 [in Ukrainian]. <https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1861/1/Структурно-змістовні%20особливості%20геополітичної%20свідомості%20студентської%20молоді%20на%20прикладі%20Чернігівського%20регіону%29.pdf>
- Drozdo O. Yu. (2015). Psychosemantic Features of the Geopolitical Perceptions of Ukrainian and Russian Youth During the Interstate Conflict of 2014. *Scientific Studies in Social and Political Psychology*, (35), 103–112 [in Ukrainian].
- Greene, J., Caracelli, V. J., & Graham, W. F. (1989). Toward a Conceptual Framework for Mixed-Method Evaluation Designs. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 11(3), 255–274. <https://doi.org/10.2307/1163620>
- Hsieh, H.-F., & Shannon, S. E. (2005). Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277–1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>
- Kelly, G. A. (1955). *The Psychology of Personal Constructs*. Norton.
- Münkler, H., & Camiller, P. (2007). *Empires: The logic of world domination from ancient Rome to the United States*. Polity Press.
- Said, E. W. (1994). *Culture and Imperialism*. A Division of Random House, Inc
- Отримано редакцією журналу / Received: 24.02.24**
Прорецензовано / Revised: 10.05.24
Схвалено до друку / Accepted: 15.05.24

Mariia SKUIBYD, Student
ORCID ID: 0000-0002-1945-5326
e-mail: mariaskuibyd@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Eliso HRYSHCHUK, PhD (Psychol.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-4890-0994
e-mail: eliso@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PSYCHOSEMANTIC PECULIARITIES OF UKRAINIAN, FRENCH AND AFRICAN YOUTH'S PERCEPTIONS OF IMPERIALISM

Background. The current geopolitical situation, including Russia's war against Ukraine, makes the study of young people's perceptions of imperialism relevant. Imperialism is a multifaceted phenomenon that has economic, cultural, and socio-political impact. The purpose of the study is to identify and analyze the constructs used by young people in different countries to perceive France and Russia as imperialist powers.

Methods. A mixed-methods research was conducted, combining qualitative methods (analysis of interviews using George Kelly's theory of personal constructs and an association experiment) with statistical methods, such as regression analysis.

Results. The qualitative analysis showed that respondents used different constructs to describe France and Russia. African respondents most often mentioned constructs related to power and domination, while French respondents focused on imperialism and cultural differences. Ukrainian respondents focused on cultural differences and ideology. Detailed analysis allowed us to identify eleven constructs that were used in the questionnaire with a semantic differential.

The regression analysis showed that for African respondents, the most important constructs for perceiving France in the context of imperialism are "Hostile – Friendly", "Eastern – Western" and "Militaristic – Pacifist", and for Russia – "Hostile – Friendly", "Aggressive – Peaceful" and "Discriminating – Discriminated". In the French group, the construct Aggressive – Peaceful is significant for the perception of France, while for Russia it is Militaristic – Pacifist. In the Ukrainian group, the constructs "Hostile – Friendly" and "Conservative – Modern" are significant for the perception of France, while for Russia – "Aggressive – Peaceful" and "Authoritarian – Democratic".

Conclusions. The analysis of qualitative data showed that different groups of respondents have different perceptions of French and Russian imperialism, focusing on cultural, ideological and historical aspects. The regression analysis confirmed the importance of the constructs "Hostile – Friendly", "Aggressive – Peaceful" and "Militaristic – Pacifist" for the perception of both countries. This study highlights the importance of cultural and social context in shaping geopolitical perceptions.

Keywords: imperialism, French imperialism, Russian imperialism, geopolitical consciousness, semantic differential, psychosemantic research.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 159.923

DOI: [https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1\(19\).10](https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1(19).10)

Лариса ТЕРЛЕЦЬКА, канд. психол. наук, доц,
ORCID ID: 0000-0002-2219-872X
e-mail: tlg58@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Юлія ВАСИЛЕНКО, магістр
ORCID ID: 0009-0001-9253-9171
e-mail: vasylenko200131@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ПСИХІЧНИМ ЗДОРОВ'ЯМ ТА ОСОБИСТІСНИМ РОЗВИТКОМ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Вступ. Наголошено, що великі навчальні й емоційні навантаження, невизначеність майбутнього можуть негативно впливати на психічний стан студентів, перешкоджаючи їхньому повноцінному розвитку. Мета дослідження: вивчення взаємозв'язку між психічним здоров'ям та особистісним розвитком студентської молоді, що є надзвичайно важливим для розроблення ефективних психологічних програм та стратегій підтримки психічного здоров'я особистості молодшої людини.

Методи. Для розв'язання поставлених завдань було використано методи теоретичного й емпіричного дослідження: теоретичні методи – аналіз, класифікація, типи, узагальнення, що дали можливість науково-теоретичного обґрунтування отриманих даних; емпіричні методи – діагностичні (методика "Локус суб'єктивного контролю" Дж. Роттера та Опитувальник "Самооцінка станів тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності"); порівняльний аналіз результатів дослідження; математичні методи опрацювання даних.

Результати. Виявлено, що психічне здоров'я та особистісний розвиток студентів тісно взаємопов'язані та суттєво впливають на їхню академічну успішність, кар'єрні перспективи та загальне благополуччя. Засвідчено, що низький рівень тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності сприяє активній життєвій позиції, прагненню до досягнень, ініціативності та відповідальності.

Висновки. Визначено особливості психічного здоров'я та особистісного розвитку студентів. Наголошено, що студентський період – це динамічний і перехідний етап життя людини, який характеризується значними психосоціальними змінами, тому психічне здоров'я відіграє критичну роль в особистісному розвитку студентської молоді, впливаючи на успішність навчання, соціальну взаємодію, емоційне благополуччя та здатність до самореалізації.

Ключові слова: психічне здоров'я, особистісний розвиток, емоційне благополуччя, тривожність, фрустрація, студентський вік.

Вступ

Актуальність. Сучасне суспільство стикається з ростом уваги до питань психічного здоров'я та особистісного розвитку студентської молоді. Навчальні навантаження, що збільшуються, емоційні перевантаження, пошук себе та свого місця у житті, невизначеність майбутнього – все це може негативно впливати на психічний стан студентів, перешкоджаючи їхньому повноцінному розвитку. Тому розуміння зв'язку між цими аспектами стає надзвичайно важливим для розроблення ефективних психологічних програм та стратегій підтримки психічного здоров'я особистості молодшої людини.

Мета дослідження: вивчення взаємозв'язку між психічним здоров'ям та особистісним розвитком студентської молоді, а також розроблення психологічної програми, спрямованої на покращення психічного здоров'я та сприяння особистісному розвитку студентів.

Методи

Для розв'язання поставлених завдань у роботі було використано методи теоретичного й емпіричного дослідження:

а) теоретичні методи – аналіз, класифікація, типи, узагальнення, що дали можливість науково-теоретичного обґрунтування отриманих нами даних;

б) емпіричні методи – діагностичні методи (методика "Локус суб'єктивного контролю" Дж. Роттера та Опитувальник "Самооцінка станів тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності"), порівняльний аналіз результатів дослідження, математичні методи обробки даних.

Огляд літератури. В останні роки значну увагу приділяли дослідженню цієї проблеми вітчизняні та закордонні психологи. О. Л. Свідоський у своїй роботі дослідив концепцію психічного здоров'я, його фактори та методи дослідження. В. Ф. Шапарь вивчав особливості психічного розвитку студентів, зосереджуючись на факторах, які на

нього впливають. М. І. Шевандоський дослідив психологічні умови становлення особистості в сучасному суспільстві з акцентом на роль освіти. О. В. Войченко вивчав рівень тривожності у студентів першого курсу та його вплив на їх адаптацію до навчання. О. В. Костюк дослідив особливості психічного розвитку підлітків, зокрема їхні потреби та духовний розвиток. В. І. Петров дослідив психологічні умови становлення особистості у сфері освіти з акцентом на роль психологічного супроводу. В. К. Слюнько вивчав методи психологічної корекції тривожності у студентів. Т. А. Скрипник дослідив психологічний супровід навчання студентів.

Результати

Психічне здоров'я – це багатогранне поняття, яке має безліч визначень. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає його як "стан благополуччя, за якого людина усвідомлює свої можливості, може справлятися з типовими життєвими стресами, продуктивно працювати та вносити свій вклад у суспільство" (*Mental health*, 2022). Американська психологічна асоціація (АПА) дає таке визначення: "сукупність емоційних, когнітивних та поведінкових характеристик, які дозволяють людині функціонувати ефективно в суспільстві та жити повноцінним життям" (American Psychiatric Association, 2013). Психічне здоров'я – це не просто відсутність психічних розладів. Це складний феномен, який охоплює широкий спектр позитивних аспектів, що сприяють загальному благополуччю людини. Розуміння сутності та складників психічного здоров'я є ключовим для психологів, які прагнуть надавати ефективну допомогу своїм клієнтам.

Український інститут психічного здоров'я акцентує на динамічному характері психічного здоров'я, визначаючи його як стан динамічної рівноваги психічних процесів, що забезпечує оптимальний рівень саморегуляції особистості, її адаптацію до мінливих умов життя, працездатність та

© Терлецька Лариса, Василенко Юлія, 2024

активну участь у житті суспільства. Важливо зазначити, що психічне здоров'я – це стан динамічної рівноваги, який дозволяє людині відчувати себе добре, адаптуватися до мінливих умов життя та реалізовувати свій потенціал. Існує безліч концепцій психічного здоров'я, які пропонують різні погляди на його сутність та основні складники. Деякі з найвідоміших концепцій включають такі моделі, як:

1. Біомедична модель, яка розглядає психічні розлади як наслідок біологічних порушень, таких як дисбаланс нейромедiatorів або генетична схильність (Liu et al., 2018).

2. Психосоціальна модель – акцентує увагу на впливі соціальних та психологічних факторів на психічне здоров'я, таких як стрес, травми, складні стосунки (Evans, Duffy, & Batten, 2018).

3. Гуманістична модель, що підкреслює важливість самоактуалізації, особистісного зростання та свободи волі в досягненні психічного благополуччя (Brown, & Harris, 2019).

4. Соціокультурна модель: Ця модель розглядає психічне здоров'я у контексті соціальних та культурних норм, цінностей та очікувань (Brown, & Harris, 2019).

Психічне здоров'я не є одномірним поняттям. Воно складається з кількох взаємопов'язаних компонентів, які спільно сприяють здатності людини жити повноцінним та щасливим життям. До ключових складників психічного здоров'я належать емоційне, психологічне, соціальне, фізичне та духовне благополуччя.

Емоційне благополуччя дає здатність відчувати та виражати емоції здоровим способом, справлятися з негативними емоціями та відчувати радість і задоволення від життя (Keyes, & Lopez, 2002).

Психологічне благополуччя дозволяє мислити чітко, приймати рішення, розв'язувати проблеми та ставити цілі ("Mental health", 2018).

Соціальне благополуччя – це здатність формувати та підтримувати здорові стосунки з іншими людьми, відчувати себе частиною суспільства та робити свій внесок у нього.

Фізичне благополуччя потребує підтримувати здоровий спосіб життя, зокрема уживати правильне харчування, регулярні фізичні вправи та достатній сон.

Духовне благополуччя потрібне, щоб знаходити сенс і мету в житті, відчувати зв'язок з чимось більшим за себе (Dunn, Van der Kolk, & Satcher, 2000).

Важливо усвідомлювати, що всі компоненти психічного здоров'я взаємопов'язані та впливають один на одного. Наприклад, емоційне благополуччя може бути порушено через проблеми у соціальній сфері, а психологічні труднощі можуть негативно впливати на фізичне здоров'я. Тому для досягнення та підтримки психічного благополуччя важливо комплексно враховувати всі аспекти життя людини.

Розглядаючи тему психічного здоров'я, важливо зазначити, що воно формується під впливом складного поєднання внутрішніх та зовнішніх факторів. Розуміння цих факторів є ключовим для підтримки та покращення психічного благополуччя як одного зі складників. На психічне здоров'я впливають різні фактори, які можна умовно поділити на три групи:

1) Біологічні фактори: дослідження свідчать про те, що певні гени можуть збільшувати ризик розвитку деяких психічних розладів, таких як депресія, тривога та шизофренія. Однак важливо зазначити, що генетика не є єдиним фактором, що визначає психічне здоров'я. Навіть люди з

генетичною схильністю до психічних розладів можуть жити здоровим життям, якщо отримують необхідну підтримку та лікування (Evans, Duffy, & Batten, 2018).

2) Психологічні фактори: досвід раннього дитинства, особистісні характеристики: Риси особистості, такі як емоційний інтелект, рівень стресостійкості та копінг-механізми, також можуть впливати на психічне здоров'я. Люди з високим емоційним інтелектом, як правило, краще справляються зі стресом та емоційними труднощами, а люди з ефективними копінг-механізмами мають більше ресурсів для подолання проблем (Keyes, & Lopez, 2002).

3) Соціальні фактори: дослідження показують, що люди з низьким соціально-економічним статусом частіше страждають від проблем з психічним здоров'ям, ніж люди з високим статусом. Це може бути пов'язано з низькою факторів, таких як обмежений доступ до освіти, охорони здоров'я та інших ресурсів, а також підвищений ризик зазнати стресу, травм та дискримінації (Gupta, & Kumar, 2017).

Розглянувши основні концепції та складники, можна підсумувати, що психічне здоров'я людини формується під впливом складного поєднання внутрішніх (генетика, особистісні характеристики, травми) та зовнішніх (сімейне середовище, соціально-економічний статус, культура, політика, екологія) факторів. Їх розуміння впливає на психічне здоров'я, а вироблення стратегії його покращення є ключовими для створення сприятливого середовища, де кожна людина може жити здоровим та щасливим життям.

Згідно з ідеями Т. М. Титаренко (Titarenko, 2003), психологічно здорова людина є цілісною, самореалізованою та саморегульованою. Їй властиві креативність, збалансованість, адаптивність (на індивідуально-психологічному рівні), вона схильна до пошуку нових сенсів, осмислення досвіду та здатна отримувати задоволення від життя (ціннісно-смысловий рівень), схильна також до співробітництва, здатна співпереживати та відчуває відповідальність перед соціумом (соціально-психологічний рівень).

Студентський період – це час здобуття знань та навичок, необхідних для майбутньої професії, період інтенсивного особистісного розвитку. Це динамічний і перехідний етап життя людини, що характеризується значними психосоціальними змінами. Він супроводжується інтенсивним навчанням, пошуком власної ідентичності та місця у житті, а також адаптацією до нових соціальних умов. Психічне здоров'я відіграє критичну роль в особистісному розвитку студентської молоді, впливаючи на успішність навчання, соціальні взаємодії, емоційне благополуччя та здатність до самореалізації.

Проведені нами емпіричні дослідження виявили, що існує взаємозв'язок між психічним здоров'ям та особистісним розвитком студентів. У дослідженні було задіяно студенти вищих закладів освіти (45 осіб). Вік – від 22 років.

Низький рівень тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності сприяє активній життєвій позиції, прагненню до досягнень, ініціативності та відповідальності. Студенти з таким рівнем психічного здоров'я орієнтовані на саморозвиток, прагнуть до самовдосконалення та набуття нових знань та вмінь, прагнуть до саморозвитку, беруть активну участь у житті навчального закладу та суспільства, прагнуть досягнень у навчанні та інших сферах діяльності. Вони готові брати на себе відповідальність, пропонувати нові ідеї та шукати нестандартні рішення проблем, усвідомлюють наслідки своїх дій та вчинків, готові нести за них відповідальність.

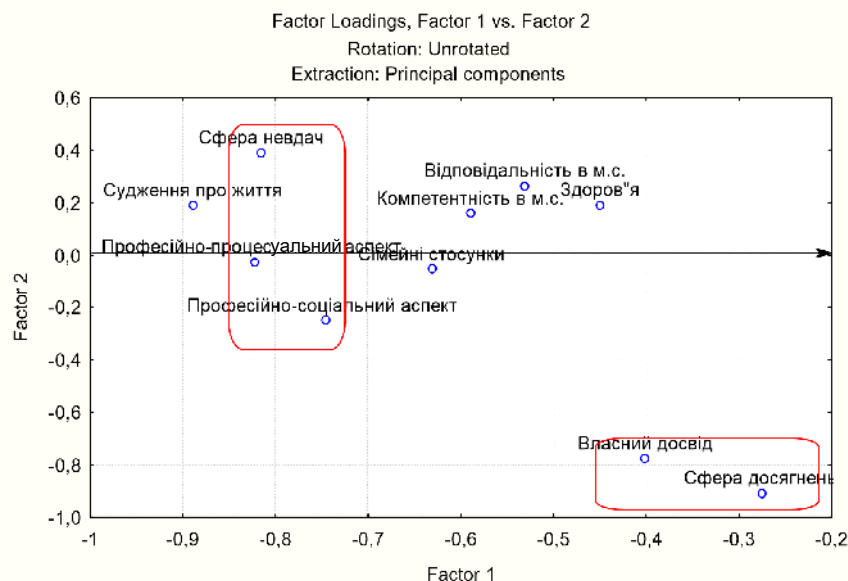

Рис. 1. Графічне зображення факторних навантажень групи студентів з низьким рівнем тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності

Тут ми спостерігаємо прояв інтернальності, окрім того, варто зазначити, що студенти з низьким рівнем тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності спрямовані на досягнення конкретної мети, проявляють ініціативність у роботі, при цьому покладаються на власний досвід та вже здобуті досягнення. Якщо подивитися з погляду психології, то їхні дії повністю відповідають віковому розвитку людини, тобто: на першому місці для студента є психічно-соціальний та психічно-процесуальний аспекти – студент прагне закріпитися у суспільстві, завоювати авторитет, показати власні знання та вміння, здобути досвід та впевненість у власних силах, вони цілеспрямовано йдуть до своєї мети. Тому два виділені фактори і є рівноправними, вони доповнюють один одного.

Середній рівень тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності характеризується більшою сфоку-

сованістю на особистому житті та сімейних стосунках. Студенти з таким рівнем психічного здоров'я відчують відповідальність за свою сім'ю та близьких, прагнуть до створення гармонійних стосунків. Цінують емоційну підтримку та прагнуть до конструктивного розв'язання проблем і збереження мирних стосунків.

Високий рівень тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності може призводити до зниження активності, ізоляції, труднощів у спілкуванні та прийнятті рішень. Студенти з таким рівнем психічного здоров'я потребують психологічної підтримки та допомоги в розвитку особистісних якостей. Можуть бути інертними, неуважними, їм важко зосередитися на навчанні та інших справах, можуть уникати спілкування з людьми, відчувати себе самотніми та незрозумілими. Студентам з високим рівнем тривожності може бути важко висловлювати свої думки та почуття, вони можуть бути агресивними або замкнутими.

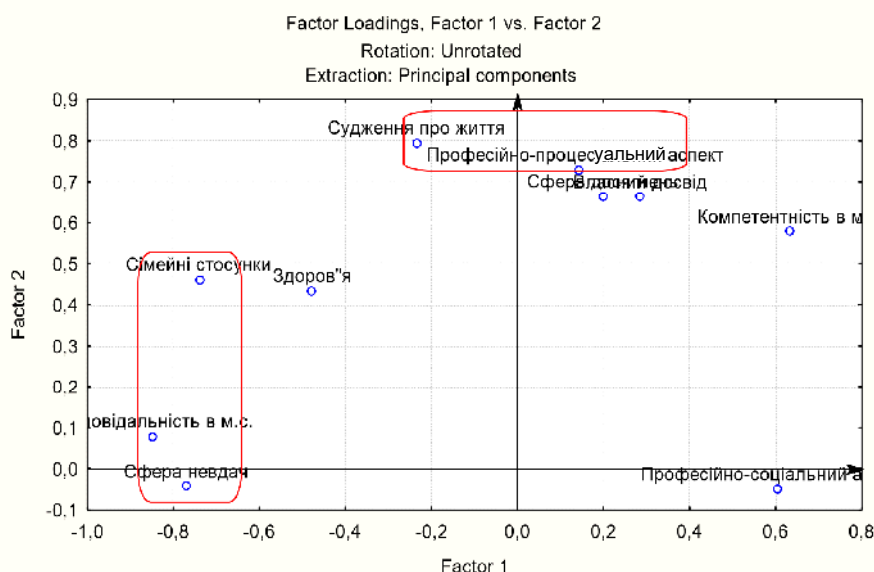

Рис. 2. Графічне зображення факторних навантажень групи студентів з високим рівнем тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності

Графічне представлення факторних навантажень дозволяє наочно побачити виділені особистісні утворення. Як бачимо, є два фактори. У першому факторі виявилися такі шкали, як: сфера невдач, сімейні стосунки, відповідальність у міжособистісних стосунках. У другому – судження про життя та психічно-процесуальний аспект. Вони протистоять один одному і є між собою рівноправно значущими, тобто ми спостерігаємо прояв інтернальності. Щодо психічної діяльності, то студенти володіють високим рівнем розвитку знань, умінь та навичок для її якісного забезпечення.

Важливо підкреслити, що психічний розвиток та особистісне становлення студентів – це динамічний процес, який може змінюватися під впливом різних факторів. Тому необхідний комплексний підхід до психологічного супроводу студентів, який включає: регулярну психологічну діагностику для оцінювання рівня психічного здоров'я та виявлення студентів, які потребують допомоги; розроблення та впровадження програм психологічної допомоги та підтримки студентів; створення умов для розвитку особистісних якостей студентів, таких як відповідальність, ініціативність, креативність, комунікабельність; залучення до роботи зі студентами кваліфікованих психологів та педагогів. Впровадження цих рекомендацій дозволить покращити психологічний клімат у навчальних закладах, сприятиме гармонійному розвитку особистості студентів та їх успішному навчанню. Практична значущість дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані для: розроблення програм психологічного супроводу студентів; підготування фахівців з психологічної роботи зі студентами; оцінювання ефективності психологічних програм та заходів; подальшого дослідження взаємозв'язку між психічним здоров'ям та особистісним розвитком студентів.

Дискусія і висновки

Загальний висновок зводиться до того, що психічне здоров'я та особистісний розвиток студентів є нерозривно пов'язаними та мають значний вплив на їх успішне навчання, кар'єрне зростання та загальне благополуччя.

Психічне здоров'я є невід'ємною частиною загального благополуччя людини, виступаючи ключовим фактором особистісного розвитку. Воно обумовлює наше сприйняття світу, взаємодію з іншими, стійкість до стресу та реакцію на життєві виклики. Було визначено, що психічне здоров'я охоплює не лише емоційну сферу, але й включає когнітивне, соціальне, моральне та духовне благополуччя. У той час як особистісний розвиток ґрунтується на комплексі аспектів, таких як здатність мислити критично, розв'язувати проблеми, спілкуватися та будувати відносини з іншими людьми, ці аспекти впливають на самопізнання, самореалізацію та соціальну адаптацію студентів.

Внесок авторів: Лариса Терлецька – концептуалізація, методологія, огляд літератури; Юлія Василенко – збір емпіричних даних та їх валідація, емпіричне дослідження та аналіз даних.

Список використаних джерел

- Титаренко, Т. М. (2003). Життєві домагання і професійне становлення особистості практичного психолога. *Практична психологія та соціальна робота*, (4), 21–23.
- American Psychiatric Association, DSM-5 Task Force. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5™ (5th ed.). American Psychiatric Publishing, Inc. <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- Keyes, C. L. M., & Lopez, S. J. (2002). Broadening the definition of health: Psychology and the social regulation of emotion. *Psychological Inquiry*, 13(1), 16–18.
- Liu, X., Bao, Y., Zhang, Y., & Liu, X. (2018). The association between social stigma and self-esteem among college students with depression in China. *International Journal of Social Psychiatry*, 64(3), 272–278.
- Mental health. (2022, June 17). World Health Organization. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>
- Mental health. (2018). In APA dictionary of psychology. American Psychological Association. <https://dictionary.apa.org/mental-health>
- Brown, S., & Harris, T. (2019). Stress and Mental Health Among College Students: Examining the Effects of Stressful Life Events, Mental Health History, and Coping Strategies. *Journal of College Counseling*, 22(2), 158–172.
- Dunn, J., Van der Kolk, B. A., & Satcher, D. (2000). *Mental health and substance abuse: A healing journey*. Basic Books.
- Evans, A. M., Dufty, N., & Batten, S. V. (2018). The relationship between family functioning and student mental health: a systematic review. *Educational Psychology Review*, 30(2), 347–384.
- Keyes, C. L. M., & Lopez, S. J. (2002). Broadening the definition of health: Psychology and the social regulation of emotion. *Psychological Inquiry*, 13(1), 16–20.
- Gupta, R., & Kumar, A. (2017). Impact of Stress on Students' Academic Performance. *International Journal of Academic Research*, 4(3), 83–88.

References

- American Psychiatric Association, DSM-5 Task Force. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5™ (5th ed.). American Psychiatric Publishing, Inc. <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- Keyes, C. L. M., & Lopez, S. J. (2002). Broadening the definition of health: Psychology and the social regulation of emotion. *Psychological Inquiry*, 13(1), 16–18.
- Liu, X., Bao, Y., Zhang, Y., & Liu, X. (2018). The association between social stigma and self-esteem among college students with depression in China. *International Journal of Social Psychiatry*, 64(3), 272–278.
- Mental health. (2022, June 17). World Health Organization. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>
- Titarenko, T. M. (2003). Life harassment and professional development of the personality of a practical psychologist. *Practical Psychology and Social Work*, (4), 21–23 [in Ukrainian].
- Mental health. (2018). In APA dictionary of psychology. American Psychological Association. <https://dictionary.apa.org/mental-health>
- Brown, S., & Harris, T. (2019). Stress and Mental Health Among College Students: Examining the Effects of Stressful Life Events, Mental Health History, and Coping Strategies. *Journal of College Counseling*, 22(2), 158–172.
- Dunn, J., Van der Kolk, B. A., & Satcher, D. (2000). *Mental health and substance abuse: A healing journey*. Basic Books.
- Evans, A. M., Dufty, N., & Batten, S. V. (2018). The relationship between family functioning and student mental health: a systematic review. *Educational Psychology Review*, 30(2), 347–384.
- Keyes, C. L. M., & Lopez, S. J. (2002). Broadening the definition of health: Psychology and the social regulation of emotion. *Psychological Inquiry*, 13(1), 16–20.
- Gupta, R., & Kumar, A. (2017). Impact of Stress on Students' Academic Performance. *International Journal of Academic Research*, 4(3), 83–88.

Отримано редакцією журналу / Received: 14.01.24

Прорецензовано / Revised: 06.05.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.05.24

Larisa TERLETSKA, PhD (Psychol.), Assoc. Prof.
ORCID ID : 0000-0002-2219-872X
e-mail: tlg58@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Yulia VASYLENKO, Master of Arts
ORCID ID: 0009-0001-9253-9171
e-mail: vasylenko200131@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

RELATIONSHIP BETWEEN MENTAL HEALTH AND PERSONAL DEVELOPMENT IN THE STUDENT YOUTH

Background. *The article presents the results of research on the concept of mental health and personal development. The purpose of the study: to study the relationship between mental health and personal development of student youth.*

Methods. *To solve the tasks, the work used methods of theoretical and empirical research: a) theoretical methods – analysis, classification, types, and generalization – made it possible to scientifically and theoretically substantiate the data we received; b) empirical methods – diagnostic methods (J. Rotter's "Locus of Subjective Control" methodology and the Questionnaire "Self-Assessment of Anxiety, Frustration, Aggressiveness, and Rigidity"), comparative analysis of research results, and mathematical data processing methods.*

Results. *During this study, it was found that the mental health and personal development of students are closely interconnected and significantly affect their academic performance, career prospects and general well-being. The results of the study indicate that a low level of anxiety, frustration, aggressiveness, and rigidity contributes to an active life position, striving for achievements, initiative, and responsibility.*

Conclusions. *Specific features of mental health and personal development of students are determined. The student period is a dynamic and transitional stage of a person's life, characterized by significant psychosocial changes. It is accompanied by intensive training, the search for one's own identity and place in life, as well as adaptation to new social conditions. Mental health plays a critical role in the personal development of student youth, affecting academic success, social interactions, emotional well-being, and self-actualization.*

Keywords: *mental health, personal development, emotional well-being, anxiety, frustration, student age.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 159.9

DOI: [https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1\(19\).11](https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1(19).11)

Ольга ЦИКАЛЕНКО, магістр,
ORCID ID: 0000-0001-5070-5349
e-mail: for_olga@i.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Олена ВЛАСОВА, д-р психол. наук, проф.,
ORCID ID: 0000-0000-9894-0038
e-mail: olenavlasova@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

АСЕРТИВНІСТЬ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ЖІНОК-МІГРАНТОК

Вступ. Окреслено, що асертивність вважається значущою властивістю жінки, я визначає її здатність до ефективної паритетної взаємодії з навколишнім соціумом та підтримки психічного здоров'я. У статті представлено дослідження асертивності як чинника соціально-психологічної адаптації українських жінок-мігранток. Дослідження базовано на гіпотезі, що існує позитивний взаємозв'язок між розвитком асертивності та успішністю соціальної і психологічної адаптації жінок-мігранток. Зроблено припущення, що наявність асертивності в таких жінок також пов'язана з їх вищим суб'єктивним благополуччям.

Методи. Для отримання емпіричних даних використано методику "Дослідження рівня асертивності" (В. Каппоні та Т. Новак), Методику соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда, Опитувальник "PERMA-Profilier" (Butler та Kern). Для аналізу отриманих даних використано статистичний пакет SPSS Statistics версії 26.0 та стандартний пакет програми MS Excel. Описова статистика задіяна для розрахунків середньогрупових, мінімальних та максимальних значень і стандартного відхилення масиву даних. Застосовано також: критерії Колмогорова – Смірнова та Шапіро – Уїлка, критерій Краскала – Уолліса для незалежних вибірок, коефіцієнт кореляції Пірсона. Досліджено вибірку з 52 українських жінок віком 19–72 років, які внаслідок російсько-української війни стали мігрантками або опинились у безпечніших регіонах України як внутрішньо переміщені особи.

Результати. У ході дослідження статистично підтверджено прямі зв'язки асертивності як чинника організації взаємодії жінок-мігранток з представниками незнайомого оточення з ефективністю процесів їх соціально-психологічної адаптації та рівнем суб'єктивного благополуччя.

Висновки. Підтверджено, що асертивність виступає статистично значущим чинником, що допомагає українським жінкам, які опинились за кордоном внаслідок війни, долати життєві виклики, пов'язані з вимушеною зміною соціального та культурного середовища.

Ключові слова: вимушена міграція, жінки-переселенки, асертивність, соціально-психологічна адаптація, суб'єктивне благополуччя.

Вступ

Актуальність. Деструктивний вплив україно-російської війни спричинив у житті українських людей багато драматичних викликів та неочікуваних змін, закреслив напрацьований роками досвід мирного існування, натомість наповнивши свідомість українців негативними переживаннями та новими, до того незанимайними проблемами. У шерегу таких вражень українців (переважно жінок та їхніх дітей) помітне місце посідають переживання, пов'язані з досвідом зовнішньої та внутрішньої еміграції.

Чи відбулась успішна соціальна адаптація таких жінок на чужині за період, який пройшов від початку війни, та які психологічні механізми потрібні сучасній жінці для того, щоб забезпечити благополучне існування в новій незнайомій громаді або в чужій країні, що має відмінні мову, звичаї, правове поле, – це питання, які перебувають у центрі дослідницьких інтересів авторів статті. На особливу увагу, на думку авторів, у цьому контексті заслуговує феномен асертивності як своєрідний особистісний інструмент встановлення паритетних взаємин людини з її соціальним оточенням. Отже, **метою статті** є презентація дослідження особливостей адаптації та психологічного благополуччя переміщених українок із різними показниками асертивності. Завдання роботи передбачають висвітлення теоретико-методологічних, емпіричних та статистичних площин аналізу вірогідних зв'язків асертивності таких жінок та особливостей їх соціально-психологічної адаптації і суб'єктивного благополуччя на чужині.

Аналіз наукових джерел указує на те, що в ході дослідження процесів адаптації мігрантів та їх інтеграції в

приймальні громади, науковці зосереджуються на різних аспектах цих явищ. Така увага відображає не лише різні спеціалізації наук (психологія, економіка, соціологія, демографія, антропологія, медицина тощо), але й відмінності у підходах до дослідження. Незважаючи на специфіку кожної наукової дисципліни, яка має свою власну методологію дослідження, можна виокремити два провідні теоретико-методологічних підходи до дослідження процесів міграції, які опиняються поза межами окремих дисциплін: соціокультурний та ресурсний (Путінцев, & Пащенко, 2018).

У центрі уваги соціокультурного підходу – аналіз соціально-психологічної адаптації як процесу подолання людюною стресу внаслідок зміни звичного культурного оточення та вміння адаптуватися до нової культури. Це також передбачає знаходження способу співіснування ідентичності мігрантів з ідентичностями груп, які їх оточують. Інтеграція мігрантів у громадах, що їх приймають, розглядається як процес зближення ідентичностей. На практиці це зближення і співіснування ідентичностей мігрантів та довколишніх груп людей може відбуватися через два основних шляхи: асиміляцію мігранта або набуття ним властивостей мультикультуралізму. Вибір між цими шляхами залежить від того, наскільки культурна, соціальна та політична різноманітність між мігрантами та групами, які їх приймають, сприймається як можливість або загроза (Cheong et al., 2007).

Ресурсний підхід зосереджений на тому, що ресурси можна розглядати як засоби, за допомогою яких люди задовольняють свої потреби, досягають своїх цілей і відповідають вимогам життя. З цього погляду, дослідження адаптації мігрантів можна вважати пошуком чинників, які полегшують або обмежують їх доступ до

ресурсів (Ryan, Dooley, & Benson, 2008). У межах ресурсного підходу адаптація розглядається як процес пристосування людини-мігранта до втрати значної частини ресурсів, які були наявні до переміщення, а також отримання доступу до нових ресурсів у новому місці перебування. Інтеграція, у свою чергу, сприймається як налагодження спільного використання ресурсів, які належать як переміщеним особам, так і місцевим громадам, що їх приймають (Harrell-Bond, 1986).

Узагальнюючи відповідну літературу, можна стверджувати, що соціокультурний підхід до адаптації та інтеграції мігрантів виявляється більш прийнятним у випадках зовнішнього переселення. Згідно з цією концепцією, відмінності в культурі між мігрантами та приймальними громадами відіграють суттєву роль (наприклад, якщо ці відмінності базуються на різниці в етнічному складі мігрантів і решти населення). Цей підхід найкраще підходить для аналізу проблем і процесів адаптації та інтеграції груп, які мають значущі культурні та ідентичнісні відмінності від більшості місцевого населення.

У разі внутрішнього переміщення населення країни, більшою актуальністю набуває ресурсний підхід. Різниця в ресурсах між мігрантами стає ключовим фактором, який більш суттєво впливає на диференціацію між ними, ніж аспекти культури та ідентичності. Окрім того, ресурсний підхід демонструє на сьогодні більші можливості для емпіричного дослідження та кількісного аналізу даних.

Загалом у межах зазначених підходів можна виокремити такі виміри дослідження адаптації мігрантів:

- соціокультурний підхід: дослідження подолання психологічного стресу, викликаного фактом переміщення до нового місця проживання;

- ресурсний підхід: пошук інформації щодо умов розташування людини-мігранта та наявності на новому місці проживання ресурсів, які необхідні для підтримання її життєдіяльності, а саме, житла, продуктів харчування, джерел доходів (заробітної плати, доходів від підприємницької діяльності, соціальних виплат), медичного обслуговування, освітніх закладів, транспорту та комунікацій тощо (Путінцев, & Пашенко, 2018).

Ураховуючи, що обидва підходи не виключають один одного і мають унікальні можливості, які частково не перетинаються, корисним вважаємо їх інтеграцію відповідно до специфіки конкретних мігрантських груп та умов їх адаптації, а також міри їх інтеграції в нове суспільство (Ryan, Dooley, & Benson, 2008).

Умови війни по-різному окреслюють життєві перспективи чоловіків і жінок. Тому психологічні проблеми міграції є найбільш актуальними для жіночого контингенту населення України. Першочерговими питаннями тут постають проблеми їх соціально-психологічної адаптації до нових умов життя, стану їхнього суб'єктивного благополуччя та тих особистісних інструментів, які дозволяють жінці сподіватись на гідне життя за кордоном, не втратити себе у процесах адаптації та не стати жертвою несприятливих життєвих обставин.

Аналіз історичних, етнографічних, культурних та психологічних чинників показує, що основні відмінності в соціальних ролях жінок і чоловіків мають соціокультурні корені. А втім, у масовій свідомості гендерезованих країн, навіть незважаючи на те, що існує цілком сучасна законодавча база, ще зберігаються гендерні стереотипи, які підтримують різницю в соціальному становищі та правах жінок і чоловіків, як місцевих, так і тимчасово переміщених осіб. На жаль, такі відмінності часто пов'язані з особистісними властивостями жінок, залежним або підлеглим становищем жінки, недоліками її насамперед родинного

виховання, релігійної традиції, що з необхідністю порушує питання про важливість для жінки, яка опинилась далеко від рідного дому, володіння *асертивністю*.

Під цим терміном у психологічній літературі розуміють певну особистісну автономію людини, її незалежність від зовнішніх впливів та оцінок, здатність самостійно регулювати свою поведінку та вміння конструктивно знаходити вихід з проблемних ситуацій у спілкуванні (Carroni, & Novák, 2012). За твердженням Мануеля Сміта – автора однієї з перших американських програм формування впевненості у собі (Smith, 2011), асертивна особистість характеризується тим, що має чітке уявлення про свої власні права. У книзі "When I Say No, I Feel Guilty: How to Cope, Using the Skills of Systematic Assertive Therapy" Мануель Сміт запропонував широковідомий "Білль" асертивних прав із 10 пунктів. Ідеться про право людини на власну думку, позицію, волю, на суверенність та захист своїх психологічних кордонів, потреб та інтересів, на власні емоції та помилки, на прийняття, не прийняття чи зміни умов та домовленостей, на незалежність від зовнішніх оцінок і впливів. Асертивна людина будує свою поведінку на основі цих прав і в разі потреби готова впевнено їх захищати. Важливо, що вона розуміє, що навколишні люди також мають власні права, і, встановлюючи взаємовідносини з ними, вона керується розумінням наявних прав усіх учасників соціальної взаємодії, зокрема й себе.

Як соціальну компетентність та емоційну свободу особистості розглядає асертивність Арнольд Лазарус. Він підкреслює, що асертивність виявляється у здатності людини висловлювати свої бажання, вимоги та прохання, а також уміти сказати "ні". Зовні це виражається у здатності особи відкрито висловлювати свої реальні мотиви в проявах як позитивних, так і негативних почуттів. Асертивність також, на думку Лазаруса, включає вміння починати та закінчувати розмову за власною ініціативою, не поступатись своїми інтересами (Lazarus, 1961, 1968).

На думку С. К. Мельничук, основними компонентами людської асертивності є не лише наявність самоповаги та поваги до інших, а і здатність людини приймати на себе відповідальність за свою поведінку. "Суть асертивності, – вважає вона, – полягає у філософії особистісної відповідальності. Ми несемо відповідальність за свої вчинки та не повинні звинувачувати інших за свою реакцію на їхні дії". Для розв'язання проблемних ситуацій та конфліктів, які можуть виникати між людьми, важливими також є такі аспекти асертивності людини, як впевненість і позитивна установка, вміння уважно слухати та бажання розуміти думку іншої людини (Мельничук, 2012).

В. З. Лучків убачає під асертивністю особистісну автономію, незалежність від зовнішніх впливів та оцінок, здатність людини самостійно регулювати свою поведінку та її вміння конструктивно знаходити вихід з проблемних ситуацій у спілкуванні (Лучків, 2015).

В. А. Семиченко наголошує, що асертивна особистість діє таким чином, щоб не завдавати шкоди іншим людям, поважає їхні права, а також виявляє повагу до самої себе. Така особистість, якщо потребує допомоги, відкрито може попросити про неї і вміє переконати інших людей ставитись до неї з повагою, маючи на меті знаходження компромісного рішення для розв'язання спільної проблеми (Семиченко, 2001). Подібні прояви слід розглядати як характеристику не лише самої особистості, але й її поведінки, яку також доцільно трактувати як асертивну, підкреслює ця дослідниця.

Асертивній людині властива "природна, чесна поведінка щодо себе та оточення, вміння і навички етичного

спілкування в конкретних ситуаціях", зазначають О. П. Саннікова, О. І. Санніков і Н. М. Подоляк (Саннікова, Санніков, & Подоляк, 2013). Вони пропонують модель структури асертивності, яка передбачає такі компоненти, як мотиваційний (асертивна поведінка як цінність), когнітивний (позитивне сприйняття себе, знання про зміст і вияви асертивної поведінки), поведінковий (уміння і навички) та емоційний (сукупність відповідних переживань).

Узагальнюючи дані наукових джерел та власні міркування, пропонуємо робоче визначення асертивності як психологічного феномену. *Асертивність – це якість особистості як суб'єкта комунікації, яка полягає у здатності ефективно та екологічно реалізовувати власні інтереси, захищати свої та поважати чужі права.* Термін "екологічно" в цьому визначенні позначає діяльність людини в межах етичного принципу: морально все, що не загрожує благополуччю інших.

Сучасні дослідження демонструють, що асертивна, впевнена в собі жінка є суб'єктом власного життя і особистісного розвитку. Вона розуміє, що самоактуалізація і самореалізація не означають відсутності проблем, але це рух від тимчасових труднощів до справжнього життя і його реальних проблем, які можна успішно розв'язувати. Асертивність допомагає їй ставити перед собою реалістичні цілі, впевнено відстоювати свої права і потреби, виражати свої думки, інтереси та емоції без агресії і неповаги до прав інших. Це дозволяє їй ефективно керувати власним життям і ставитися до його викликів з довірою до себе і вірою у свої здібності. Асертивна жінка розвивається, стикаючись зі складними ситуаціями, і навчається знаходити свої власні рішення, що веде її до більш благополучного і яскравого життя (Фальова, 2015).

Керуючись таким розумінням асертивності, перейдемо до обговорення ролі цієї властивості в соціально-психологічній адаптації українських жінок-мігранток та забезпеченні їхнього суб'єктивного благополуччя.

Опинившись на чужині, мігрант у процесах соціально-психологічної адаптації переживає складний комплекс внутрішніх психологічних станів, який істотно впливає на якість його життя та загальне благополуччя. Реальна адаптація пов'язується з досягненням задоволеності від перебування у новому культурному контексті як психологічним прийняттям нової ситуації життя, передбачає переживання людиною переважно позитивних емоцій, усвідомлення нових можливостей, цікавості до довкілля та продуктивної взаємодії з іншими людьми. Це сприяє підвищенню якості життя мігранта, зміцненню його психічного здоров'я та створює фундамент для побудови нових життєвих планів.

Свідченням успішної адаптації стає і соціальний комфорт, який відображає здатність переміщеної особи успішно спілкуватися та взаємодіяти в іншомовному середовищі, самостійно справлятися з новими життєвими викликами. Такий стан передбачає впевненість людини у своєму новому соціальному статусі, її вміння знаходити спільну мову з довіколишніми, розуміти їхні соціокультурні норми та цінності.

Отже, на основі здійсненого аналізу можна дійти висновку, що предикторами вдалої соціально-психологічної адаптації жінок-мігранток слід вважати такі показники їхньої особистісної зрілості та суб'єктивного благополуччя, які передбачають прояви асертивності. При цьому, як вважає В. Стець, і асертивність, і суб'єктивне благополуччя можуть виступати одночасно і чинниками, і результатом вдалої соціально-психологічної адаптації таких осіб до нових умов життя (Стець, 2016). Подібне бачення

відображає позитивний результат їх адаптації до нових обставин, допомагаючи приймати нові можливості, продуктивно спілкуватися та результативно діяти в нових реаліях повсякденного існування (Слюсаревський, 2013).

Представлені міркування дозволяють сформулювати таку *гіпотезу емпіричного* дослідження: існує позитивний взаємозв'язок між розвитком асертивності та успішністю соціальної і психологічної адаптації українських жінок-мігранток. Можна припустити також, що підвищення асертивності таких жінок пов'язано зі зростанням їхнього суб'єктивного благополуччя.

Методи

Вибірка. До дослідження було запрошено жінок, які на момент опитування (травень – липень 2023 року) не менше ніж рік перебували за кордоном України або в її регіонах, які відрізняються від місця постійного проживання респонденток до війни. Загалом в опитуванні взяли участь 52 жінки віком від 18 до 60 років включно. 6 із них мали статус внутрішньо переміщених осіб. Інші жінки мешкали в 14 країнах світу: Англія, Аргентина, Бельгія, Болгарія, Ізраїль, Ірландія, Іспанія, Канада, Німеччина, ОАЕ, Польща, США, Туреччина, Франція.

Серед жінок, які пройшли опитування, 15 % – бездітні, 85 % мають одну дитину і більше. Мають одну і більше вищу освіту 42, тобто 81 % респонденток, без вищої освіти – 19 %. Неодружених виявилось 21 % жінок, з них розлучених – 9 %, одна овдовіла. Одружені – 79 %.

Матеріали та методи. Для отримання емпіричних даних у роботі застосовано такі методики: "Дослідження рівня асертивності" В. Каппоні, Т. Новак), Методика оцінювання соціально-психологічної адаптації (СПА) К. Роджерса та Р. Даймонда та опитувальник "PERMA-Profilier" Батлера – Керна.

Для статистичного аналізу даних використано статистичний пакет SPSS Statistics версії 26.0 та стандартний пакет програми MS Excel, зокрема, описова статистика для розрахунку середньогрупових, мінімальних та максимальних значень, стандартного відхилення у групах жінок. Критерії Колмогорова – Смірнова та Шапіро – Уїлка – для визначення нормальності розподілення даних. Однофакторний аналіз – критерій Краскала – Уолліса для незалежних вибірок. Параметричний коефіцієнт кореляції Пірсона – для виявлення зв'язків між рівнем асертивності та показниками адаптації і суб'єктивного благополуччя жінок-мігранток.

Важливо відзначити, що всі дослідницькі процедури було проведено відповідно до професійно-етичних принципів із забезпеченням конфіденційності, зворотного зв'язку та добровільної участі досліджуваних.

Результати

Аналіз відповідності сформованої вибірки дослідження передбачуваному нормальному розподілу даних показав, що переважна кількість показників відповідає критеріям нормального розподілу (їх перелік подано в табл. 1). Тому для встановлення статистичних зв'язків у роботі використано коефіцієнт кореляції Пірсона. Показники, які не показали нормального розподілу, було проігноровано в подальшій роботі.

У ході подальшого аналізу масив емпіричних даних було розподілено на групи згідно з процедурою опрацювання результатів тесту-опитувальника "Дослідження рівня асертивності" В. Каппоні та Т. Новак. У першу групу – "Низька асертивність" увійшли респондентки з показниками асертивності на рівні 40–60 %, у другу групу "Середня асертивність" – 60–80 % і в третю групу – "Висока асертивність" – 80–100 %.

Таблиця 1

Показники вибірки жінок-мігранток за критеріями нормального розподілу

	Тест Колмогорова – Смирнова ^a		Критерій Шапіро – Уїлка	
	Статистика	Значення	Статистика	Значення
АСЕРТИВНІСТЬ	0,086	,200	0,972	0,257
АДАПТАЦІЯ	0,095	,200	0,955	0,057
Самоприйняття	0,076	,200	0,954	0,052
Прийняття інших	0,057	,200	0,982	0,622
Емоц. комфортність	0,105	,200	0,963	0,106
Інтернальність	0,088	,200	0,984	0,691
Домінування	0,080	,200	0,972	0,258
Ескапізм	0,076	,200	0,978	0,464
БЛАГОПОЛУЧЧЯ	0,086	,200	0,965	0,126
Позит. емоції	0,097	,200	0,964	0,121
Сенс	0,094	,200	0,962	0,091
Негат. емоції	0,078	,200	0,962	0,099
Здоров'я	0,102	,200	0,973	0,269

Примітка: а – критерій

Для порівняння середніх значень груп, що належать до одного фактора або впливають на одну змінну, використано однофакторний аналіз Краскала – Уолліса. Як видно з табл. 2, нульова гіпотеза про однаковий розподіл показника "рівень асертивності" у трьох групах жінок, які взяли участь в емпіричному дослідженні, сформованих з використанням процедури опрацювання даних відповідної гіпотези, відхиляється, а для вказаного в табл. 2 переліку параметрів, що використовуються у роботі,

виявляються статистично значущі відмінності, пов'язані з рівнем розвитку такого показника, як асертивність.

На рис. 1 у графічній формі представлено міжгрупові відмінності за показником асертивності, розраховані з використанням критерію Краскала – Уолліса для основних конструктів дослідження (асертивність, соціально-психологічна адаптація та суб'єктивне благополуччя досліджених жінок).

Таблиця 2

Результати однофакторного аналізу розподілу показників асертивності у сформованих групах жінок за критерієм Краскала – Уолліса для незалежних виборок

Показник	Значущість	Рішення щодо гіпотези	Середнє за "рівнем асертивності"		
			низька	середня	висока
АДАПТАЦІЯ	0,000	Відхиляється	59,63	66,42	83,64
Самоприйняття	0,008	Відхиляється	67,38	74,85	88,00
Прийняття інших	0,003	Відхиляється	64,75	68,45	82,09
Емоц. комфортність	0,000	Відхиляється	53,25	58,42	83,82
Інтернальність	0,000	Відхиляється	63,13	68,09	87,18
Домінування	0,003	Відхиляється	51,00	54,06	70,64
Ескапізм	0,000	Відхиляється	16,63	12,94	07,18
БЛАГОПОЛУЧЧЯ	0,038	Відхиляється	70,13	71,42	79,64
Сенс	0,046	Відхиляється	74,50	70,30	82,64
Негативні емоції	0,007	Відхиляється	65,00	54,88	40,91

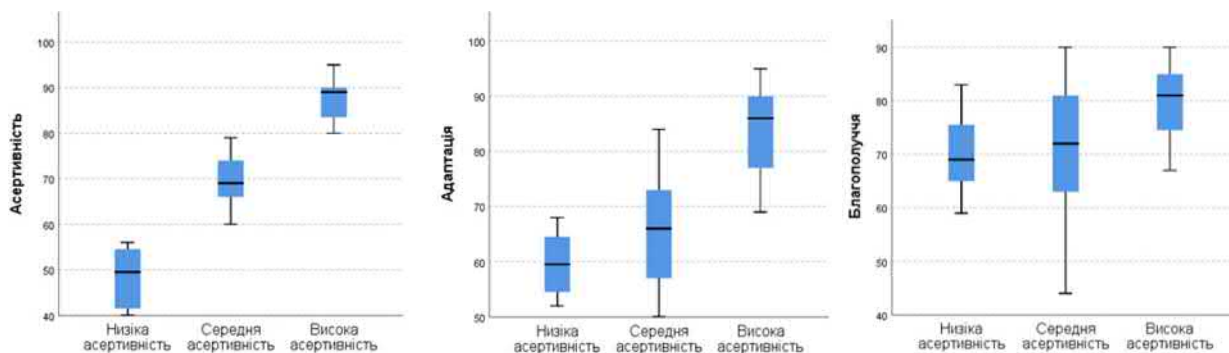

Рис. 1. Міжгрупові відмінності основних конструктів за показником асертивності жінок-мігранток, розраховані з використанням критерію Краскала – Уолліса

Як бачимо на рис. 1, від групи до групи (з низькою, середньою та високою асертивністю) середні показники соціально-психологічної адаптації та суб'єктивного благополуччя досліджених жінок неухильно зростають. Це дає підстави для продовження дослідження можливих статистичних взаємозв'язків таких конструктів.

Міжгрупові відмінності окремих складників соціально-психологічної адаптації та суб'єктивного благополуччя жінок-мігранток з різним рівнем розвитку асертивності наведено в гістограмі на рис. 2.

Представлена гістограма наочно демонструє позитивну міжгрупову динаміку показників окремих шкал, які входять до опису конструктів соціально-психологічної адаптації та суб'єктивного благополуччя досліджених жінок. Таким чином, результати однофакторного аналізу дають усі підстави для проведення кореляційного аналізу за такими параметрами, як "Асертивність", "Адаптація" та "Благополуччя", а також за такими окремими шкалами, як "самоприйняття" і "прийняття інших", "інтернальність" та "домінування", "емоційна комфортність" і

"негативні емоції", "сенс" та "ескапізм"). Усі ці показники, як уже було показано, є параметричними (табл. 1).

Для встановлення зв'язків між заявленими показниками ми використали метод парних кореляцій, а саме

коефіцієнт кореляції Пірсона для параметричних вибірок. Значущі результати такого обчислення представлені в табл. 3.

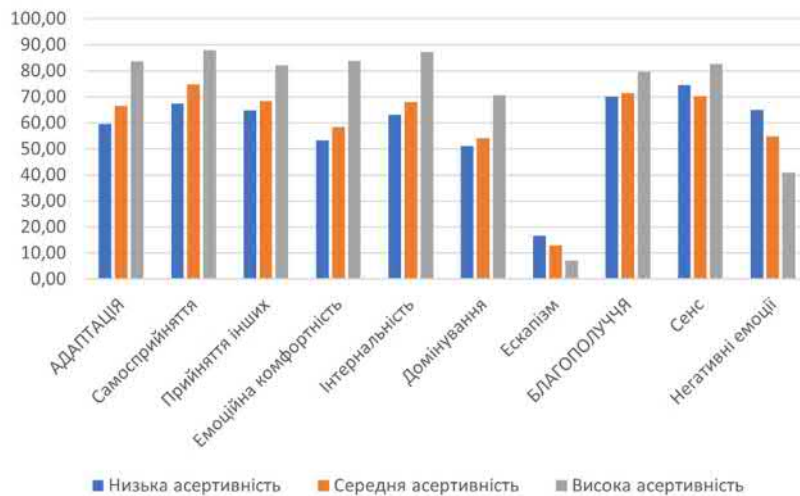

Рис. 2. Міжгрупові відмінності жінок-мігранток із різним рівнем асертивності в соціально-психологічній адаптації і суб'єктивному благополуччі та їх середніх показниках за окремими складниками таких конструктів

Таблиця 3

Результати кореляційного аналізу за Пірсоном статистичних зв'язків між асертивністю жінок-мігранток та їх соціально-психологічною адаптацією і суб'єктивним благополуччям, а також окремими складниками цих конструктів

	АСЕРТИВНІСТЬ	АДАПТАЦІЯ	Прийняття себе	Прийняття інших	Емоц. комфорт	Інтернальність	Домінування	Ескапізм	БЛАГОПОЛУЧЧЯ	Сенс	Негат. емоції
АСЕРТИВНІСТЬ		,658**	,501**	,419**	,576**	,627**	,464**	-,630**	,382**	,335*	-,511**
АДАПТАЦІЯ	,658**		,829**	,736**	,896**	,838**	,544**	-,804**	,584**	,506**	-,613**
Прийняття себе	,501**	,829**		,583**	,705**	,673**	,506**	-,624**	,368**	,372**	-,398**
Прийняття інших	,419**	,736**	,583**		,625**	,440**		-,666**	,498**	,447**	-,422**
Емоц. комфорт	,576**	,896**	,705**	,625**		,784**	,443**	-,592**	,607**	,495**	-,640**
Інтернальність	,627**	,838**	,673**	,440**	,784**		,550**	-,602**	,582**	,545**	-,495**
Домінування	,464**	,544**	,506**		,443**	,550**		-,309*			
Ескапізм	-,630**	-,804**	-,624**	-,666**	-,592**	-,602**	-,309*		-,435**	-,355**	,442**
БЛАГОПОЛУЧЧЯ	,382**	,584**	,368**	,498**	,607**	,582**		-,435**		,773**	-,445**
Сенс	,335*	,506**	,372**	,447**	,495**	,545**		-,355**	,773**		-,418**
Негат. емоції	-,511**	-,613**	-,398**	-,422**	-,640**	-,495**		,442**	-,445**	-,418**	

Примітка: ** Correlation is significant at the 0,01 level (2-tailed); * Correlation is significant at the 0,05 level (2-tailed).

Наведені кореляції створюють широке поле для інтерпретації отриманих результатів.

Дискусія і висновки

Результати проведеного кореляційного аналізу розкривають важливі аспекти взаємозв'язку асертивності та соціально-психологічної адаптації жінок-мігранток. Отримані коефіцієнти визначають ті аспекти адаптації до нового соціокультурного середовища, з якими реально кореспондує асертивність досліджених українських жінок.

Зокрема, результати дослідження співвідношення асертивності та "ескапізму" ($-0,630$) указують на зворотний зв'язок між асертивністю та схильністю до уникнення проблем шляхом так званої "втєчи від реальності". Це може означати, що більш асертивні жінки-мігрантки менше схильні уникати труднощів життя та розв'язання нагальних проблем, що також позитивно впливає на їх адаптацію. Логічним у цьому контексті видається і доволі високий коефіцієнт кореляції між вираженістю у жінки

асертивності та такою характеристикою її успішної адаптації, як інтернальність ($0,627$), яка передбачає наявність у людини відповідальності за події та результати активності в різних сферах організації життя.

Позитивний зв'язок між асертивністю та "емоційною комфортністю" ($0,576$) свідчить про те, що жінки-мігрантки, які проявляють більшу асертивність, частіше переживають позитивні емоції та знаходять задоволення у соціальних взаєминах.

Виявлені позитивні кореляції між асертивністю та такими компонентами соціально-психологічної адаптації, як "прийняття себе" ($0,501$) та "прийняття інших" ($0,419$), показує, що жінки-мігрантки, які виявляють більшу асертивність, переважно не мають упереджень щодо власної зовнішності, характеру або соціального статусу і тому приймають себе та є відкритими до взаємодії з навколишніми, приймаючи інших людей такими, якими вони є.

Також помітним є помірний позитивний зв'язок між асертивністю досліджуваних та їхньою схильністю до домінування (.464), що може вказувати на більшу сміливість та активність асертивної жінки в соціальних взаєминах та її схильність до прийняття лідерських ролей.

Вплив асертивності на суб'єктивне благополуччя жінок-мігранток з охопленої війною України найбільш артикульовано проявився у від'ємній кореляції помірної сили цієї властивості з негативними емоціями (-.511). Негативні емоції, як відомо, є важливим показником не лише рівня суб'єктивного благополуччя людини. Вони також є постійними супутниками її стресових, хворобливих станів, конфліктних переживань, проявом дезадаптивних реакцій особистості. Показово, що в нашому дослідженні негативні емоції мають від'ємні кореляції не лише з асертивністю, а й із загальним показником соціально-психологічної адаптації жінок-мігранток (-.613) та їхньою емоційною комфортністю (-.640), яка передбачає домінування у свідомості носія позитивних емоцій. Якщо ж звернути увагу на числові співвідношення позитивних та негативних емоцій в групах досліджених жінок із різним рівнем вираженості асертивності (рис. 2), то простежується така закономірність: у групі жінок з низькою асертивністю спостерігається паритет позитивних та негативних переживань (60,00 x 60,00), група середньої асертивності демонструє значну перевагу проявів емоційної комфортності над негативними переживаннями (59,00 проти 55,00), а високоасертивні жінки мають показники емоційної комфортності, які удвічі вищі порівняно з проявами в них негативних емоцій (80,00 проти 40,00).

Отже, отримані результати дозволяють розглядати асертивність як важливий чинник, що може впливати на рівень соціально-психологічної адаптації жінок-мігранток, сприяючи їхньому позитивному ставленню до себе, продуктивній взаємодії з іншими та переживанню емоційного комфорту в новому оточенні.

Представлений у табл. 3 коефіцієнт кореляції між соціально-психологічною адаптацією та рівнем суб'єктивного благополуччя жінок-мігранток (0,584) статистично підтверджує, що існує зв'язок між цими двома психологічними феноменами. Він означає, що зі зростанням рівня соціально-психологічної адаптації жінок-мігранток можна очікувати підвищення рівня їхнього суб'єктивного благополуччя.

Для докладнішого розуміння цього зв'язку варто звернути увагу на такі компоненти благополуччя, як життєвий сенс та низький показник негативних емоцій. Коефіцієнти кореляції загального показника соціально-психологічної адаптації та шкали "сенс" (.506) і шкали "негативні емоції" (-.511) помірної сили вказують на наявний зв'язок між цими конструктами. Це означає, що краща соціально-психологічна адаптація жінки, яка перебуває в еміграції, відбувається за умови розуміння нею сенсу власного існування, що також пов'язано зі зменшенням у її переживаннях питомої ваги негативних емоцій.

Отже, успішна соціально-психологічна адаптація жінок-мігранток передбачає наявність усвідомлених життєвих сенсів та сприяє зменшенню негативних переживань. Це, у свою чергу, може викликати покращення їхнього суб'єктивного благополуччя, зростання задоволеності життям та загального настрою.

Дослідження також встановило, що існує достовірний позитивний зв'язок між асертивністю та суб'єктивним благополуччям. Отриманий тут коефіцієнт кореляції (0,382) свідчить про середньонизький зв'язок між цими концептами, тобто зі зростанням рівня асертивності жінок-мігранток фіксується незначне підвищення їхнього

суб'єктивного благополуччя. Натомість сильний кореляційний зв'язок благополуччя виявлено зі шкалою сенсу життя (.773), яка, у свою чергу, значуще корелює з проявами інтернальності (.545) та адаптивності (.506) таких жінок. А його оптимізація лінійно пов'язана з якістю адаптації (.584) і підвищенням емоційної комфортності (.607) досліджених осіб.

Представлені зв'язки наводять на думку, що асертивність, яка передбачає уміння особистості висловлювати свої думки, потреби та почуття гідним та ефективним способом, сприяє збільшенню впевненості людини в собі, зменшенню стресу, покращує її комунікацію з іншими людьми, підтримуючи особистий статус жінки-мігрантки як людини, гідної поваги. Це, у свою чергу, позитивно впливає і на ставлення такої жінки до наявних обставин життя і на її загальний настрій, що, власне, і становить основу її суб'єктивного благополуччя.

На основі результатів здійсненого емпіричного дослідження можна стверджувати, що гіпотези дослідження, які прогнозували позитивні зв'язки між рівнем асертивності та успішністю соціально-психологічної адаптації жінок-мігранток, а також існування залежності між розвитком асертивності та покращенням їхнього суб'єктивного благополуччя, мають статистичні підтвердження.

У роботі також виявлено значущі взаємозв'язки між рівнем розвитку асертивності та психологічними аспектами адаптації жінок-мігранток. Зокрема, існують позитивні кореляції динаміки асертивності зі зростанням їх інтернальності та емоційної комфортності прийняття себе і інших людей, та схильністю до домінування. Водночас спостерігаються від'ємні кореляції асертивності з ескапізмом, і негативними емоціями, що може вказувати на тенденцію до зменшення у таких осіб у міру збільшення їхньої асертивності схильності до уникання реальних проблем та покращення їхнього емоційного самопочуття.

Отриманий у роботі лінійний зв'язок між соціально-психологічною адаптацією та суб'єктивним благополуччям жінок, які перебувають у вимушеній міграції, відбиває спільну динаміку психологічної адаптації та загального самопочуття таких осіб. Доведено, що загальні показники успішності їх адаптації і благополуччя, а також показники їхніх складників не лише корелюють з асертивністю, а і значуще пов'язані між собою. Особливе місце серед них посідає усвідомлення сенсу життя, що найсильніше пов'язано з переживанням благополуччя цими жінками (кореляція високої сили), залишаючи позаду такі психологічні чинники благополуччя, як емоційний комфорт, інтернальність та асертивність особистості.

Отримані дані, демонструючи позитивний зв'язок між рівнем асертивності та успішністю соціально-психологічної адаптації, а також на зв'язок між адаптацією та суб'єктивним благополуччям, відображають дієвий механізм взаємодії між особистісними рисами та психологічним самопочуттям жінок-мігранток у новому для них соціокультурному середовищі. Виявлені зв'язки асертивності як якості особистості з характерними особливостями соціально-психологічної адаптації та суб'єктивного благополуччя таких осіб мають практичне значення для розуміння можливих напрямів психологічної допомоги жінкам з України, які опинилися за кордоном. Подальші дослідження заявленої проблеми можуть допомогти більш глибокому розкриттю природи цього зв'язку та виявити можливості для підвищення якості життя великої групи українських жінок, які волею обставин стали мігрантками, через розвиток їхньої асертивності та сенсожиттєвих інтересів як важливих предикторів соціально-психологічної адаптації та суб'єктивного благополуччя таких осіб.

Внесок авторів: Олена Власова – концептуалізація, методологія, інтерпретація результатів дослідження; Ольга Цикаленко – огляд літератури, збір емпіричних даних та їх валідація, статистичний аналіз даних.

Список використаних джерел

- Лучків, В. З. (2015). Онтогенетична динаміка асертивності в юнацькому віці. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*, 3(38), 478–485.
- Мельничук, С. К. (2012). Асертивність як детермінанта розвитку психологічного потенціалу студентів. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Серія "Психологія"*, 17(8), 407–413.
- Путінцев, А. В., & Пашенко, Ю. Є. (2018). Адаптація внутрішньо-переміщених осіб в регіонах України: сутність, поняття, підходи. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*, 9, 110–121.
- Саннікова, О. П., Санніков, О. І., & Подоляк, Н. М. (2013). Діагностика асертивності: результати апробації методики "ТОКАС". *Наука і освіта*, 3, 140–144.
- Семиченко, В. А. (2001). *Психологія особистості*. Видавець Ешке О. М.
- Слюсаревський, М. М. (2013). *Психологія міграції*. Імекс ЛТД
- Стець, В. (2016). Особливості процесу соціально-психологічної адаптації мігрантів до нових умов життя. *Проблеми гуманітарних наук. Серія "Психологія"*, 39, 16–25.
- Фальова, О. Є. (2015). Асертивність як фактор самореалізації особистості жінки. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*, (50), 258–267.
- Capponi, V., & Novák, T. (2012). *Assertivně do života*. Grada.
- Cheong, P. H., Edwards, R., Goulbourne, H., & Solomos, J. (2007). Immigration, social cohesion and social capital: A critical review. *Critical Social Policy*, 27(1), 24–49. <https://doi.org/10.1177/0261018307072206>
- Harrell-Bond, B. (1986). *Imposing Aid: Emergency Assistance to Refugees*. Oxford University Press.
- Lazarus, A. A. (1961). Group therapy of phobic disorders by systematic desensitization. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63, 504–510.
- Lazarus, A. A. (1968). Behavior therapy in groups. In G. M. Gazda (Ed.), *Basic approaches to group psychotherapy and group counseling*. Charles C. Thomas.
- Ryan, D., Dooley, B., & Benson, C. (2008). Theoretical Perspectives on Post-Migration Adaptation and Psychological Well-Being among Refugees: Towards a Resource-Based Model. *Journal of Refugee Studies*, 21(1), 1–18. <https://doi.org/10.1093/jrs/fem047>
- Smith, M. J. (2011). *When I Say No, I Feel Guilty*. Random House Publishing Group.

References

- Capponi, V., Novák, T. (2004). *Assertively into life*. Grada [in Czech].
- Cheong, P. H., Edwards, R., Goulbourne, H., & Solomos, J. (2007). Immigration, social cohesion and social capital: A critical review. *Critical Social Policy*, 27(1), 24–49. <https://doi.org/10.1177/0261018307072206>
- Falyova, O. E. (2015). Assertiveness as a factor of self-realization of a woman's personality. *Bulletin of Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda*, (50), 258–267 [in Ukrainian].
- Harrell-Bond, B. (1986). *Imposing Aid: Emergency Assistance to Refugees*. Oxford University Press.
- Lazarus, A. A. (1961). Group therapy of phobic disorders by systematic desensitization. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63, 504–510.
- Lazarus, A. A. (1968). Behavior therapy in groups. In G. M. Gazda (Ed.), *Basic approaches to group psychotherapy and group counseling*. Charles C. Thomas.
- Luchkov, V. Z. (2015). Ontogenetic dynamics of assertiveness in youth. *Theoretical and applied problems of psychology*, 3(38), 478–485 [in Ukrainian].
- Melnichuk, S. K. (2012). Assertiveness as a determinant of the development of students' psychological potential. *Bulletin of the Odesa National University named after I. I. Mechnikov. "Psychology" series*, 17(8), 407–413 [in Ukrainian].
- Putintsev, A. V., & Pashchenko Yu. Ye. (2018). Adaptation of internally displaced persons in the regions of Ukraine: essence, concepts, approaches. *Economics, finance, management: topical issues of science and practice*, 9, 110–121 [in Ukrainian].
- Ryan, D., Dooley, B., & Benson, C. (2008). Theoretical Perspectives on Post-Migration Adaptation and Psychological Well-Being among Refugees: Towards a Resource-Based Model. *Journal of Refugee Studies*, 21(1), 1–18. <https://doi.org/10.1093/jrs/fem047>
- Sannikova, O. P., Sannikov, O. I., & Podolyak, N. M. (2013). Diagnostics of assertiveness: results of approbation of the "TOKAS" technique. *Science and education*, 3, 140–144 [in Ukrainian].
- Semychenko, V. A. (2001). *Personality psychology*. Publisher Eshke O. M. [in Ukrainian].
- Slyusarevskiy, M. M. (2013). *Psychology of migration*. Imeks LTD [in Ukrainian].
- Smith, M. J. (2011). *When I Say No, I Feel Guilty*. Random House Publishing Group.
- Stets, V. (2016). Peculiarities of the process of socio-psychological adaptation of migrants to new living conditions. *Problems of humanitarian sciences. "Psychology" series*, 39, 16–25 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 19.01.24

Прорецензовано / Revised: 01.04.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.05.24

Olga TSYKALENKO, Master of Arts

ORCID ID: 0000-0001-5070-5349

e-mail: for_olga@i.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Olena VLASOVA, DSc (Psychol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0000-9894-0038

e-mail: olenavlasova@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ASSERTIVENESS AS A SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTOR OF ADAPTATION OF MIGRANT WOMEN

Background. Assertiveness is considered to be a significant characteristic of a woman, which determines her ability to effectively interact with the surrounding society on an equal footing and maintain mental health. The article presents a study of assertiveness as a factor in the socio-psychological adaptation of Ukrainian migrant women. The study is based on the hypothesis that there is a positive relationship between the development of assertiveness and the success of social and psychological adaptation of migrant women. It is assumed that the presence of assertiveness in such women is also associated with their higher subjective well-being.

Methods. To obtain empirical data, the following methods were used: "Research of Assertiveness Level" (V. Capponi and T. Novak), Method of Social-Psychological Adaptation by C. Rogers and R. Diamond, "PERMA-Profiler" Questionnaire (Butler and Kern). The SPSS Statistics version 26.0 statistical package and the standard MS Excel program package were used to analyze the obtained data. Descriptive statistics are used to calculate group mean, minimum and maximum values, and standard deviation of mass data. Also applied: Kolmogorov – Smirnov and Shapiro – Wilk criteria, Kruskal-Wallis criterion for independent samples, and Pearson's correlation coefficient.

Sample. 52 Ukrainian women aged 19 to 72 years who, because of the Russian-Ukrainian war, became migrants or ended up in safer regions of Ukraine as internally displaced persons.

Results. During the study, direct connections of assertiveness as a factor in the organization of the interaction of migrant women with representatives of an unfamiliar environment with the effectiveness of their social and psychological adaptation processes and the level of subjective well-being were statistically confirmed.

Conclusions. Assertiveness is a statistically significant factor that helps Ukrainian women, who ended up abroad because of the war, to overcome life challenges associated with a forced change in the social and cultural environment.

Keywords: forced migration, resettled women, assertiveness, socio-psychological adaptation, subjective well-being.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 159.9.075

DOI: [https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1\(19\).12](https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.1(19).12)

Ганна ЮРЧИНСЬКА, канд. псих. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0001-8569-3309

e-mail: yurchinskaganna@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Людмила МАСЕЛЬСЬКА, магістрантка

ORCID ID: 0009-0003-5578-6215

e-mail: lusienna2009@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЧИННИКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК-ВИМУШЕНИХ МІГРАНТОК

Вступ. Наголошено, що з початком повномасштабної російсько-української війни чимала частина українських жінок була вимушена залишити Україну. Отже, проблема підтримки їхнього психологічного благополуччя та повернення на терени держави в актуальній ситуації та в майбутньому вивчається як закордонними, так і вітчизняними науковцями. Розглянуто питання визначення чинників психологічного благополуччя, які досліджуються у межах наукової психології і мають значущість практичного характеру. Мета дослідження – виявити й описати особистісні чинники психологічного благополуччя українських жінок – вимушених мігранток.

Методи. Застосовано методи теоретичного аналізу, синтезу, узагальнення, а також низка емпіричних тестових методик.

Результати. Визначено, що міграція – багатоступеневий, розгорнутий у часі процес, що містить безліч психологічних аспектів, супроводжується трансформацією усієї системи соціально-психологічних відносин і призводить до значного напруження психологічних механізмів. Це впливає на загальний рівень психологічного благополуччя мігрантів, яке є і ресурсом, і результатом подолання у них стресу та адаптації до міграції.

Емпірично доведено, що психологічне благополуччя має зв'язок із психологічною ресурсністю, стратегіями копіngu, спрямованими на розв'язання проблеми, вираження емоцій, уникнення інтолерантності до невизначеності.

Висновки. Досліджено рівень та чинники психологічного благополуччя українських жінок – вимушених мігранток. Зокрема, відзначено внутрішні особистісні чинники: психологічну ресурсність, копінг-стратегії, спрямовані на розв'язання проблеми, відреагування емоцій, а також толерантність до невизначеності. Зроблено висновок про необхідність розроблення та апробацію програми вторинної профілактики стресових станів та підтримки психологічного благополуччя українських жінок у вимушеній міграції.

Ключові слова: міграція, опанування стресу, психологічне благополуччя, толерантність до невизначеності, психологічна ресурсність, копінг-стратегії, профілактика стресових станів.

Вступ

Війна в Україні зумовила великий потік внутрішніх переселень та міграцій українців. За інформацією уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінця, станом на 1 грудня 2022 р. понад 14,5 млн громадян України виїхали з України після 24 лютого 2022 року; приблизно 7,7 млн українців зареєстровані в країнах Європи як отримувачі тимчасового захисту. За статистичними даними ОПОРА МЗС, станом на 21 червня 2023 р. за кордоном перебувало 8 млн 177 тис. українців. За даними центру економічної стратегії (ЦЕС), на кінець січня 2024 р. за кордоном через війну перебуває 4,9 млн українців.

За даними Міжнародної організації міграції (МОМ), кількість внутрішніх переселенців в Україні на кінець 2023 р. становила 3,689 млн людей. Із них майже половина походить із двох областей – Харківської та Донецької, певна кількість внутрішніх переселенців – Херсонська, Сумська, Запорізька області (Зануда, 2024).

Отже, потік міграцій українців, як внутрішніх, так і зовнішніх, залишається досить значним через соціально-політичну ситуацію в Україні. Переважна більшість біженців – це жінки (найбільша частка – жінки у віці 35–44 років – 13 %) та діти (Крижний, 2024).

Закордонні дослідники зазначають, що близько третини українських мігрантів страждають на посттравматичні стресові розлади (ПТСР), депресії та тривоги (Martsyniak-Dorosh, 2022).

Тому актуальними стали проблеми дослідження психічних станів українських мігрантів та методів їх корекції та профілактики.

Огляд літератури. Проблемою психологічних станів та адаптації мігрантів займалися вітчизняні та

закордонні дослідники, такі як: О. Є. Блінова, І. М. Леонова, М. М. Слюсаревський, Н. А. Шульга, Я. І. Юрків, С. Арройо, Д. Беррі, І. Коен, М. Тодаро, О. Марциняк-Дорош та інші.

Вимушена міграція – це соціально-психологічне явище, що характеризує переселення всередині країни та поза її межами, обумовлене факторами, що ставлять під загрозу безпеку та життя людини і вимагають швидкого рішення про міграцію.

Дослідники в галузі психології зазначають, що переселення (та міграція) спричиняють якісні зміни всієї системи соціально-психологічних відносин особистості: міжособистісної, сімейної, батьківсько-дитячої, трудової (Lazarus, & Folkman, 1984). Напруження психологічних захисних механізмів, зумовлене зміною місця проживання, може викликати депресивно-тривожні розлади, соматизацію, посттравматичний стресовий розлад та інші негативні прояви психіки (Javanbakht, 2022). Крім того, сам процес адаптації мігрантів у країні в'їзду може бути складним і вимагати фундаментальної психологічної та соціокультурної реструктуризації, що визначається терміном "стрес акультурації" (Berry, 1997).

Вимушені мігранти нерідко зазнають серйозних психологічних проблем: почуваються людьми другого сорту, нездатними до самозахисту в новому соціокультурному середовищі. Невизначеність перспектив викликає соціальну депривацію, що посилюється посттравматичним стресовим розладом, викликаним причинами міграції, зокрема такими, як війна (Слюсаревський, & Блінова, 2015).

Таким чином, адаптація вимушених мігрантів полягає не тільки в асиміляції та акультурації, але й у поверненні або розвитку психологічного благополуччя шляхом подолання численних соціально-психологічних явищ, які

© Юрчинська Ганна, Масельська Людмила, 2024

нею викликані: травма мігранта, культурний шок, невизначеність, депривація базових потреб тощо (Лазос, 2015).

Психологічне благополуччя визначається дослідниками як суб'єктивне самовідчуття цілісності та усвідомленості індивідом свого буття (Ryff, & Keyes, 1995). Психологічне благополуччя – це складна система сформованих особистісних якостей, що є одним із ресурсів особистості для адаптації до стресу в таких складних ситуаціях, як, наприклад, вимушена міграція, і одночасно – результатом цієї адаптації.

Теоретичною основою запропонованого дослідження чинників психологічного благополуччя жінок-мігранток була низка концепцій та підходів закордонних та українських науковців. Зокрема, К. Ріфф розробляє евдемоністичну концепцію, предметом якої є оптимальне функціонування особистості через сформованість таких компонентів психологічного благополуччя, як: наявність мети в житті, позитивні взаємини з іншими, особистісний ріст, управління оточенням, самоприйняття і автономія. Відповідно до цієї моделі розроблено інструментарій для проведення досліджень, який набув значного поширення за кордоном під назвою "Шкали психологічного благополуччя К. Ріфф". У нашій країні цей опитувальник уже адаптований українською мовою.

До евдемоністичного підходу також належать теорії Дж. Рейблі, Л. З. Сердюк, Ю. М. Олександрова про доцільність розгляду компонентів благополуччя як бази для переживання задоволеності життям.

Також в основі нашого дослідження лежить: гедоністична теорія Е. Дінера, у якій психологічне благополуччя особистості визначається через феномен задоволеності життям; концепція Н. В. Каргіної, у якій психологічне благополуччя розглядається як цілісне утворення, що включає повноцінне функціонування та задоволеність, обумовлені певними чинниками; підхід А. Коваленко, у якому психологічне благополуччя особистості складається з низки компонентів, зокрема задоволеності життям, що не є визначальною у його структурі.

Важливими для нашого дослідження видаються також теоретичні та емпіричні дослідження чинників психологічного благополуччя особистості.

Зокрема, Ю. Кашлюк (2016) систематизувала основні фактори психологічного благополуччя та виокремила групу об'єктивних (економічний, соціокультурний та біологічний) та суб'єктивних факторів (психологічний).

Є. Кушмурук (2019) виокремила та дослідила соціальні чинники психологічного благополуччя, розглядаючи конструкт "соціальне благополуччя", що містить низку компонентів: соціальне прийняття, соціальну актуалізацію, узгодженість із суспільством, соціальний внесок та соціальну інтеграцію.

К. Грузинова (2023) вирізняла п'ять типів світогляду: "зневоднений", "ідеаліст", "безневинний", "самотній" і "загублений", для кожного з яких характерні свої особливості світоглядних переконань, цінностей, сенсу і цілей у житті, світосприйняття та адаптованості до зовнішнього світу. Вона емпірично довела взаємозв'язок типу світогляду з особливостями психологічного благополуччя особистості.

Крім того, дослідники виокремлюють такі чинники психологічного благополуччя: фізичне здоров'я, екстраверсія, оптимістичний стиль атрибуції і емоційна стійкість; академічна та професійна успішність; досягнення; життєві обставини, зокрема рівень соціальної підтримки (Сердюк, 2017).

Також дослідниками виділено соціально-психологічні чинники психологічного благополуччя: безпека і комфортність домашнього середовища; атмосфера любові, що

характеризується сімейними радощами, близькістю і гармонією; відкритість і довірливість міжособистісних взаємин; батьківський контроль і включеність у життя дітей; відчуття значущості в сім'ї; сімейна підтримка взаємин з людьми і видів діяльності дітей за межами сім'ї (Joronen, & Astedt-Kurki, 2005).

Важливо констатувати, що серед безлічі досліджень об'єктивних та соціальних чинників психологічного благополуччя особистості дуже мало визначено внутрішньо-особистісних його детермінантів, особливо тієї категорії респондентів, яким притаманна депривація базових потреб: у безпеці, самореалізації тощо. Ми вважаємо, що до них можна зарахувати українських мігрантів та біженців унаслідок війни в Україні.

Таким чином, головним завданням нашого дослідження було визначення внутрішньоособистісних чинників психологічного благополуччя українських жінок-мігранток для розроблення та апробації програми вторинної профілактики стресових станів у міграції.

Методи

У нашому дослідженні взяли участь 57 українських жінок, що зараз перебувають в інших країнах світу внаслідок війни в Україні. Основними методами нашого дослідження були: опитувальник "Індекс благополуччя ВООЗ-5" (WHO-5 WELL-BEING INDEX) (адаптація Л. М. Карамушки, К. В. Терещенко, О. В. Креденцер) (Карамушка, 2023), опитувальник Brief-COPE (С. Carver, 1997, адаптація Т. Яблонської, О. Вернік, Г. Гайворонського, 2023), Опитувальник психологічної ресурсності особистості О. Штепи, "Шкала інтолерантності до невизначеності" Н. Карлетона (IUS-12) в українськомовній адаптації Г. М. Громової. Також нами були задіяні такі методи, як математично-статистичний аналіз отриманих емпіричних даних, зокрема кореляційний аналіз Пірсона.

Результати

Психологічне благополуччя у контексті адаптації жінок до умов вимушеної міграції, які викликають стрес та дезадаптацію, розглядається як стан, за якого динамічної рівноваги між середовищем та жінкою уже досягнуто, а вона відчуває спокій, упевненість та задоволення.

Діагностика виявила, що переважна більшість респонденток (76,3 %) вирізняються середнім рівнем психологічного благополуччя. Низький рівень виявлено у 14,2 % опитаних українок, високий – у 9,5 %.

Як один із вагомих чинників стану психологічного благополуччя жінок-мігранток ми визначили внутрішні та зовнішні ресурси, на які вони спираються у житті, та загальний показник психологічної ресурсності, що, зокрема, складається і зі знань про свої ресурси, умінь їх розподіляти та відновлювати (Штепа, 2018).

Діагностика виявила, що 17,4 % опитаних жінок-мігранток виявляють високий рівень ресурсності, 57,73 % – середній, а 24,83 % – низький. Крім того, з рис. 1. видно, що найвищі показники в опитаних українських жінок, що перебувають у вимушеній міграції, виявлено за шкалами "прагнення до мудрості", "успіх", "робота над собою", "віра в добро", "творчість", "доброта".

Для підтвердження існування взаємозв'язку між досліджуваними показниками психологічного благополуччя та психологічної ресурсності було задіяно кореляційний аналіз Пірсона. У результаті нами виявлено значущий додатний кореляційний зв'язок між цими показниками ($r = 0,632$, рівень значущості $p \leq 0,01$). Можна дійти висновку, що за розвитку усвідомленості жінками-мігрантками своїх психологічних ресурсів, стратегій їх відновлення та правильного розподілу може підвищитися їхнє психологічне благополуччя.

Ще одним чинником психологічного благополуччя українських жінок у вимушеній міграції нами було визначено спрямованість опанувальної поведінки. Зокрема,

найбільш ефективним копінгом зарубіжні і вітчизняні дослідники вважають стратегії опанування, спрямовані на розв'язання проблемної ситуації.

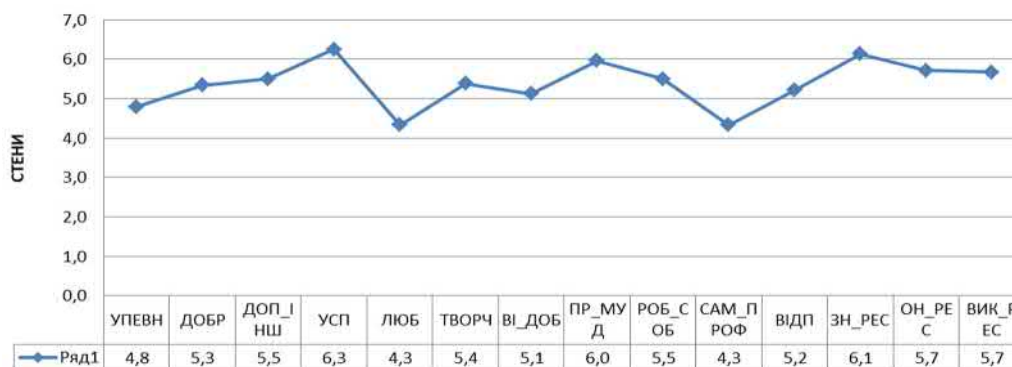

Рис. 1. Показники ресурсності жінок-мігранток

Скорочення: УПЕВН – упевненість у собі, ДОБР – доброта до людей, ДОП_ІНШ – допомога іншим, УСП – успіх, ЛЮБ – любов, ТВОРЧ – творчість, ВІ_ДОБ – віра в добро, ПР_МУД – прагнення до мудрості, РОБ_СОБ – робота над собою, САМ_ПРОФ – самореалізація у професії, ВІДП – відповідальність, ЗН_РЕС – знання власних ресурсів, ОН_РЕС – уміння оновлювати ресурси, ВІК_РЕС – уміння використовувати, вміщувати власні ресурси

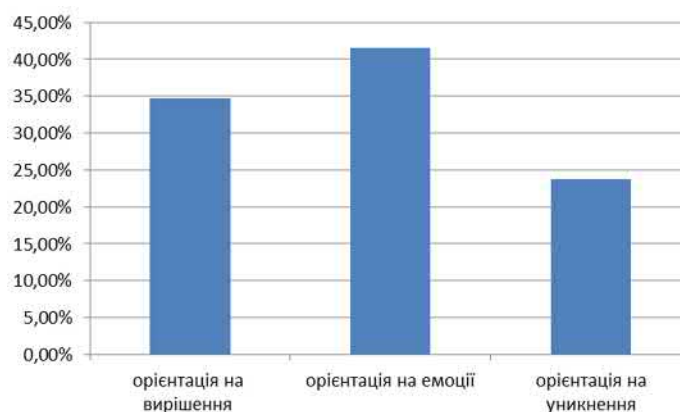

Рис. 2. Спрямованість стратегій копіngu жінок-мігранток

Нами виявлено таке співвідношення даних у вибірці: 34,7 % жінок-мігранток використовують для подолання стресових ситуацій стратегію копіngu, направленою на виконання завдання, а 23,8 % – на уникнення (рис. 2). Таким чином, частина українських жінок у вимушеній міграції, стикаючись з будь-якою проблемою, передусім зосереджуються на ній та розмірковують, як її можна розв'язати, а частина – намагаються різними шляхами відволіктися від проблеми, що виникла, не думати про неї. Також виявлено, що 41,5 % жінок-респонденток застосовують копінг-стратегію, орієнтовану на емоції, тобто схильні зосереджуватися на емоційному переживанні стресу, звинувачувати себе, сумніватися у способах розв'язання проблеми. Утім, з іншого боку, наприклад, така стратегія опанування,

як гумор або позитивне переоцінення проблеми, також спрямовані на емоційне відреагування.

Зрештою, копінг, спрямований на емоції, виявляється як когнітивні, емоційні і поведінкові зусилля, за допомогою яких особистість намагається редукувати емоційне напруження. По-різному можна оцінювати й емоційно-експресивні форми подолання. Загалом вираження почуттів зазвичай вважається досить ефективним способом подолання стресу; виняток становить лише відкритий прояв агресії.

Для підтвердження існування взаємозв'язку між психологічним благополуччям та стратегіями копіngu, нами також було застосовано кореляційний аналіз Пірсона.

Таблиця 1

Взаємозв'язок психологічного благополуччя та стратегій копіngu

N = 57	Орієнтація на розв'язання проблеми	Орієнтація на емоції	Орієнтація на уникнення
Показник ПБ	,566**	,471*	-,488*

Примітки: 1. Нулі не вказані. 2. Знак* вказує на рівень значущості $p \leq 0,05$, ** – $p \leq 0,01$.

За результатами пошуку кореляцій виявлено значущі зв'язки психологічного благополуччя та копінг-поведінки, спрямованої на розв'язання проблеми ($r = 0,566$, рівень значущості $p \leq 0,01$) та на вираження емоцій ($r = 0,471$, рівень значущості $p \leq 0,05$). Уникнення як копінг-стратегія корелює із психологічним благополуччям на від'ємному

рівні ($r = -0,488$, рівень значущості $p \leq 0,05$). Таким чином, виявилось, що формування поведінки, спрямованої на подолання та розв'язання проблеми, розвиток емоційної саморегуляції, формування уміння надавати емоційну підтримку й отримувати її, розвиток почуття гумору або здатність позитивно дивитися навіть на негативні

ситуації, активно шукати інформаційну та психологічну підтримку підвищить рівень психологічного благополуччя та опору стресу в жінок-мігранток.

Останнім чинником психологічного благополуччя українських жінок-мігранток, що ми досліджували, був рівень толерантності до невизначеності.

Діагностика показала, що високий рівень толерантності до невизначеності (низький рівень інтолерантності) виявляють 18,6 % опитаних українських жінок-мігранток, середній – 59,3 %, низький рівень толерантності до невизначеності (високий – інтолерантності) виявляє 22,1 % українських жінок-мігранток.

Нами також визначено, що існує значущий від'ємний кореляційний зв'язок між показником інтолерантності до невизначеності та показником психологічного благополуччя ($r = -0,478$, рівень значущості $p \leq 0,05$).

Таким чином, нами зроблено висновок про те, що розвиток толерантності до невизначеності, а саме вміння швидко адаптуватися, приймати ефективні рішення у життєвих ситуаціях, планувати різні варіанти майбутнього, що знижує тривогу щодо нього та сьогодення, яке є мінливим і важко піддається прогнозам у ситуації вимушеної міграції, у якій опинилися жінки, сприяє підвищенню рівня психологічного благополуччя.

Дискусія і висновки

У процесі підготування та реалізації описаного емпіричного дослідження нами здійснено теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми міграції, гендерних аспектів стресу мігрантів та їхнього психологічного благополуччя. Міграція – це багатоступеневий, розгорнутий у часі процес, що містить у собі безліч психологічних аспектів, різних на кожному етапі. З огляду на це людині постійно доводиться розв'язувати проблеми, відповідати на нові психологічні виклики.

Вимушена міграція виступає найсильнішим чинником стресу. Це пов'язано з різкою зміною звичного життєвого укладу, що зумовлює високий рівень тривоги, зачіпає ідентичність, Я-концепцію, психічну організацію, систему цінностей, самооцінку. Дослідники також дослідили гендерний аспект у чинниках та особливостях переживання стресу мігрантами. Зокрема, для жінок важливим чинником стають гендерні стресори, зниження відчуття контролю над своїм життям, фінансові труднощі та труднощі побуту, а також рольове перенавантаження. Це призводить до великої кількості депресивних та посттравматичних стресових розладів у жінок-мігранток.

Чинником психологічного благополуччя, що є і ресурсом, і результатом адаптації у таких складних стресових ситуаціях, на наш погляд, виступає високий рівень толерантності до невизначеності, психологічної ресурсності та ефективні стратегії подолання, спрямовані на розв'язання проблемної ситуації та її емоційне відреагування.

Результати нашого дослідження показали, що українським жінкам-мігранткам необхідна корекція емоційного стану та підвищення рівня психологічного благополуччя, тому нами було проаналізовано теоретико-методологічні підходи до профілактики стресу та розвитку психологічного благополуччя і розроблено корекційно-профілактичну програму (для вторинної профілактики стресових станів).

Профілактика стресових станів жінок-мігранток – це комплексне поняття. Головним її завданням є подолання стресового стану, який уже наявний унаслідок ситуації міграції, її причин, особливостей перебігу та акультураційного стресу жінок-мігранток. У таких умовах завданням подібної програми є навчання технологій подолання майбутніх стресових станів, що можуть виникнути. Тому

окремим модулем потрібно виокремити формування навичок медитації та релаксації, ефективного подолання проблемних ситуацій, а також розвиток психологічної ресурсності та резильєнтності, які завдяки подоланню інтолерантності до невизначеності зможуть сприяти більшому психологічному благополуччю українських жінок-мігранток.

Для реалізації цих завдань основним методом профілактики та корекції має бути соціально-психологічний тренінг і враховані принципи, правила, особливості групової тренінгової роботи. Ми вважаємо тренінг релевантним завданням, що ставить перед дослідником необхідність вторинної профілактики стресових станів та розвитку психологічного благополуччя українських жінок-мігранток. По-перше, соціальний складник соціально-психологічного тренінгу дасть можливість формувати комунікативні, рефлексивні, поведінкові навички та підвищувати рівень адаптивності учасників, а психологічний складник – опановувати методики психологічної саморегуляції, коректувати деструктивні когнітивні та поведінкові стратегії, розвивати психологічні якості, зокрема й ті, що належать до толерантності до невизначеності, ефективних стратегій подолання стресу та стресостійкості. По-друге, у процесі тренінгу в учасників формуються індивідуально-специфічні прийоми та способи комунікації і прийняття рішень, які ґрунтуються на їхніх індивідуальних особливостях. По-третє, у процесі тренінгу відбувається активний взаємобмін досвідом учасників, що розширює їхній індивідуальний поведінковий репертуар та поле розв'язання проблем. Також власне емоційна залученість учасників у ситуації тренінгу дозволяє створити високу мотивацію до навчання, посилює закріплення знань, формування умінь та навичок.

Таким чином, спираючись на здійснене емпіричне дослідження, було окреслено основні методологічні аспекти розвитку психологічного благополуччя українських жінок, які були вимушені мігрувати до різних країн світу внаслідок війни в Україні, їх адаптації до вимушеної міграції та подолання стресових станів, пов'язаних із міграцією. На наступних етапах наших наукових розвідок нами буде розроблено та апробовано програму, націлену на реалізацію окреслених завдань.

Внесок авторів: Ганна Юрчинська – концептуалізація, методологія, редагування; Людмила Масельська – формальний аналіз, написання.

Список використаних джерел

- Громова, Г. М. (2022). Толерантність до невизначеності як чинник трансформації травматичного досвіду особистості [Дис. д-ра філософії, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України]. Репозитарій Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/hromova-dis_07_2022.pdf
- Грузинова, К. М. (2023). Психологічне благополуччя осіб з різним типом світогляду. *Габітус*, 45, 128–134. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45.21>
- Зануда, А. (2024, 23 лютого). *Війна у цифрах: Як за останній рік змінилися Україна та українці*. BBC News Україна. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv28871qdv80>
- Карамушка, Л. М. (Ред.). (2023). *Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій: психологічний практикум*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.
- Кашлюк, Ю. І. (2016). Основні чинники, які впливають на психологічне благополуччя особистості. *Проблеми сучасної психології*, 34, 170–186.
- Крижний, А. (2024, 12 березня). *За кордоном через війну майже 5 мільйонів українців: Значна частина може не повернутися*. Економічна правда. <https://www.epravda.com.ua/news/2024/03/12/711073/>
- Кушмурук, Є. С. (2019). Вивчення соціальних чинників психологічного благополуччя особистості юнацького віку. *Теорія і практика сучасної психології*, 4(2), 36–39. <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.4-2.7>
- Лазос, Г. П. (2015). Психологічна допомога внутрішньо переміщеним особам (на прикладі роботи з переселенцями з Криму). У З. Г. Кісарчук (Ред.), *Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій* (с. 26–46). Лорос. <http://psychology-naes-ua.institute/userfiles>

/files/ПОСІБНИК%20Психологічна%20допомога%20%20постраждалим%2017_03_2015.pdf

Сердюк, Л. З. (2017). Структура та функція психологічного благополуччя особистості. *Актуальні проблеми психології. Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія*, 5(17), 124–133. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/709129/1/Сердюк%201.pdf>

Слюсаревський, М. М., & Блінова, О. Є. (2013). *Психологія міграції*. Імекс ЛТД.

Штепа, О. С. (2018). Опитувальник психологічної ресурсності особистості: результати розробки й апробації авторської методики. *Проблеми сучасної психології. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України*, 39, 380–399. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-39.380-399>

Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied psychology: An international review*, 46(1), 5–34.

Javanbakht, A. (2022). Addressing war trauma in Ukrainian refugees before it is too late. *European Journal of Psychotraumatology*, 13(2). <https://doi.org/10.1080/20080866.2022.2104009>

Joronen, K., & Astedt-Kurki, P. (2005). Familial contribution to adolescent subjective well-being. *International Journal of Nursing Practice*, 11, 125–133.

Lazarus, R., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal and Coping*. Springer Publishing House.

Martsyniak-Dorosh, O. (2022, 9 жовтня). The heavy psychological toll of the war in Ukraine – mental health support is the need of the hour. *Medpagetoday*. <https://www.medpagetoday.com/opinion/second-opinions/101119>

Ryff, C. D., & Keyes, C. L. (1995). The Structure of Psychological Well-Being Revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719–727.

References

Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied psychology: An international review*, 46(1), 5–34.

Gromova, G. M. (2022). *Tolerance to uncertainty as a factor in the transformation of the traumatic experience of the individual* [Dissertation of PhD in Philosophy, Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Repository of the Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]. https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/hromova-dis_07_2022.pdf

Hruzyanova, K. M. (2023). Psychological well-being of people with different types of worldview. *Habitus*, 45, 128–134 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45.21>

Javanbakht, A. (2022). Addressing war trauma in Ukrainian refugees before it is too late. *European Journal of Psychotraumatology*, 13(2). <https://doi.org/10.1080/20080866.2022.2104009>

Hanna YURCHYNSKA, PhD (Psychol.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0001-8569-3309
e-mail: yurchinskaganna@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Liudmyla MASELSKA, Master's Student
ORCID ID: 0009-0003-5578-6215
e-mail: lusienna2009@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Joronen, K., & Astedt-Kurki, P. (2005). Familial contribution to adolescent subjective well-being. *International Journal of Nursing Practice*, 11, 125–133.

Karamushka, L. M. (Ed.). (2023). Research methods of mental health and well-being of personnel of organizations: psychological workshop. Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Kashlyuk, Yu. I. (2016). The main factors that affect the psychological well-being of an individual. *Problems of modern psychology*, 34, 170–186. [in Ukrainian].

Kryzhny, A. (2024, March 12). Almost 5 million Ukrainians are abroad because of the war: A significant part may not return. Economic truth <https://www.epravda.com.ua/news/2024/03/12/711073/> [in Ukrainian].

Kushmuruk, E. S. (2019). The study of social factors of psychological well-being of youth. *Theory and practice of modern psychology*, 4(2), 36–39 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.4-2.7>

Lazarus, R., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal and Coping*. Springer Publishing House.

Lazos, H. P. (2015). Psychological assistance to internally displaced persons (on the example of work with migrants from Crimea). In Z. G. Kisarchuk (Ed.), *Psychological assistance to victims of crisis-traumatic events* (pp. 26–46). Logos [in Ukrainian]. http://psychology-naes-ua.institute/userfiles/files/ПОСІБНИК%20Психологічна%20допомога%20%20постраждалим%2017_03_2015.pdf

Martsyniak-Dorosh, O. (2022, 9 жовтня). The heavy psychological toll of the war in Ukraine – mental health support is the need of the hour. *Medpagetoday*. <https://www.medpagetoday.com/opinion/second-opinions/101119>

Ryff, C. D., & Keyes, C. L. (1995). The Structure of Psychological Well-Being Revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719–727.

Serdyuk, L. Z. (2017). The structure and function of the psychological well-being of the individual. Actual problems of psychology. Psychophysiology. Psychology of work. *Experimental psychology*, 17, 124–133. [in Ukrainian].

Shtepa, O. S. (2018). The questionnaire of a personality's psychological resourcefulness: the results of development and approbation of the author's method. *Problems of Modern Psychology: Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University, G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 39, 380–399 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-39.380-399>

Slyusarevsky, M. M., & Blinova, O. E. (2013). *Psychology of migration*. Imeks LTD [in Ukrainian].

Zanuda, A. (2024, February 23). War in numbers: How Ukraine and Ukrainians have changed over the past year. BBC News Ukraine [in Ukrainian]. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv28871qdv8o>

Отримано редакцією журналу / Received: 26.02.24

Прорецензовано / Revised: 24.04.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.05.24

FACTORS OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF UKRAINIAN WOMEN FORCED MIGRANTS

Background. With the beginning of a full-scale Russian-Ukrainian war, many of Ukrainian females were forced to leave Ukraine. Thus, the problem of maintaining their psychological well-being and returning to the country in the current situation and in the future is a case to be solved by both foreign and domestic scientists. The issues of determining the factors of psychological well-being are studied as a part of scientific psychology and have practical significance.

Purpose and tasks. The purpose of the study is to identify and describe the personal factors of the psychological well-being of Ukrainian female forced migrants.

Methods. Applied methods of theoretical analysis, synthesis, and generalization, as well as several empirical test methods.

Results. It was determined that migration is a multi-stage process unfolding over time, containing many psychological aspects, and accompanied by the transformation of the entire system of social-psychological relations, which leads to a significant strain on psychological mechanisms. It affects the general level of psychological well-being of migrants, which we see as a resource and a result of migrants' coping strategy to soothe the stress and adapt to the migration state.

It has been empirically proven that psychological well-being has a connection with psychological resourcefulness and coping strategies: aimed at solving the problem, expressing emotions, avoidance, and intolerance of uncertainty.

Conclusions. The level and factors of psychological well-being of Ukrainian female forced migrants were studied. Data analysis shows that most Ukrainian females in forced migration show an average level of psychological well-being. Among its factors are internal personal factors, in particular, psychological resourcefulness, strategies for overcoming stressful and difficult situations aimed at solving problems and responding to emotions, as well as tolerance of uncertainty.

It is necessary to develop and promote a corrective, supportive, and preventive program (for the secondary prevention of stressful conditions). The aim is to develop and support the psychological well-being of Ukrainian females in forced migration.

Keywords: migration, coping with stress, psychological well-being, tolerance of uncertainty, psychological resourcefulness, coping strategies, prevention of stressful conditions.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОЛІТИКА

Наголошено, що лідерство є вагомою частиною соціального буття, а особистість політичного лідера є важливою для діяльності та розвитку суспільства. Досліджено сприйняття концепту відповідальності лідерами, яке є різновидом соціального розвитку та відповідає принципам буття суспільства. Сформульовано, що особистість політичного лідера є доволі вагомою для життєдіяльності суспільства будь-якого соціокультурного середовища, адже саме особистісні особливості суспільно значущого політичного лідера дають відповідь на те, як він реагує на певні виклики, що постають перед ним, оскільки характер його рішень та сприйняття відповідальності відображається у суспільному житті. Визначено, що феномен психологічної відповідальності доволі цікавий саме в контексті особистості лідера, адже ця соціальна роль має значущу особливість, яка проявляється у сукупності особистісно-соціальних навичок індивіда, що спрямовані не тільки на його приватне, індивідуальне існування, а й на публічне – через сукупність взаємодій у соціумі та їхню значущість. Аргументовано, що питання психологічної відповідальності саме в контексті лідерства є недостатньо розкритим, але водночас воно і не втрачає наукової актуальності, тому що розвиток суспільства спонукає до більш глибокого розуміння індивідуальних особливостей кожної окремої особистості, особливо, коли така особистість виконує соціально важливу роль, яка полягає у відображенні цінностей того чи іншого соціального середовища своїми діями та образом, і відповідності очікуванням суспільства. Розкрито, що саме поняття феномену психологічної відповідальності найкраще відображається через соціокультурний аспект та сутність політичного лідерства як атрибуту соціокультурного середовища і його особливостей у політичній сфері різних культур.

Ключові слова: психологічна відповідальність, політична психологія, психологія лідерства, особистість політичного лідера

Вступ

Питання політичного лідерства завжди було актуальним, адже люди, будучи соціальними істотами, прагнуть бути в певній групі або в певному просторі, який є найбільш комфортним для індивіда, групи індивідів, їхніх поглядів на життя та цінностей. Саме статус політичного лідера є унікальним уособленням соціальних потреб в уніфікації навколо певної особи або цінностей чи поглядів на буття. Н. Макіавеллі, характеризуючи населення різних країн, звертає увагу на те, що для устрою політичної системи велику роль відіграють традиції, уявлення, стереотипи, які були сформовані тим чи іншим народом (Пасічник, 2003). Існування у спільноті певної людини, яка була би легітимізованою спільнотою людей та змогла виражати їхню волю або захищати їхні інтереси, є обов'язковим атрибутом суспільства. Саме з того моменту, коли спільнота обирає свого певного представника, і проявляється особливість людської групової поведінки в соціумі: через систему колективного несвідомого спільнота наділяє певного свого представника певними особливостями у формі перенесення на його особистість певних архетипових уявлень, які, найімовірніше, будуть спершу позитивними. Адже особливість людської психіки проявляється в тому, що індивід наділяє найкращими якостями особистість, яка йому подобається та з якою має певну спільність різнопланового характеру. Перші положення аналізу феномену лідерства було сформовано в античній Греції IV–V ст. до н. е., у роботах Геродота, Платона, Плутарха та Лівія. Вони визначали, що у спільноті завжди присутні видатні люди, найбільш розумні та досвідчені, які володіють видатною волею чи розумом, саме такі отримували повагу та підтримку у громадян (Руда, 2014, с. 554).

Виклад основного матеріалу. Політичний лідер – це вагома фігура в соціумі, адже його життя є сукупністю приватного та публічного існування, що надає вагомості його рішенням та сприйняттю ним своєї відповідальності не просто на побутовому рівні, перед рідними та близькими, а й перед соціумом, його послідовниками. Можна казати про те, що такі індивіди протягом свого

індивідуального психічного розвитку переймали на себе концепції співіснування у суспільстві, за якими лідер усвідомлює певний обов'язок, що, у свою чергу, може свідчити про акцентуації його психіки на сприйняття значущості його рішень. Аналізуючи різну літературу соціополітичного характеру можна дійти висновку, що ранні етапи розвитку суспільства характеризувалися співвідношенням понять відповідальності та обов'язку (Демкова, 2015). Проаналізувавши ранні історичні етапи цивілізацій, які мали розвинуту політико-суспільну сферу, можна простежити певну закономірність у баченні політичного лідера, ідеться про аспект віку. Саме цей фізіологічний аспект убачався людьми того часу як значущий параметр іміджу політичного лідера.

У праці Дж. Фрезера "Золота гілка" було розкрито значення віку для міфологічної свідомості, а саме йдеться про те, що в час занепаду первісного суспільства та на початку формування аграрного, суспільство сприймало політичного лідера не просто як жреця-посередника між ними і богами, а й як божество (Шерман, 2014, с. 378). Загалом така тенденція простежувалась протягом довгого періоду формування політичної культури та суспільного прогресу. Саме поняття іміджу в контексті особистості політичного лідера завжди відігравало вагомий роль, адже імідж соціально-значущої особистості політика часто є основою прояву його позиціонування, а отже, і наочного архетипу його відповідальності.

Беручи до уваги соціокультурний аспект древності, важливо зазначити, що в ті часи політичний лідер мав переважно сакральне значення. Сам феномен сакралізації мав у своїй основі соціокультурні аспекти того часу, які орієнтували на гіперболізацію традицій, що ототожнювали найважливіші соціальні посади з певною божественною місією. Тобто, іншими словами, суспільству древності було притаманно сприймати особистостей, які виконують політичні функції, як героїв або богів, адже вони були наділені великою владою, яка вважалася непохитною, саме такий патерн щодо сприйняття політичних лідерів древності і наділяв їх додатковою відповідальністю в очах соціуму.

Водночас лідери, розуміючи свій статус, першочергово керувались традиційними витоками своєї цивілізації під час здійснення політичних функцій. Саме тому в основі прояву їхніх дій простежувалось закріплення утверджених суспільних правил та світоглядних концепцій. До прикладу, цікаво проаналізувати часи древнього Єгипту, в якому фараони вважались намісниками бога на землі, правління кожного фараона вбачалося у державотворчій концепції древнього Єгипту як логічне продовження релігійних традицій того соціуму. Зображення фараонів посідали значне місце у культурі (Горбач, 2012).

Аналізуючи вищевикладене, можна дійти висновку про сприйняття особистістю фараона його ролі в житті соціуму та культури. Загалом індивід, маючи такий високий статус, володіє і певною сукупністю вольових навичок та особливим сприйняттям відповідальності, які орієнтуються на Его-сфері особистості. Політичні лідери древніх часів сприймали себе як якусь вищу сутність, що певною мірою і сприяло їхнім політичним діям та рішенням, які в контексті геополітики виражались у проведенні загарбницьких воєн задля утвердження вагомості своїх культурних традицій, у яких вони мають сакральний статус. Іншими словами, можна стверджувати те, що надмірна егоцентричність вождів, царів, імператорів, була певною мірою зумовлена і високим рівнем відповідальності, коли вони змушені були орієнтуватись не на себе, свої бажання та погляди, а на потреби суспільства, які зумовлені їхнім статусом та сакралізацією їхньої постаті в культурі як верховного правителя.

Політичне лідерство обумовлюється насамперед виконанням особистістю політика своїх обов'язків перед своїми наслідувачами. Саме тому в таких людей в основі їхнього суб'єктивного сприйняття світу проглядається сприйняття своєї постаті як такої, яка має володіти певними розвинутими соціальними навичками та в ідеалі гнучким розумом. Адже політик має особливу роль і прямий зв'язок з державою через певну різнобічну відповідальність, оскільки він зобов'язаний своєю соціальною роллю насамперед людям, які його обрали, отже, він має дотримуватись тих принципів, які сприяють його політичній кар'єрі та самосприйняттю як політичного діяча.

Виконання політиком своїх зобов'язань завжди мало позитивний відгук у суспільстві і сприяло продовженню політичної кар'єри лідера, а водночас і збереженню його елітарного статусу в соціумі, що могло позитивно впливати на його подальші рішення як політика. Певною мірою у цьому можна простежити цікавий новаторський особистісний феномен до поняття психологічної відповідальності політичного лідера, який виражається у тому, що відповідальність у контексті особистості політика має вроджений індивідуальний характер, який розвивався протягом психофізіологічного розвитку індивіда, який у певний період часу почав сприймати себе як особу, яка здатна виконувати функції, які передбачають зобов'язання. Підґрунтям цього саме в особистості політичного лідера може слугувати сукупність сильно розвинутих вольових якостей та несвідомих покликань, які компенсують певну емоційну вразливість внаслідок кризової ситуації такого індивіда.

Важлива функція психологічної відповідальності політичного лідера полягає у вмінні останнього прийняти провину за можливі негативні або позитивні наслідки, ініціатором яких він став або якщо брав безпосередню участь у сприянні розвитку таких подій. Саме ж уміння прийняття наслідків у політиці відіграє визначну роль, адже, будучи публічними особами такий індивід мусить передбачити потенційні наслідки дій, а отже, заздалегідь

проаналізувати свої дії. У цьому контексті варто згадати про розробку проблематики відповідальності за Кантом, він писав про внутрішнє ставлення до обов'язку, згідно з яким індивід підкоряє свою волю зовнішній необхідності, приймаючи останню як внутрішній моральний закон (Липка, 2018, с. 305). Саме його позиція доречно вписується у теоретичну розробку феномену психологічної відповідальності політичного лідера та якісно розкриває сам феномен політичного лідерства через призму відповідальності.

Водночас можна відзначити тенденцію різного сприйняття відповідальності політичними лідерами демократичних та авторитарних / диктаторських країн. Адже політичне лідерство має різний характер свого прояву та культурні особливості, на які впливають демократичний або авторитарний тип розвитку політики та суспільства. Політичні лідери, які розвивались у контексті соціокультурного розвитку так званого демократичного "вільного" світу, мають інше сприйняття своєї постаті в тому середовищі. Загалом це впливає на виконання ними політичних рішень та ідей, а отже, тут вагомим фактором є саме психологічна відповідальність політичного лідера в такому суспільстві, де насамперед він має орієнтуватись на гуманно-центричні, глобальні проблеми, серед яких, наприклад, боротьба з расовою, гендерною нерівністю як важливий елемент розвитку демократичного суспільства. І сама орієнтація політиків на заході на проблеми соціального характеру вказують і на те, що вони передусім несуть відповідальність, будучи у статусі "лідерів вільного світу", що, у свою чергу, зобов'язує їх формувати свою політику і виражати своє політичне лідерство через потреби демократичного соціуму, а не через парадигму власних амбіцій. У цьому контексті цікавим феноменом політичного лідерства є вибори в США, які пройшли у 2016 р., між кандидатами Дональдом Трампом від республіканської партії та Гіллари Клінтон від демократичної партії. Феномен їхніх виборів полягав насамперед у протистоянні особистості кандидата в президенти США. Коли Г. Клінтон була більш передбачуваним кандидатом не тільки для американців, а й для всесвітнього політикуму, то особистість Трампа була доволі непередбачуваною, адже його постать є доволі екстраординарною.

Їхні підходи до політичного лідерства були доволі різними, як було підмічено в одній з наукових статей, яка присвячена аналітиці цих виборів, у ній розкривалось дослідження електорату і його цінностей, за утвердження яких Трамп має виступати та проявляти реалізацію потреб. Згідно з цим аналізом було визначено, що популярність Трампа не була випадковістю, а реакцією американців на деіндустріалізацію, утрату високооплачуваних робочих місць", адже він отримав схвалення середнього класу (Паславський, 2016, с. 321). Цей вагомий аспект, який вплинув на вигреш Трампа в політичній гонці вказує на обов'язковий характер його подальших дій. Тобто, розібравши детальніше цю ситуацію, важливо звернути увагу на такий аспект реалізації політичного лідерства, як сукупності стратегії певних дій через психологічну відповідальність такої особистості, адже політик першочергово під час політичної кампанії сам формує межу своєї соціальної та політичної відповідальності. Кожен політичний діяч повідомляє суспільство про характер того, яким чином він буде здійснювати політику, чим керуватись під час вирішення важливих питань, водночас певний діапазон власної відповідальності значно розшириться в майбутньому, адже потрібно буде знаходити нові підходи до реалізації політики. Загалом особистісний ступінь відповідальності політика має бути регламентованим і передбачуваним для потенційного

електорату, адже він виражає послідовність його політичних рішень. Саме орієнтація на ті проблеми, які є панівними в соціумі і виражає характер відповідальності політика, при цьому він може не повною мірою відповідати за свої дії, але все ж мусить реагувати на виклики та проблеми соціуму, що формує у ньому розвиток психологічної відповідальності. Крім того, політичний лідер демократичного типу розподіляє відповідальність з тими, хто не має владних функцій, при цьому залишаючись центральною фігурою, яка буде вимушена відповідати за свої дії, адже така особистість має особливі зобов'язання, які переважно проявляються через систему публічних реакцій щодо своєї неправоти, а також здатність, будучи лідером певної групи населення, сприймати потенційні ризики як члена групи та відповідати за дії своїх послідовників. У цьому полягає особливість політичного демократичного підходу. Як зазначає відомий науковець американської політичної науки Роберт Алан Даль, за демократичної системи прийняття рішень влада або контроль є рівномірно розподіленими в усьому суспільстві, у свою чергу, рівномірний розподіл влади-контролю у суспільстві означає, що "лідери" перебувають під сильним контролем "нелідерів" (Скоблик, 2001, с. 13).

У свою чергу, лідерам авторитарних країн притаманно на вістрі своєї політичної діяльності орієнтуватись на сталі традиції та культурні особливості державотворення. Саме тому прояв їхнього політичного лідерства має тенденцію до авторитаризму, зосередження влади на власній особистості або на її розподіленні між партійними лідерами з чіткими ієрархічними особливостями. З погляду історико-соціального розвитку в різних соціокультурних середовищах, у державотворчих концепціях різних регіонів переважала певна тенденція до постаті особистості політичного лідера та форм і методів здійснення політичної діяльності.

Авторитарним лідерам притаманно доповнювати соціокультурний контекст культом особистості, використовуючи його як пропагандистський елемент утвердження своєї особистості як соціально вагомої, взірця культурних переваг соціуму. Цю тенденцію можна вважати такою, що орієнтована й на те, щоб закріпити високу здатність до відповідальності та утверджувати прагнення до того, щоб відповідати не просто за власні політичні рішення особисто, а й нести відповідальність за цілу націю та її історичне теперішнє і майбутнє. У політичних лідерів демократичного типу вбачається власна аналогія, коли вони проявляють образ відповідальності через прийняту в соціумі систему морально-етичних принципів, яка є вагомою для ліберального суспільства. У свою чергу, авторитарні політики можуть ігнорувати моральні засади соціуму на користь утвердження чіткої ієрархії та політико-соціальних позицій під час його правління.

Результати

Таким чином, політикам країн демократичного вектора розвитку більше притаманно нівелювати власні бажання та цінності на користь гуманно-центричної концепції під час виконання політичних рішень, тоді як в авторитарних та диктаторських країнах серед політичної еліти здебільшого простежуються риси домінантності під час здійснення політичних кроків. Якщо ж описувати ширше такі різнобічні підходи до сприйняття особистості політичного лідера та його рішень і наслідків, то варто зазначити наявність впливу соціокультурних традицій того чи іншого регіону. Суспільство безпосередньо, через прийняті норми та правила поведінки в соціумі, трактує певний стандарт того, наскільки політичний лідер має відповідати за свої дії. У свою чергу, лідер відображає свою готовність

представляти певну категорію людей та в разі чогось, будучи центральною особою у певному колективі, виражати і стверджувати своє лідерство.

Дискусія і висновки

Отже, політичне лідерство будучи вагомою частиною соціального життя, має великий вплив на соціокультурний розвиток суспільств. Сама професійно сформована особистість політичного лідера – це не просто продукт індивідуального розвитку, набутих ним уявлень про навколишнє середовище і форми соціальних взаємодій, а й результат соціокультурних традицій соціуму чи регіону. Існування різних культур власне і передбачає те, яким чином політики сприймають відповідальність, як її відображають, чим підкріплюють готовність відповідати не просто за свої вчинки, а й перед соціумом та культурою загалом. Сприйняття політичного лідерства індивідами, що є соціально значущими, видозмінювалось та розвивалось саме через форми здійснення дій та рішень. Цей концепт розвивався ще з давніх часів, коли політичні лідери були вождями, царями та імператорами. На цьому етапі розвитку людства вони мали сакралізований статус, що, у свою чергу, впливало на їхнє сприйняття власної особистості і того, як комунікувати з суспільством, зокрема й через систему взяття відповідальності на себе чи покладання її на інших. Також сукупно архаїчні традиції впливали і на почуття обов'язку, який на них покладался як на осіб міфологізованих.

З часом світ, розвиваючись, перейшов від сталих традицій до нової концепції співіснування у соціумі, які виражали вже нові принципи політичного лідерства, серед яких є і важливість індивіда соціально значущого діяти в певних межах, через систему авторитаризму ти демократії. Ці підходи політичного лідерства виражають характер сприйняття відповідальності в лідерів, адже вони ґрунтуються на культурних традиціях – більш архаїчних або ж соціально орієнтованих. Лідер авторитарний на основу своєї мотиваційної сфери ставить утвердження влади, саме цей аспект і виражає характер сприйняття ним себе в соціумі та вагомості власних рішень, потенційних наслідків своїх дій та міру відповідальності за них, тоді як демократичні лідери спираються на більш соціально орієнтовану модель взаємодії, основним характером якої є сприйняття ним соціального обов'язку як члена суспільства, який орієнтується на те, щоб відповідати за свої дії і представляти певну категорію людей у суспільстві. Демократичні лідери більш схильні до повної відповідності ліберальним морально зобов'язувальним стандартам, що вказує на ставлення до власної ролі як такої, що має характер звітування і усвідомлення результатів своїх дій та рішень, міру вагомості обов'язку перед суспільством.

Список використаних джерел

- Горбач, О. Н. (2012). Взаємодія системи "політика – релігія". *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 24, 9–13.
- Демкова, Д. Т. (2014). Феномен відповідальності як об'єкт психологічного аналізу. *Вісник харківського університету ім. В. Н. Каразіна. Серія "Психологія"*. 1121(56), 18–22. <https://periodicals.karazin.ua/psychology/issue/view/192/322>
- Липка, А. О. (2018). Відповідальність особистості як передумова гуманізації соціальних стосунків. У *Україна в умовах реформування правової системи: Сучасні реалії та міжнародний досвід* (с. 305–307). THEU. <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/28707/1/305.PDF>
- Пасічник, І. Д. (2003). Психологія політичної культури. *Наукові записки. Серія "Психологія і педагогіка"*, 4, 7–12.
- Паславський, І. І. (2016). Президентська виборча кампанія в США: результати, наслідки, соціально-політична відповідальність ЗМІ. *Наукові записки Української академії друкарства*, 2, 316–326.
- Руда, Н. Л. (2014). Категорія політичного лідерства як предмет психологічного аналізу. *Проблеми сучасної психології*, 23, 552–562.

Скоблик, Н. В. (2001). Відповідальність лідерів перед громадянами й контроль громадян над ними в працях Р. Даля. *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки*, 19, 12–17. <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/9601>

Шерман, О. М. (2014). Вікові параметри іміджу політичного лідера: архетипічне підґрунтя та ейджистські стереотипи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 3, 377–385.

References

Demkova, D. T. (2014). The phenomenon of responsibility as an object of psychological analysis. *Bulletin of Kharkiv University named after V. N. Karazin. "Psychology" series*, 1121(56), 18–22 [in Ukrainian]. <https://periodicals.karazin.ua/psychology/issue/view/192/322>

Horbach, O. N. (2012). Interaction of the "politics-religion" system. *Ukrainian national idea: realities and prospects of development*. 24, 9–13 [in Ukrainian].

Льпка, А. О. (2018). Responsibility of personality as a prerequisite for humanizing social relations. In *Ukraine in the conditions of reforming the legal system: modern realities and international experience* (pp. 305–307). TNEU [in Ukrainian]. <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/28707/1/305.PDF>

Pasichnyk, I. D. (2003). Psychology of political culture. *Proceedings. Series "Psychology and pedagogy"*, 4, 7–12 [in Ukrainian].

Paslavskiy, I. I. (2016). The presidential election campaign in the USA: results, consequences, social and political responsibility of mass media. *Scientific notes of the Ukrainian Academy of Printing*, 2, 316–326 [in Ukrainian].

Ruda, N. L. (2014). The category of political leadership as a subject of psychological analysis. *Problems of modern psychology*, 23, 552–562 [in Ukrainian].

Sherman, O. M. (2014). Age parameters of the image of a political leader: archetypal basis and ageist stereotypes. *Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kuras NAS of Ukraine*, 3, 377–385 [in Ukrainian].

Skoblyk, N. V. (2001). Leaders' responsibility to citizens and citizens' control over them in the works of R. Dahl. *Scientific notes of NaUKMA. Political sciences*, 19, 12–17 [in Ukrainian]. <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/9601>

Отримано редакцією журналу / Received: 14.01.24

Прорецензовано / Revised: 28.04.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.05.24

Marko YAREMCHYSHYN, PhD Student, Lecturer
ORCID ID: 0009-0005-0642-0369
e-mail: yaremark@gmail.com
Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine

POLITICAL LEADERSHIP THROUGH THE PRISM OF A POLITICIAN'S PSYCHOLOGICAL RESPONSIBILITY

Leadership is a significant part of social existence. The political leader's personality is crucial for society's activity and development. Leaders' perception of the concept of responsibility promotes various forms of social development and the principles of societal existence. The political leader's personality is quite significant for the life activities of any socio-cultural environment. It is the personal characteristics of a socially significant political leader that provide answers to how they respond to certain circumstances that arise before them, as the nature of their decisions and perception of responsibility is reflected in society. The phenomenon of psychological responsibility is quite interesting in the context of a leader's personality, as this social role has a significant feature that manifests itself in the combination of the individual's personal-social skills, which are directed not only at their private, individual existence but also at the public, through the combination of interactions within society and their significance. The issue of psychological responsibility in the context of leadership is not sufficiently explored, but at the same time, it does not lose scientific relevance. The development of society encourages a deeper understanding of the individual characteristics of each personality, especially when they perform a socially important role, which involves reflecting the values of a particular social environment through their actions and image and meeting society's expectations. The concept of the psychological responsibility phenomenon is best reflected through the socio-cultural aspect and the essence of political leadership as an attribute of the socio-cultural environment and its peculiarities in the political sphere of different cultures.

Keywords: *psychological responsibility, political psychology, leadership psychology, personality of a political leader.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПСИХОЛОГІЯ

Випуск 1(19)

Редактор Н. Казанцева

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.

Opinions, statements, accuracy of the quotations, economic and statistical data, terminology, proper names and other information are made on the responsibility of the authors. The Editorial Board reserves the right to shorten and edit the submitted materials.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 9,53. Наклад 300. Зам. № 224-11027
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Пс3.
Підписано до друку 28.06.24

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Тараса Шевченка 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 58; (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@knu.ua; vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.knu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02